ЈАСЕНОВАЧКИ ЛОГОР
САСЛУШАЊА СРПСКИХ ИЗБЕГЛИЦА

Издавачи

Музеј жртава геноцида
Београд, Трг Николе Пашића 11/III
телефон : +381 11 3398883
e-mail: office@muzejgenocida.rs

Одбор за Јасеновац Светог Архијерејског Сабора
Српске Православне Цркве

Библиотека
Документа
Књига 2

За издаваче
др Вељко Ђурић Мишина
Епископ пакрачко-славонски Господин Јован

Редактура
Петар Б. Поповић

Лектура и коректура
Драгана Јовановић

Графичко решење
Здравко Мирчета

Штампа
Графопринт, Горњи Милановац

Тираж
250

ИСБН 978-86-86831-63-7

Пројекат припреме и објављивање ове књиге помогао је
Републички секретаријат за вјере Министарства просвјете и културе
Владе Републике Српске

Copyright © 2020 by Музеј жртава геноцида /
Museum of genocide victims

ЈАСЕНОВАЧКИ ЛОГОР
САСЛУШАЊА СРПСКИХ ИЗБЕГЛИЦА

(приредио Вељко Ђурић Мишина)

Београд, 2020.

Реч приређивача

Напад Немачке и њених савезника на Краљевину Југославију 6. априла 1941. и краткотрајни рат окончани су растурањем те државе и прекрајањем географске карте Балкана у складу са новим (немачким) поретком чије је стварање започело 13. марта 1938. године припајањем Аустрије Немачком рајху.

Проглашење Независне Државе Хрватске 10. априла 1941. године представљало је и почетак великог страдања српског народа и Српске православне цркве које је каснијих година попримило такве размере да је угрозило биолошки и цивилизацијски опстанак Срба на одређеним територијама.

Страдању српског народа1941–1945. године никада није посвећено довољно пажње у озбиљним научноистраживачким пројектима па је то, мање-више, било препуштено појединцима. Међу ауторима десетина радова различитих квалитета и обима свега неколицину су чинили историчари по образовању. Када се томе још дода да је међу радовима било мало оних који су засновани на архивској грађи насталој у оквиру Српске патријаршије, ствари постају донекле јасније.

Недоступност архивске грађе настале у администрацији колаборационистичких органа власти, Савету комесара који је предводио Милан Аћимовић и влади Милана Недића, одразило се на познавање друге стране историје, оне за коју је седам деценија тврђено да је тамнија страна у односу на комунистичко-партизанску, па стога и не заслужује да се њоме било ко посвећеније бави.

Објективна историја војноокупационе територије Србија и колаборационистичких органа власти још није написана из више разлога. Објављено је неколико радова за које би се могло рећи да припадају (комунистичкој) историографији међу њима се издваја дело Милана Борковића *Kontrarevolucija u Srbiji*, I-II, Beograd 1979.

Први озбиљнији рад написао је историчар Бранко Петрановић, професор Историје Југославије на Филозофском факултету Универзитета у Београду, под насловом *Srbija u Drugom svetskom ratu* 1939–1945 (Beograd 1992). На трагу тог дела, али без идеолошких одређења, настали су радови млађих историчара. Први у низу био је Коста Николић са монографијом *Страх и нада у Србији 1941–1944. Свакодневни живот под окупацијом*(Београд 2002). Потом су уследиле докторске дисертације

Александра Стојановића и Маријане Мраовић...

Савременим и будућим истраживачима од користи могу бити радови двојице учесника у рату: Боривоје М. Карапанџић, *Грађански рат у Србији 1941–1945*, Кливленд/САД 1958 (друго издање: Београд 1990); Живко Топаловић, *Живот под Дражом*, Лондон 1968 (друго издање: Београд 2004).

***

Радом Савета комесара који је предводио Милан Аћимовић нико се није озбиљније бавио. Исто то може да се каже и за владу Милана Недића. Једну од најважнијих препрека представљала је недоступност архивске грађе настале у тим годинама. Оно што је доступно у Војном архиву, Архиву Србије и Архиву Југославије јесте корисно али није највредније. А оно што није доступно налази се у архивским фондовима некадашњих обавештајних служби али и у приватним колекцијама. Такве су, примера ради, личне заоставштине двојице пуковника: Бранислава Божовића, која је предата Музеју жртава геноцида и садржи мало оригиналних докумената, и Славка Одића, која се налази у Архиву Војводине, а углавном је чини оригинална документација са фотографијама немачке провенијенције.

И даље је спорна улога Милана Недића, посебно кад је реч о унутрашњој политици и односу према избеглом делу српског народа који је готово непрекидно пристизао у Србију не би ли спасли голи живот пред злочинима које су чинили припадници немачких, италијанских, хрватских, албанских, бугарских и мађарских формација. Кад је реч о историографским радовима о поменутој теми, без обзира на идеолошку пристрасност, издваја се дело Слободана Д. Милошевића *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945.*, Beograd 1981.

Треба указати на чињеницу да се још ниједан историчар или правник нису позабавили положајем Савета комесара који је водио Милан Аћимовић и владе Милана Недића у контексту међународног ратног права (посебно када се има у виду како је колаборација дефинисана у Хашкој конвенцији и допунама), па се због тога свака расправа о њиховој улози креће са негативним квалификацијама.

***

Ни ратна страдања Српске православне цркве деценијама нису била тема научноистраживачких радова. Први озбиљан рад била је докторска дисертација аутора ових редова, објављена под насловом *Голгота*

Српске православне цркве 1941–1945. године, Београд 1997.

Приликом рада на докторској дисертацији сазна сам много тога о настојањима нарочите комисије Светог архијерејског синода Српске православне цркве и Комесаријата за избеглице и пресељенике владе Милана Недића да прикупе информације о страдању народа и, сходно приликама и могућностима, да сазнања искористе за добробит угроженог Српства, рецимо, преко меморандума Светог архијерејског синода немачким војноуправним командантима Србије.

Познавање историјског контекста и садржаја поменутих меморандума, а изнад свега наук са студија да проучавање прошлости почива на архивској грађи, као и посао који обављам у Музеју жртава геноцида, навели су ме да се посветим приређивању и објављивању вредних историјских извора. Тако је настала књига *Меморандуми Светог архијерејског синода Српске православне цркве 1941–1942. године војноуправним командантима Србије*(Музеј жртава геноцида, Одбор за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве, Београд 2020). Уводна студија поменуте књиге сведочио потреби даљег посвећивања да програму објављивања архивске грађе историјског извора релевантног у разјашњењу трагичне ратне прошлости.

Нужна студија је била ослика историјски контекст великих трагедија које су задесиле припаднике српског народа у његове Цркве у Независној Држави Хрватској. У студији су поменути и посебни зборници изјава избеглица које су сакупили представници Синода Српске православне цркве и Комесаријата за избеглице владе Милана Недића. Наиме, поменута мешовита комисија у лето 1942. године сачинила је (најмање) шест зборника сведочења: *Акција римокатоличке цркве*, *Акције фрањеваца*, *Јасеновачки логор* и *Лобор Град, Босна и Херцеговина – Саслушања српских избеглица* и *Срем, Славонија и Хрватска – Саслушања српских избеглица*.

Зборници изјава *Акција римокатоличке цркве* и *Акције фрањеваца* се донекле допуњавају и међусобно надовезују и биће објављена као друга књига, у истој серији и под знацима Музеја жртава геноцида и Одбора за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве.

Поменута комисија је сачинила још два зборника сведочења: „*Зверства над Србима у Независној Држави Хрватској од стране усташког режима 1941/1942*“ и „*Зверства Арбанаса извршена над Србима Косова и Метохије*“– али њихово објављивање биће могуће у неким бољим околностима.

***

Ова књига садржи зборник сведочења *Јасеновачки логор*. О Јасеновцу је за 75 година објављено више од 3.500 радова различитог квалитета и обима (и неколико квазиисторијских творевина).

***

Зборник је настао груписањем изјава бивших заточеника у тематску целину, у овом случају на логор Јасеновац. Све изјаве дате су у просторијама Комесаријата за избеглице и пресељенике у Београду у периоду од почетка априла до почетка јуна 1942. године. Нема довољно података о зачетницима идеје да се сачине зборници. Судећи по саставу Синодске комисије и њиховој стручности, може се тврдити да је одатле потекла иницијатива, да је организација рада била у оквирима делатности администрације Комесаријата за избеглице и пресељенике. Уосталом, на појединим примерцима, на предњој страни корица зборника, стоји напомена коме је зборник намењен: „на размишљање члановима Саветодавног одбора".

Није могуће утврдити у колико примерака су зборници изјава умножавани куцањем али има основа за претпоставку да се радило у најмање двадесетак. Исто тако тешко је утврдити коме су упућивани. Познато је да су сви чланови Саветодавног органа Комесаријата за избеглице и пресељенике (12) добијали по један примерак сваког елабората и да је неколико примерака било предато члановима Светог архијерејског синода Српске православне цркве односно његовој посебној комисији за прикупљање грађе о страдању Срба и Српске православне цркве.

Моја истраживања новије историје Српске православне цркве трају више од три деценије. С обзиром на грађу коју сам проучавао могу да закључим да су поменута четири зборника изјава сачувана у (најмање) три верзије: једна се чува у Архиву Српске православне цркве, друга у Војном архиву (некада Архив Војно-историјског института па отуда и сигнатуре: АВИИ, Недићева архива, 168-2/5) и трећа у Архиву Србије (фонд Комесаријат за избеглице, фасцикла 1).

Квалитет отиска у тим сачуваним верзијама указује да је реч о петој-шестој копији.

***

Као основа за припрему текста послужио ми је примерак зборника који се чува у Архиву Српске православне цркве. Током читања, међутим, уочио сам извесне празнине, то јест да недостаје страница, па

сам морао да дати текст поредим са оним који се чувају у Војном архиву и Архиву Србије.

Током упоређивања уочио сам још разлика које у суштини не умањују значај садржаја текста. Тако, на пример, сигнирање страница није исто па, рецимо, у једном примерку уместо броја стране 59 стоји 58; у верзији која се чува у Војном архиву, настрани 68, после заједничке изјаве нису наведена имена 13 бивших заточеника; у једној верзији пише Растко а у другом Раско; скраћеница за километар у једној верзији је „км" а у другој „клм". Кад је реч о грешкама требало би указати и на следеће: у извештају Војислава Прњатовића пише да је сачињен 11. марта 1942. године. Последња реченица гласи: „Моје личне доживљаје издиктирао сам у Комесаријату за избеглице у Београду, па мислим да се овај реферат споји са тим записником и тако сачине једну целину." Та изјава датирана је 9. априла 1942. године што указује да је Прњатовићев извештај настао другога дана. У прилог томе иду и временске одреднице изласка из логорских жица и зидова у Јасеновцу Прњатовића и још 12 заточеника и њиховог доласка у Земун то јест Београд – 30 март 1942. године! То наводи на закључак да је Прњатовић исказ дао 11. априла 1942. године!

Како би навођење свих постојећих разлика одвело од суштине, наводим само две битне: прва је да редослед изјава јасеновачких заточеника није исти, друга се тиче форме куцања текста што је довело до различитих броја страна – у примерку Архива Српске православне цркве (укупно 110 страница) бројеви страница не иду редом; у примерку који се чува у Војном архиву странице су обележене од броја 1 до броја 116.

***

Професионална обавеза историчара а нарочито оног који приређује архивску грађу за објављивање подразумева поштовање одређених норми и правила – објављивање оригиналне верзије и без скраћивања текста. Тиме сам се водио и приликом припреме Меморандума за објављивање.

Ни сада се нисам упуштао у критичко издање зборника сведочења. Сматрам да је то само први корак у студиознијем и комплекснијем пројекту па остајем у нади да ће и та иницијална верзија послужити млађим историчарима за озбиљан научноистраживачки рад.

Нисам се двоумио кад је реч о објављивању интегралних изјава иако сам био свестан да ће бити приговора зашто сам то учинио. Не желим да се правдам јер сматрам да је историјска наука довољно објаснила

околности живота заточеника у логору, нарочито Јевреја.

У неколико изјава, на пример Војислава Прњатовића, сведоци негативно говоре о понашању Јевреја у Јасеновцу. Сматрам да ти искази ни у ком случају не анулирају значај других чињеница изречених о животу и смрти у Јасеновцу. С обзиром на то да би се поменуте опаске могле сврстати међу примере антисемитске пропаганде, требало би имати контекст у коме су настале: генерални однос Немачке према припадницима јеврејског народа на територијама што су их окупирали и начин решавања такозваног јеврејског питања који је примењен на простору Војноуправне територије Србија; у спровођењу те политике своју улогу имали су и представници колаборационистичких власти у Србији а то се може видети кроз општу пропаганду против Јевреја и историју новоустановљеног логора започетог у Београду на простору Топовских шупа (некадашње војне касарне) формираног августа 1941, а окончан на Сајмишту то јест у Земуну, на територији Независне Државе Хрватске до првих дана маја 1942. године.

Проблем понашања Јевреја у логорима, нарочито њихово учешће у систему унутрашње управе, вишеструко је сложен. Да би се на прави начин сагледао треба се подсетити литературе о том проблему која је у знатној мери разјаснила прилике и околности у концентрационим логорима на територијама којима су владале немачке армије.

Кад је реч о Јасеновцу, истичем заједнички рад хрватског историчара Иве Голдштајна (Ivo Goldstein) и његовог оца Славка *Jasenovac i Bleiburg nisu isto* (Novi liber, Zagreb 2011). Наиме, у посебном поглављу „Židovi u unutarnjoj logorskoj upravi" (str. 75–81) више стереотипа је аргументовано разјашњено. У прилог тој тврдњи наводимо део текста из поменутог поглавља: „Nedjela ove nekolicine židovskih konfidenata i kolaboranata ponekad se upotrebljavaju kao argumenti za generalizacije o općem ponašanju Židova u logorskom kompleksu Jasenovac. Takve su generalizacije neumjesne, kao što je uvijek neumjesno kad se generalizacijama karakteriziraju i vrednuju cijeli narodi i narodne skupine. Najviše je takvih generalizacija u iskazima petnaestak Srba koji su u proljeće 1942. oslobođeni iz Jasenovca i Stare Gradiške i otpremljeni u Beograd. Tamo su u travnju1942. dali iskaze pred Komesarijatom za izbeglice i preseljenike Nedićeve Vlade. Najprije su o Židovima u Jasenovcu govorili povoljno ili neutralno, a onda su pod očiglednom iznudom dali nove iskaze i o Židovima izrekli, generalno, sve najgore. Izjava Vojislava Prnjatovića: 'Židov ostaje Židov, pa i u logoru Jasenovac... sebičnost, lukavstvo, nesolidnost, tvrdičluk, podmuklost i konfidentstvo', nije autentična, nego je ili izmanipulirana ili je falsifikat. Upravo taj iskaz obilno citira Franjo Tuđman u

Bespućima povijesne zbiljnosti kao glavni argument u antisemitskim insinuacijama.“ Иво Голдштајн такође разматра проблем учешћа Јевреја у унутрашњој организацији логорске управе и износи приличан број релевантних података који то у крајњој мери разјашњавају: „Židovi u logoru Jasenovac“, u: *Spomen područje Jasenovac*, JUSP „Jasenovac“, Jasenovac, 2006, 109–153; *Jasenovac*, Fraktura, Zaprešić 2018; Akademska knjiga, Novi Sad 2019.

О понашању Јевреја у Јасеновцу са нарочитим освртом на изјаву Војислава Прњатовића писао је и Томислав Дулић (Tomislav Dulić): „Mapping Out the „Wasteland“: Testimonies from the Serbian Commissariat for Refugees in the Service od Tudjman's Revisionism“, *Holocaust and Genocide Studies*, 23/2, 2009, pp. 263-284. Дулићев текст представља користан пример анализе историјског контекста (концентрациони логор Јасеновац) и једног детаља (аутентичност и веродостојност Прњатовићеве изјаве) јер разобличава непотребне а пропагандне конструкције као у случају Фрање Туђмана и неких његових опсервација: Franjo Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti*, Zagreb 1989.

***

Поменути извештај Војислава Прњатовића није непознат јер је објављиван неколико пута, на пример: Antun Miletić, *Jasenovac*, III, Beograd 1987, str. 106–119 (Милетић је изворни текст скратио); Атанасије Јевтић, *Великомученички Јасеновац*, Чачак–Београд 1990, 46–62 (у тексту исказа Војислава Прњатовића, у тој књизи, на страни 58 у напомени пише: „Чињеница је да је и међу јасеновачким робљем било несрећних улизица и издајица, али су сви подједнако завршили у смрти, па је тако и ретко који Јеврејин остао жив у логору Јасеновац, где је убијено око 33.500 Јевреја, тј. више од половине од свих убијених Јевреја у окупираној Југославији (убијено их око 60.000) – А.Ј.“); *Вечан помен Јасеновац. Место натопљено крвљу невиних 1941/1985/1991.*, Београд 1990, 33–44.

***

Војислав Прњатовић је 9. априла 1942. године дао свој исказ у Комесаријату за избеглице и пресељенике (и тај исказ је објављиван више пута у разним издањима). Само у једној реченици су поменути Жидови. Пажљивим читањем обе Прњатовићеве изјаве најпре се уочавају два стила творбе реченица. Употреба назива за Јевреје је такође спорна. Наиме, у Сарајеву се за припадника јеврејске заједнице користио израз „Чифут“ а у Загребу „Жидов“. То наводи на закључак о интервенцијама у куцању Прњатовићеве изјаве то јест да спорна опаска није његова већ је могуће

да је уобличио неки од чланова комисије која је прикупљала и разврставала исказе заточеника из Јасеновца. У прилог тој претпоставци иде и прва уводна реченица, као и сама конструкција исказа која указује на то да је аутор верзирану писању стручног текста. Сумња у аутентичност и веродостојност Прњатовићевог исказа се појачава када се упореди садржај изјаве коју су потписала сва тринаесторица заточеника Јасеновца!
У том контексту треба поменути и писма Јаше Алмулија првосвештенику Српска православне цркве патријарху Павлу и патријархов одговор, као и делове расправе на конференцији о Јасеновцу у Београду 22–24. априла 2005. године током које је разјашњено више стереотипа: „Спорни документ Војислава Прњатовића о Јеврејима у Јасеновцу и Српска православна црква“ (на интернету под ознаком www.jasenovac-info.com)

***

Музеј жртава геноцида објављујући архивску грађу која може да допринесе расветљавању трагедија чини је доступном не само професионалним истраживачима већ и широј јавности. Уверени смо да је тај пројекат од опште користи па најављујемо припрему друга два зборника сведочења: *Акција Римокатоличке цркве* и *Акција фрањеваца*.

Вељко Ђурић Мишина

Уводне напомене о времену и приликама

Немачка и њени савезници после Априлског рата 1941. године растурили су државну целину Краљевине Југославије кроз анексију и окупацију појединих њених делова, помогли у проглашењу Независне Државе Хрватске и формирању Војноокупационе територије Србије.[1] У немачким плановима за стварање новог европског поретка заговарана је и идеја о пресељењу становника једне области у другу како би на њих насељавали сународнике и ширили свој такозвани животни простор. У том контексту планирали су расељавање Словенаца тако да један део буде насељен у Независној Држави Хрватској, други у Србији а трећи по разним областима Европе. Промена етничке карте територије Краљевине Југославије договарана је између представника Немачког рајха и Независне Државе Хрватске у Бечу а нешто касније и у Загребу.[2]

***

Немачки планови о пресељењима стотина хиљада становника са једне југословенске територије на другу били су повод да већ 18. априла 1941. године у Београд дође СС-мајор др Ернст Вајнман. Искуство које је стекао у операцији пресељавања немачког становништва из Бесарабије и Горње Буковине послужило му је у организовању Генералног комитета, нарочите службе при штабу војног заповедника Србије која је требало да брине о пресељењу Словенаца у Србију.[3]

***

Војноокупациона територија Србије је, поред осталог, била преоптерећена бројним обавезама према окупаторским властима. Нема прецизних података о томе колико је у току прве ратне године Србија примила избеглих и прогнаних Срба из других крајева Краљевине Југослави-

1 Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, I-II, Beograd 1983; Ferdo Čulinović, *Slom stare Jugoslavije*, Zagreb 1958; Ferdo Čulinović, *Okupatorska podela Jugoslavije*, Beograd 1970.

2 Fikreta Butić Jelić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb 1977; Bogdan Krizman, *Ustaše i Treći rajh*, Zagreb 1983.

3 О Ернсту Вајнману видети у: Бранислав Божовић, *Страдање Јевреја у окупираном Београду 1941–1944*, Београд 2012, стр. 100–103; *Усташка зверства* (прир. Милан Кољанин), Архив Војводине, Епархија бачка и Архив Републике Српске, Нови Сад 2020 (у даљем тексту: *Усташка зверства*...,).

је, мада се најчешће помиње број 400.000, и око 20.000 Словенаца.[4] Прве избеглице су дошле последњих дана априла те године. Један од задатака Савета комесара под руководством Милана Аћимовића, новоформиране колаборационистичке управе, био је прихват Словенаца и избеглих сународника и њихово збрињавање: смештај, исхрана и све остало.

Насељавање одређеног броја Словенаца у Независној Држави Хрватској значило је и исељавање приближно истог броја Срба у Србију. С обзиром на значај тих расељавања у немачким глобалним плановима и њихов утицај на колаборационистичку власт у Србији, где је требало населити Словенце, уз сагласност високих представника немачке војноуправне власти, министар унутрашњих послова Савета комесара формирао је 24. маја 1941. године посебно тело – Генерални комитет за насељавање исељених Словенаца.[5] Чинили су га представници више Комесаријата: финансија, привреде, социјалне политике и народног здравља, унутрашњих послова, саобраћаја и грађевинарства и изабрани припадници окупаторске власти.

Како су од краја априла па надаље у Србију пристизале десетине хиљада Срба из различитих крајева Југославије, схватило се да постојећи Генерални комитет није у стању да испуни обавезе, па је 6. јула одлучено да се именује изванредни опуномоћени комесар за избеглице и пресељенике.[6] Припадници окупаторске управе дали су сагласност за именовање пензионисаног потпуковника инжењера Андре Поповића за изванредног комесара.[7] Поповић је остао на тој функцији до 20. октобра 1941. године.

Промена колаборационистичке управе у Србији спроведена је 30. августа сменом Савета комесара и постављањем генерала Милана Недића и именовањем Министарског савета.

***

У мору избеглица из разних крајева Југославије нашло се и око

4 О избеглицама и пресељеницима има неколико десетина радова различитог квалитета и обима. Посебно мести заузима: Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji Jugoslavije 1941–1945.*, Beograd 1981. Кад је реч о исељавању Срба из Независне Државе Хрватске том темом се највише бавио хрватски историчар Филип Шкиљан: *Organizirana prisilna preseljavanja Srba u NDH*, Zagreb 2015.

5 *Експозе Комесаријата за избеглице и пресељенике члановима Саветодавног Одбора* (у даљем тексту: *Експозе Комесаријата...*) – Архив Српске православне цркве, нерегистровано.

6 „*Експозе Комесаријата...*"

7 *Ново време*, 27. јун 1941.

600 свештенослужитеља Српске православне цркве. Избегли свештеници јављали су се црквеним властима због помоћи и додељивања службе.

Доласком прогнаних свештеника у Србију наметнула се потреба систематског сакупљања докумената о страдању. По црквеним канонима, сваки свештеник био је дужан да начини извештај о својој судбини односно разлозима одласка из парохије, то јест о „свима догађајима које је пре избеглиштва преживео и под каквим околностима је избегао". Како се временом множио број тих извештаја, требало је систематски обрађивати документацију. Зарад тога је крајем октобра 1941. оформљена и Комисија за прикупљање материјала о страдању Српске православне цркве и народа. Чинили су је председник епископ зворничко-тузлански Нектарије (Круљ), професори Београдског универзитета Перо Слијепчевић и Миленко Филиповић, а дужност секретара обављао је прота Никола Алагић. Комисији су прикључени професор богословије Богољуб Ћирковић, секретар Црквеног суда из Сарајева Жарко Поповић, приправник Црквеног суда из Тузле Перо Јовановић, службеник из патријарховог кабинета Љубомир Дурковић и дактилограф Црквеног суда из Пакраца Милан Комленић. На првом састанку чланови комисије договорили су се о методама и задацима које треба испунити. Том приликом састављено је „упутство" по коме је требало да свештеници сведоче у својим извештајима.[8]

Прикупљање и разврставање документације представљало је технички део посао, а главни је био њено сређивање. Планирано је прављење: азбучног регистра свих особа (уз навођење најосновнијих података), које су помињане у тим извештајима; састављање прегледа догађаја и страдања Срба по срезовима; уз списак злочинаца, али и заштитника итд.[9]

---

8 Архив Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Записници, Син. бр. 1060/зап. 237/1947 (у даљем тексту: Архив Синода,...). Више о томе: *Вељко Ђ. Ђурић, Голгота Српске православне цркве 1941–1945*, Београд 1997.

9 Миленко Филиповић се 31. јула 1942. године обраћа Синоду са предлозима шта би све требало истраживати у документацији која настаје у патријаршијској Комисији и Комесаријату за избеглице и пресељенике. Уз остало, предлаже стварање картотеке за податке о судбинама архијереја, свештенства, монаштва, манастира, цркава, црквене имовине, матица црквених, гробаља, старина, библиотека, културних и хуманитарних установа, документације о прогонству, страдању, пресељењима, пљачкањима, мучењима, покатоличавању уз мноштво других рубрика. Потом се заложио за стварање стручног тима у коме би били статистичари, историчари, полицијски експерти, судија, књижевник, публициста, канониста и аграрни инжењер. Тај посао је и започет али није завршен – Архив Синода, III/10/1943. О истом упоредити саслушање Миленка Филиповића 30. јануара 1945. године – Архив Југославије, фонд „Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових сарадника", Инв. бр. 16.390 (у даљем тексту: АЈ, 110,..).

На основу те грађе, Синод је сачинио опширан елаборат о страдању српског народа, састављен од два дела: „Зверства над Србима у Независној Држави Хрватској од стране усташког режима 1941/1942“ и „Зверства Арбанаса извршена над Србима Косова и Метохије“.[10]

Пошто су Немци имали увид у сва дешавања у Патријаршији, логично је било и да су били упознати и са активностима поменуте Комисије. Наиме, у Служби безбедности (БдС) радио је поручник Георг Мајер (Georg Mayr), специјални обавештајни референт задужен за контролу Српске православне цркве. Како би из „прве руке“ чуо различите информације, па и о ангажовању поменуте Комисије, долазио је код митрополита Јосифа.[11] Другом приликом састао се са Миленком Филиповићем. Овај је Мајеру објаснио све активности Комисије, наводећи да је њено деловање засновано на црквеним законима али и да, на известан начин, да свој допринос научном истраживању. Немце је у документацији Комисије посебно интересовала активност Римокатоличке цркве у Независној Држави Хрватској. Једном приликом узели су многобројна документа, која су вратили после неколико дана.[12]

Временом су чланови Комисије имала све више посла па су се обратили за помоћ званичницима и изван Патријаршије. Други мотив за тражење помоћи проистекло је из ранијег договора да по један примерак извештаја о сведочењима свих избеглих који су се обраћали Патријаршији достављају Председништву владе Милана Недића и Комесаријату за избеглице и пресељенике.

***

Даљи корак у организационом развоју Комесаријата за избеглице и пресељенике учињен је 20. октобра 1941. године када је уместо дотадашњег комесара именован нови – Тома Максимовић, и сам избеглица из Борова.[13] Три дана касније донета је посебна уредба, коју је потписао

10 Архив Синода, фасцикла „Прогон Срба у Хрватској 1941–1942“, нерегистровано; Архив Синода, Записници, Син. бр. 1060/зап. 237/1947.

11 Историјски архив Београда, фонд БдС, досије митрополита Јосифа. Видети и: *Nemačka obaveštajna služba*, IV, Beograd, 1959, 719–728.

12 AJ, 110, Инв. бр. 16.390.

13 Тома Максимовић (1895–1958) започео је као радник у фабрици обуће „Бата“ у Борову, потом је именован за директора фабрике. Пред Други светски рат налазио се на челу општине. Након успостављања Независне Државе Хрватске ухапшен је од стране власти и притворен као и многи угледни Срби из Вуковара и околине. Успео је да побегне из затвора и да у маси избеглица дође у Србију. По завршетку рата Максимовић је био ухапшен од припадника нове (комунистичке) власти и осуђен на пет

Милан Недић, о стављању новог тела под директну контролу Министарског савета. Уредба је прописала доношење нарочитог Правилника о организацији рада.[14]

Долазак неколико стотина хиљада Срба у Србију приморао је владу Милана Недића да рад Комесаријата учини делотворнијим и функционалнијим па је 24. децембра 1941. године основан Саветодавни одбор при Комесаријату за избеглице. Саветодавни одбор имао је 12 чланова а половина их је била из редова избеглица. Мислило се да ће они својим искуством и саветима помоћи комесару Максимовићу да лакше руководи пословима од општег националног значаја. Обавезе новог тела односиле су се на питања смештаја и запошљавања избеглица и на документовање случајева физичког насиља над избеглицама пре њиховог доласка у Србију.

***

Комесаријат за избеглице и пресељенике, поред осталих послова, имао је обавезу да известан број својих службеника ангажује на записивању изјава избеглица а друге да праве нарочите картотеке. Мада нема поузданих доказа како је договорена размена те документације са представницима Синода Српске православне цркве, може се претпоставити да је иницијатива потекла из Патријаршије.[15] Исто тако тешко је утврдити ко је предложио стварање посебних зборника изјава избеглица. С обзиром на оно што је Патријаршија предузела после првих сазнања о злочинима и састављања меморандума немачким војноуправним командантима, могуће је претпоставити да је и та идеја дошла од представника синодске комисије. Према извесним показатељима, вероватно је разматрано да се о зборницима најпре известе челници Комесаријата за избеглице и пресељенике а потом и чланови владе Милана Недића како би Недић о свему у писаној форми обавестио немачке окупационе власти. У доступној архивској грађи нема докумената који би указали на даљњу судбину поменутих зборника, као и да ли је Недић с тим упознао немачке команданте. Судећи по томе како су реаговали на меморандуме, могуће

година затвора са принудним радом. – Симо Ц. Ћирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944*., Београд 2009, 305.

14 „Стварање Саветодавног одбора при Комесаријату за избеглице“, *Ново време*, 24. децембар 1941, стр. 6.

15 Комесаријат за избеглице проследио је Патријаршији 3.032, а добио око 4.500 извештаја – АСин, Записници, Син. бр. 1060/зап. 237/1947; Архив Синода, III/10/1943. Саслушање Миленка Филиповића пред комунистичким органима власти 30. јануара 1945. године – АЈ, 110, Инв. бр. 16.390.

је претпоставити да су, на Недићеву молбу, то проследили својим вишим инстанцама у Берлину. Постоје, међутим, документи који доказују да су у штабу војноуправног заповедника Србије били сагласни у вези са одређеним акцијама и помагали, на пример, одлазак у Независну Државу Хрватску неколицине специјалних опуномоћеника Савета комесара односно владе Милана Недића и довођење бројних избеглица у Србију.[16]

***

За (не)прилике које су владале у Независној Држави Хрватској, колаборационистичке власти дознале су првенствено из изјава избеглих и прогнаних Срба. Тешко је утврдити ко је иницирао одлазак одређених особа у Хрватску. Судећи према доступној архивској грађи, то су започели припадници Савета комесара уз сагласност немачких команди и у пратњи припаднике њихове војне администрације а наставила влада Милана Недића. Зна се да су најмање тројица специјалних изасланика одлазила ка Загребу у нарочите мисије: Богдан Рашковић, Војислав Радовановић и Радивоје Воркапић.[17]

Постоје назнаке да је Богдан Рашковић допутовао у Хрватску већ 10. јула 1941. године.[18] Сачувани су (и објављени) његови извештаји Милану Недићу од 2. и 17. септембра 1941. године.[19] Нема доступних до-

16 Извештај Богдана Рашковића, од 17. септембра 1941, Милану Недићу – ВА, НДХ, 61–17/2. Видети и: *Усташка зверства*..., стр. 127–130, 257–258, 431–435.

17 Aleksandar Vojinović, *NDH и Beogradu*, Zagreb, 1995, 78–83.

18 Богдан Рашковић, виши чиновник Министарства саобраћаја и резервни капетан друге класе Југословенске краљевске војске, имао је одређене контакте са немачким официрима из штаба војног команданта Србије. Захваљујући томе он је крајем августа 1941, у пратњи једног Немца, био у Хрватској и довео једну групу Срба у Београд. Писмо Богдана Рашковића од 2. септембра 1942, Милану Недићу – Antun Miletić, *Jasenovac*, I, Beograd 1986, 77–79. Атанасије Јевтић је тврдио да је Богдан Рашковић боравио у Независној Држави Хрватској од 10. јула до 22. септембра а као извор помињао заоставину др Радослава Грујића која се чува у Архиву Музеја Српске православне цркве, али није понудио никакав доказ – Атанасије Јефтић, *Великомученички Јасеновац*, Ваљево–Београд, 1990, 170–175. Према Рашковићевим речима у писму Милану Аћимовићу од 10. октобра 1941. године, он је у поменутом времену одлазио у Хрватску десетак пута – АЈ, 110, инв. бр. 15222.

19 Извештај од 2. септембра 1941. године – ВА, Њња, 1а-3/1. Објављен у: Antun Miletić, *Jasenovac*, I, Beograd 1986, 77–79. Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zborka dokumenata*, Beograd, 1988, 42–43. Атанасије Јевтић тврди да Антун Милетић није објавио пуну верзију извештаја наводећи да се комплетан препис налази у заоставини др Радослава Грујића – Атанасије Јавтић, *Великомученички Јасеновац*, 170–175.

Извештај од 17. септембра 1941. године – ВА, НДХ, 61–17/12-2, 4, 6. Објављен у:

кумената који би указали када је овај специјални изасланик први пут боравио у Независној Држави Хрватској нити које је Србе из Сплита и Загреба довео у Београд.

Судећи по опширном извештају Милану Аћимовићу, министру унутрашњих послова, од 10. октобра 1941, Рашковић је до тада већ десетак пута одлазио у разне крајеве Хрватску. У поменутом писму је предложио шта би се морало предузети то јест како би даље требало радити. На крају писма захвалио се свима који су помогли његове мисије – били су то, поред осталих, и Александар Цинцар Марковић, бивши министар иностраних послова Краљевине Југославије, Душан Пантић, министар у Недићевој влади, Душан Летица. Истакао је велику помоћ немачких генерала Хајнриха Данкелмана (Heinrich Dankelmann) и Харалда Турнера (Harald Turner), пуковника Вилхелма Фукса (Wilhelm Fuchs) и свог сталног пратиоца десетара Франца Шпиндлера (Franz Schpindler).[20]

Крајем године Рашковић је посетио надбискупа загребачког Алојзија Степинца (на препоруку београдског надбискупа Јосипа Ујчића од 29. децембра 1941. године) и Диану Будисављевић, која је у међувремену покренула акцију помагања и спасавања деце из логора. Нема доказа да је Рашковић 6. фебруара 1942. године био у Јасеновцу, у оквиру такозване Међународне комисије.[21] То, међутим, не значи да није био у том логору – у писму Недићу од 17. септембра он наглашава да је тамо видео и 50 припадника немачке националне мањине!

Није могуће утврдити колика је била Рашковићева заслуга у ослобађању из хрватских логора заточених припадника српског народа, независно од њихове старости и пола. Према оном што је доступно, може да се говори о више хиљада ослобођених заточеника.

***

Нејасно је зашто је само један историчар одлучио да посвети дужну пажњу архивској грађи о избеглим или протераним Србима: Драгослав Страњаковић, *Највећи злочини садашњице*, Горњи Милановац 1991.

Атанасије Јефтић, *Великомученички Јасеновац*, Ваљево–Београд, 1990, 165–170; *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu. Zbornik dokumenata, tom I. Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, Beograd, 1993, 708–713.

20 AJ, 110, инв. бр. 15.222; BA, Hĥa, 39-2/23.

21 Према сведочењу Вукашина Жегарца, једног од дванаесторице заточеника Јасеновца који су крајем марта 1942. године депортовани у Србију, у делегацији међународне комисије која је 6. фебруара 1942. године неколико сати провела у специјално за ту прилику припремљеним деловима логора била је и представница Српског Црвеног крста.

Када је реч о зборницима изјава оно што се са сигурношћу може казати јесте да се од времена када су на писаћој машини куцана сведочења и њиховог прекуцавања у више примерака знало да постоје. Од историчара помињао их је само аутор ових редова у књизи *Голгота Српске православне цркве 1941–1945. године*, додуше, без ширег навођења.

Извори и литература

Извори

а. Необјављени извори

Војни архив, фондови Недићева архива, Немачка архива и НДХ
Архив Србије, фонд Комесаријат за избеглице и пресељенике
Музеј Српске православне цркве, Заоставштина Радослава Грујића
Архив Светог архијерејског синода 1941–1945. године
Архив Српске православне цркве, Зборници изјава
Историјски архив Београда, фонд БдС
Архив Југославије, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

б. Објављени извори

Aprilski rat 1941, Beograd 1987.
Nemačka obaveštajna služba, V, Beograd 1958.
Nemačka obaveštajna služba, IV, Beograd 1959.

Штампа:

Ново време, Београд 1941–1942.

Литература

а. Чланци

Венцеслав Глишић, „Услови под којима је Недић пристао да формира српску владу под окупацијом“, *Историјски гласник*, 1–2, Београд 1993, стр. 143–145.
Ivo Goldstein, (2008). „Nezavisna Država Hrvatska 1941. godine: put prema katastrofi“, *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 10/1, Zagreb, 2008, str. 137–153.
Tomislav Dulić, „Mapping Out the „Wasteland“: Testimonies from the Serbian Commissariat for Refugees in the Service od Tudjman's Revisionism“, *Holocaust and Genocide Studies*, 23/2, 2009, pp. 263–284.
Вељко Ђ. Ђурић, „Ко су били војноуправни команданти Србије 1941–

1944“, *Гласник Војноисторијског института*, бр. 3, Београд 1996, 159–168.
Маријана Мраовић, „Писање колаборационистичког листа *Ново време* о војној и политичкој ситуацији у НДХ 1941–1944. године“, *Војноисторијски гласник*, 2, Београд, 2017, 131–146.
Filip Škiljan, „Organizirano masovno prisilno iseljavanje Srba iz Hrvatske 1941. godine“, *Stanovništvo* (Časopis Instituta za migracije i narodnosti), Zagreb, 2012, str. 1–34.

б. Зборници

Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944. године, прир. Александар Стојановић, Београд 2015.

в. Монографије

Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, I, Beograd 1979.
Milan Borković, *Milan Nedić*, Zagreb 1985.
Fikreta Butić Jelić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb 1977.
Tomislav Vuković, *Mozaik izdaje*, Zagreb 1991. (Стварни аутор је Љубица Штефан – *прим. В. Ђ. М.*)
Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.
Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, *Tragika, mitomanija, istina – Jasenovac*, Zagreb 2016.
Ivo Goldstein, *Jasenovac*, Zaprešić 2018.
Вељко Ђ. Ђурић, *Голгота Српске православне цркве 1941–1945*, Београд 1997.
Вељко Ђурић Мишина, *Меморандуми Светог архијерејског синода Српске православне цркве 1941–1942. године војноуправним командантима Србије*, Београд 2020.
Атанасије Јевтић, *Великомученик Јасеновац*, Београд 1991.
Боривоје М. Карапанџић, *Грађански рат у Србији 1941–1945*, Кливленд/САД 1958 (друго издање: Београд 1990).
Станислав Краков, *Генерал Милан Недић*, I-II, Минхен 1968.
Muharem Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941–1944*, Beograd 1979.
Bogdan Krizman, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1986.
Bogdan Krizman, *NDH između Hitlera i Musolinija*, Zagreb 1986.
Лазо М. Костић, *Ко је крив за злочине над Србима у НДХ*, Швајцарска 1968.

Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac*, I-III, Beograd 1986.
Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac*, IV, Jagodina, 2007.
Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, Beograd 1981.
Коста Николић, *Страх и нада у Србији 1941–1944. Свакодневни живот под окупацијом*, Београд 2002.
Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd 1992.
Драгослав Страњаковић, *Највећи злочини садашњице*, Београд 1991.
Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, II, Минхен/Немачка 1966.
Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, III, Келн/Немачка 1986.
Александар Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, Београд 2015.
Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, I-II, Beograd 1983.
Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945: Okupacija i kolaboracija*, Zagreb 2010.
Edmund Glez fon Horstenau, *Između Hitlera i Pavelića*, Beograd 2007.
Ладислаус Хори, Бартин Бросцат, *Усташка држава Хрватска*, Београд 1994.
Ferdo Čulinović, *Slom stare Jugoslavije*, Zagreb 1958.
Ferdo Čulinović, *Okupatorska podela Jugoslavije*, Beograd 1970.
Ljubica Štefan, *Srpska pravoslavna crkva i fašizam*, Zagreb 1996.
Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2014.

Дипломски радови и докторске дисертације

Мирко З. Рељић, *Избегличко питање у Новом Времену 1941. године*, дипломски рад одбрањен 2019. године на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду.
Маријана Мраовић, *Пропаганда владе Милана Недића (1941–1944)*, необјављена докторска дисертација одбрањена 2015. године на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду.

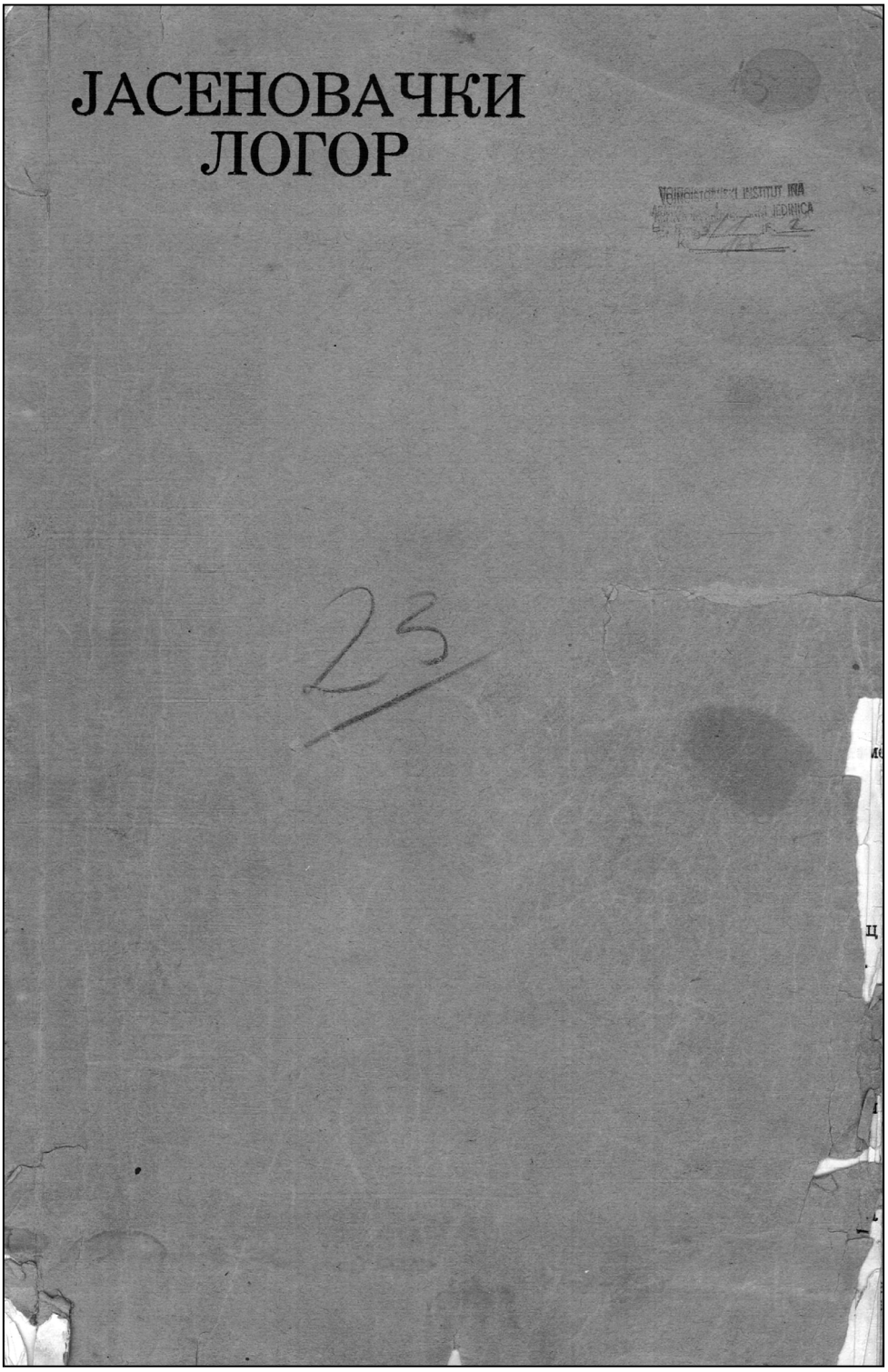
ЈАСЕНОВАЧКИ
ЛОГОР
23

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT JNA
ARHIVA NEPRIJATELJSKIH JEDINICA
Br. Reg. 173 F.
K. 163

Ј А С Е Н О В А Ц
сабирни заточенички логор у Хрватској

У намери, да би позвани и заинтересовани добили какву такву слику о животу и неприликама заточеника у логору У Независној Држави Хрватској, стављих себи у задатак да према мојим скромним могућностима у овм извештају даднем ако не баш тачну и потпуну слику вјерну о животу у логору – то бар приближну.

Извештај ћу обрадити по главама, која ће свака за себе описати појединy околност, и то :

Ј а с е н о в а ц

је варошица, која лежи на самоме ушћу реке Уне у Саву. Од жељезничке станице Јасеновац варошица је удаљена 20 км. У сред вароши налази се једна већа двоспратна зграда у којој је смештен "усташки табор"– Јасеновац. Низводно низ Саву једно 2–3 км. а на ушћу реке Ње у Саву подигнут је на имању творничком простору фирме Бачић и друг, Јасеновац ,сам сабирни заточенички логор. Логор се налази на мочварном и подводном терену, те је опкољен водом, и мочварама, а са селом Јасеновац везан једино једним добро очуваним путем, те је бекство из логора под нормалним приликама посве немогућ.

Логор Јасеновац се зове "сабирни" стога, што је од септембра месеца 1941 године постао централни логор у који се упућују нови заточеници, а Јасеновац их затим даље распоређује по осталима филијалним логорима. Тако је Јасеновац од септембра месеца у својој непосредној близини имао 4 филијална логора и логор у Старој Градишки Током јесени и зиме 1941 год. и 1942 године у Хрватској су ликвидирани сви мушки логори осим Јасеновца са његовим филијалама у Старој Градишки. Концем месеца јануара 1942 год. коначно је ликвидиран логор "Даница" у Копривници, а његови задњи Срби су пренешени у Јасеновац. Тако да надас постоји само један једини мушки заточенички логор и то Јасеновац са филијалом у Старој Градишки.

Имање и фабрички простор фирме Бачић и друг у Јасеновцу изабрато је да јасеновачко логор по мом мишљењу због следећих разлога : а) што је на подводном месту и неприступачном терену, па је бекство из њега немогуће, а осим тога водом и мочварама отсечен је од осталог света, па се не може ни на који начин одржати контакт између логора и спољњег света, и б) што се на том терену налазе творничка постројења фирме Бачић и друг, а што је све заплењено у корист Хрватске државе, јер је Бачић емигрирао у Србију. Наиме намера је усташа, да од Јасеновца направе један не само сабирни него и један радни индустријски логор, будући да се на терену подигнуте већ веће и добре творничке радионице за израду ланаца, ковачница, бравварије, клештара, лимарије, електро-инсталатерска радионица, циглана, парна пилана, те парна електрична централа, која подједнако даје светло и самом месту Јасеновац.

Стара Градишка задржата је као филијала логора Јасеновац управо такође с напред изнетих разлога, јер је логор смештен у старој казниони, а у којој се такође налази низ важних и добро уређених радионица. Посебна се пажња поклања шнајдерској и ципеларској радионици. Те двије радионице данас раде са великим бројем заточеника махом Жидова а за потребе усташе, Хрватске војске и сл.

На простору од Јасеновца до Старе Градишке има неколико већих лепих пољопривредних имања, чији су власници Срби. Како су они делом својевољно, а делом присилоно исељени, то су та имања сада заплењена, па предата логору Јасеновац на искоришћавање. На обраду т имања упућенис у заточеници из Јасеновца и Старе Градишке и то махом само Жидови, будући да усташе у њима имају веру, да неће побећи. Те ту и тамо је подигнут по који Србин и то стручњак коме се међу жидовима није могла наћи замена.

За Наполеонова времена Јасеновац је лежао на тромеђи три ју великих царства : Стомањског, Наполеонског и Аустријског, па од тога и она народна узречуца :"Када петао закукуриче у Јасеновцу тада чују три царства." Дакле тада је Јасеновац био граница између три царства, а данас је Јасеновац граница између два свр та; земаљског и прекоземаљског. За заточенике он претставља – предворје –

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT JNA
ARHIVA NEPRIJATELJSKIH JEDINICA
Br. Reg. 1124 F. 2
K. 1/162

и после тога се више нису враћали, нити у логору појављивали, и ако су им све њихове ствари остале у баракама. Тако се догодило са Др. Бадовинцем Николом, адвокатом из Карловца, Зрнић Иваном, професором из Сплита, те уредником "Београдске илустрације" те Милановићем Пером, жељ. службеником од Копривнице. Бадовинац је на овај начин нестао око 20 новембра, Зрнић око 10 марта 1942 год. а Милановић такође 10 марта 1942. Имена других се не сећам.

По мојем мишљењу и по приповедању оних малобројних другова,који су провели у логору у Јасеновцу од оснутка на даље, убијено је и заклано до сада око 15.000 до 17.000 интернираца а од тога сигурно 80% Срба.

Усташе, који су над нама вршили власт у логору у Јасеновцу јесу: Лубурић Макс,усташки сатник родом из Херцеговине, који је Павелићев повереник за све логоре у Хрватској а станује у Јасеновцу, Милош Љубо,усташки поручник и заповедник логора у Јасеновцу, који је родом из Љубушког, а који је најкрволочнији од свих усташа и он је са својом руком лично многе и многе Србе обио, Матијевић,усташки сатник, родом из Госпића,Матковић, усташки поручник, неки Мујо, усташки заставник Муслиман родом из Бихаћа, који је такође врло крволочан и многе Србе лично убијао, неки Илија, звани "Татек" стар око 55 год. а родом из Далмације, који је био пре тога у Белгији у емиграцији. Он је међу осталима са усташким поручником Љубом извршио и напред описана убијања Срба из Добоја. Затим: Рогић, усташки сатник, Милош старији, усташки заповедник,те Којић усташки заповедник, Гашић Јосип, усташки заставник који је пре тога био шофер код фирме Круљац у Новој Градишки . Једини овај Гашић Јосип био је коректан, док су сви остали усташе- официри били страшно крволочни.

Обично усташе су вршили стражу над нама често су се мењали, а било је увек око 120. Регрутовани су већином Хрвати из Лике, Далмације и Херцеговине, те Муслимана из Босне и они су били крволочнији.

На 30 марта 1942 год, јаа сам са још 12 мојих другова ослобођен из логора и транспортом допремљен у Земун,одакле смо други дан пребачени у Београд.

Друго ништа немам изказати, а изказано и прочитано могу се заклети.

ЖЕГАРАЦ ВУКАШИН, рођен 14 септембра 1909 у Главацима, срез Оточац, отац пок. Милан, мајка Јања рођ. Наранчић ожењен са Даринком рођ. Боснић са којом има сина од 3 године и кћерку од 10 месеци. Сви се сада налазе у Новој Градишци. По занимању шумарски чиновник. Поседује избегличку објаву број 29655 од 1 априла 1942 г.

Замољен да исприча све своје доживљаје од почетка рата до данас да каже чисту истину, г. Жегарац је изјавио:

Последњих година дана пред рат живео сам у Новој Градишки,најпре као банковни чиновник до 1935 год. а од тада до 11 априла 1941 као шумарски чиновник. Политички се нисам истицао нити сам се политиком бавио. Једино сам био члан Сокола и неких спортских удружења. Поред своје чиновничке дужности у Дирекцији Шума, управљао сам и својим имањем које сам наследио од својих родитеља, имао сампецару у Медарима и кућу у Медарима и Новој Градишки. Имање је имало релативно велику вредност, а нарочито пецара у којој се у часу рата затекло око 3 вагона ракије што је већ тада претстављало вредност од преко 500.000- динара. Како се политички нисам истицао, а живео сам у добрим односима једнако са свим Хрватима као и свим Србаима, у часу слома нисам ни слутио да бих могао бити објект мржње и прогона са стране Хрвата. Што се то и ипак догодило мислим да је било у главном разлог тај што су се Хрвати-усташе из Нове Градишке и Медара полакомили за великом вредношћу коју је претстављала ракија у мојој пецари.

На 10 априла 1941 год. кренуо сам из Нове Градишке у Медаре ради посла у пецари. Ту сам дознао за слом и по-

VONOSTOIJSKI INSTITUT IVA ANIMA NEPRIJATELSKA LEDNICA
Br. Reg. 1742 F. 3
K. 268

тада један до два пута дневно доста меса са доста граха тако да смо могли бити сити. Чим је отишла међународна комисија опет смо добијали лошу храну као и пре тога.

Један до два дана пре доласка међународне комисије добили смо сви траке око руку са бројем. Жидови су имали жуте траке, а Срби плаве. На свакој траци био је број. Ја сам имао на траци број 235. Истодобно смо добили од усташа наређење, да ако нас који члан комисије запита за име и презиме, да му морамо одговорити:"Изволите се обратити у главну канцеларију под мојим бројем, па ћемо тако добити податке." Ништа друго нисмо смели говорити.

Све болесне и слабе, који су се налазили у логорској амбуланти поубијали су усташе пре доласка комисије, а на њихова места довели су у амбуланту јаче и здравије људе. У амбуланти су се налазили већином Жидови. Сећам се, када су једне ноћи водили из амбуланте болеснике изван барака да их убију један Жидов је побегао, и сакрио се у шталу, у којој сам ја спавао јер сам био музар крава. Усташе су за њим дошли у шталу, пронашли га и одвели псујући га при том да се неће спасити.

Комадант логора јесте Лубурић Вјекослав, усташки сатник а његов заменик Милош Љубо, усташки поручник. Милош је родом из Љубушког и он је најкрволочнији. Он је лично учествовао у овим покољима и сам је својом руком заклао многе Србе. Познавао сам усташу муслимана из Босне именом Мујо, који исто као и Милош, био страшан крволок. Он је за клање Срба дао си исковати посебан дугачак нож, којим је клао Србе. Имена других усташа незнам. Знам да их је било око 100.

Заборавио сам напоменути да је почетком новембра 1941 год. допремљен у логор у Јасеновац Др. Отон Гавранчић, адвокат и старешина Сокола из Загреба. Њега су усташе страховито тукли и мучили,а по ноћи су га затварали у Жицу у којој се налзила вода, и он је од силних мука након десетак дана умро.

На 30 марта 1942 год. пуштен сам из логора са 12 мојих другова и транспортом сам дошао у Србију. Иза нас остало је у логору у Јасеновцу око 130, а у Старој Градишки око 200 Срба. Знам да су иза нас у логору у Јасеновцу остали: Миличић Слободан, из Јање, срез Бјељина, Чалић Никола, рез, поручник,који је дошао из Немачке као ратни заробљеник, Лемајић Миле, столар из Госпића, Радић Цветко сељак из Јање, срез Бијељина и Кајмаковић Милан, сељак из Бијељине. Имена других се не сећам ,јер сам их познавао само по виђењу.

Друго ништа немам за исказати а на исказано и прочитано могу се заклети.

18 КОГ
опасао

ХАЏИ-ЧОЛАКОВИЋ Драго, бивши секретар трговачког удружења у Бијељини, стар 44 године, син пок, Миће и Соке рођ. Митриновић, ожењен, без деце, исказан објавом Комесаријата за избеглице бр.29646/42 ХАЏИ- ЧОЛАКОВИЋ САВО, бивши намештеник у парном млину, "Дрина" у Бијељини, стар 39 година, син пок. Миће и Соке рођ. Митриновић, ожењен, отац једног детета, исказан објавом Комесаријата за избеглице бр. 29652/42, ЧОЛАКОВИЋ ЈОЦА, трговац из Бијељине, стар 40 година,син пок Милке рођ. Симић, неожењен,исказан са објавом Комесаријата за избеглице број. 29647/42, ТОМИЋ ДИКО, бивши званичник бановинске болнице у Бијељини, стар 32 године, син пок. Миле и пок. Анђе р. Максимовић, неожењен, исказан са обајвом Комесаријата за избеглице бр. 29584 и ПЕТРОВИЋ ПАНО, трговац из Бијељине, стар 30 година, син пок. Васе и пок. Ане р. Петровић, неожењен, исказан са објавом Комесаријата за избеглице бр. 29651 након што су опоменути на исказ истине исказали су следеће:

Прво хапшење Срба у Бијељини и околици извршено је по усташким властима на 23 јуна 1941 год. Тада су ухапшени:Стјепановић Растко трговац из Јање, Станковић Милан, опанчар из Јање, Митић Томо обућар из Бијељине, Мијатовић Спасоје трговац и поседник из Хаса, Залић Љубо, опанчар из Јање, Хаџи Лазаревић Спасоје, колар из Бијељине,и Бајић Милош гостионичар из Бијељине, те Поповић Миленко вјероучитељ из Бијељине, Они су били стављени у затвор среског начелства, где су некоји, како се је то говорило по месту били и злостављани по усташама. Они су морали по дану чистити улице.

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT JNA
ARHIVA NEPRIJATELJSKIH JEDINICA
Br. Reg. 141 F. 2
K. 1168

С П И С А К

Србе за које се поуздано зна да су остали у логорима Јасеновац и Стара Градишка

1. Арсенијевић Радован, Лединци
2. Алавуковић Ђуро,
3. Алексић Александар, Сарајево
4. Билановић Тодор, Тузла
5. Благојевић Јово, Пурачић
6. Босанац Милош, Грубишно Поље
7. Бркић Младен, Грубишно Поље
8. Богдановић Вукан, Приједор
9. Буђен Душан, Брчко
10. Буђен, син Душана, Брчко
11. Бјелобаба Буде,
12. Цвјетиновић Бранко, Бјељина
13. Цигановић Милош, Високо
14. Чудић Чедо, Загреб
15. Чучковић Михајло, Сарајево
16. Ћујић Живко, Нова Градишка
17. Ћебо Новица, Високо
18. Дурић Нећо, Високо
19. Дураковић Раде, Загреб
20. Дугљеновић Радован, Брезе код Сарајева
21. Дугоњић Славко, Сарајево
22. Данојловић Душан, Зворник
23. Драговић Вељко, Загреб
24. Драган Митар-Мије
25. Гучевац Душан, Дивјак, Бреза-Високо
26. Гајић Радо
27. Глужац Владо, Сарајево
28. Горенчевић Пајо, Хрват. Карловци
29. Гогић Драго, Сарајево
30. Ђурица Немања, Добој
31. Ђурковић Симо, инж. Зеница
32. Ђурђевић Панто, Какањ
33. Ђорђевић Перо, Какањ
34. Ђурашковић Љубо, Сарајево
35. Хавличек Хуго, Сл. Брод
36. Храстовац Богдан, Зеница
37. Јанковић Жарко, Загреб
38. Јанковић Бранко, Бјељина
39. Јовић Симо, Карловац
40. Јаковљевић Мирон, Сарајево
41. Красојевић Обрад, Сарајево
42. Кнежевић Јово, Високо
43. Кнежевић Станко, Нова Градишка
44. Катић Милош, техничар из Црне Горе
45. Ковачевић Милан,
46. Кајмаковић Милан, Бјељина
47. Кусмук Дамјан, Сарајево
48. Калајђић Бранко, Зворник
49. Кљајић Коста, Зворник
50. Кљајић Цвико, Зворник
51. Казанџић Србо, Бјељина
52. Лубура Јово, Сарајево
53. Лемајић Милан, Госпић
54. Лазић Симо, Бјељина
55. Лончар Владо, Пакрац
56. Лопатић Перо, Сарајево
57. Милинковић Лука, Бобота

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT JNA
ARHIVA NEPRIJATELJSKIH JEDINICA
Br. Reg. 1702 F. 2
K. 16

58.Милинковић Исо, Бобота
59.Мицић Слободан, Јања-Бјељина
60.Милинковић Милисав, Бјељина
61.Миланковић Милан, Високо
62.Милунић Михајло, Сарајево
63.Микијевић Милош, Бреза-Високо
64.Милетић Урош, Сарајево
65.Мацановић Саво, Сарајево
66.Мишљеновић Јован, Подр. Слатина
67.Мишљеновић Владо, Подр. Слатина
68.Милијин Жарко,
69.Миличевић Ранко, Негославци
70.Митровић Исајило, Тузла
71.Маринковић Стјепан, Сарајево
72.Маринковић Владо, Сарајево
73. Милисављевић Вукашин, Даниловград
74.Милинковић Ристо, Бјељина
75.Михајловић Синиша, Шид
76.Милиновић Душан, Бања Лука
77.Огризовић Ђуро, Карловац
78.Орозовић Божо,Добрљин
79.Петровић Бранко, Зеница
80.Павловић Бајо, Зворник
81.Попов Лазар, Војка-Пазова
82.Париповић Илија, Загреб
83.Поповић Стево, Сарајево
84.Папаз Ратко, Сарајево
85.Перић Иван, Бјељина
86.Познановић Драго, Загреб
87.Радуловић Вељко, Сарајево
88.Радић Цвјетко, Јања-Бјељина
89.Релић Милан, Сл. Брод
90.Ракић Богдан, Загреб
91.Русић Бранко,
92.Релић Мирко, Загреб
93.Радаковић Ђуро, Пакрац
94.Стјепановић Ристо, Јања-Бјељина
95.Станковић Емилијан, Бјељина
96.Стевић Бојо, Сарајево
97.Стевић-Савић Милан, Сарајево
98.Срдић Милан, Тузла
99.Свјтличић Драго, Добор
100. Смрекић Мирослав, Фоча
101.Саватовић Жарко, Загреб
102. Сувајџић Светозар, Пакрац
103.Ступар Лазар, Пакрац
104.Ступар Михајло, Пакрац
105.Стефановић Светозар, Сремац
106.Тоњ Рајко, Сарајево
107.Тешановић Миле, Сарајево
108.Тричић Младен, Сарајево
109. Томић Данило, Сарајево
110.Томић Милан, Сарајево
111.Татић Раде, Сарајево
112.Тодоровић исо, Пакрац
113.Шитун Младен, Сарајево
114.Шикут Александар, Сарајево
115.Шаљак Живко, Карловац
116.Умљеновић Милан,
117.Васиљ Илија (Ијо) Јања-Бјељина

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT JNA
ARHIVA NEPRIJATELJSKIH JEDINICA
Br. Reg. 1233 F. 2
K. 76

118.Војновић Бранко, Сарајево
119.Воркапић Вујо, Карловац
120.Вукојевић Ранко,Приједор
121.Васић Светислав, Бјељина
122.Вајпан Константин, Прача код Сарајева
123.Зјалић Никола, Пакрац
124.Зоковић Славко, Коњиц
125.Заклан Бранко, Карловац
126.Жужа Грујо,

- НАПОМЕНА : у логорима је остао још један известан број заточеника Срба, махом босанских сељака, чија имена не знамо односно не можемо да сетимо.

. . . . . .

ОРОЗОВИЋ ЛАЗАР, кројач из Пакраца, син Петра и пок. Кате, рођ. Купировић, стар 32 године, ожењен, отац двоје деце, сада у Београду, Вашингтонова улица број 34, изказан са избегличком легитимацијом број 35593 изказао је следеће :

У ноћи од 23 на 24 децембра 1841 год. упадали су усташе у српске куће у Пакрацу и Липику, одводили Србе-мушкарце и затварали их у магазин "Славекса" у Пакрацу. Одвођење и затварање Срба извршили су усташе, који су тада дошли из Јасеновца, Новске и Нове Градишке уз помоћ домаћих усташа. Тада су одведени и затворени у поменути магазин следећи Срби : Илић Владо, старешина Среског суда; Лончар Владо, сресни шумски референт; Зјалић Нико, приватни инжињер; Благојевић Михајло, трговац; Марковић Пајо, трговац; његов брат Владо, те његови синови Атанасије и Бибо; Штулић Јово, трговац Савић Ранко, трговац; Блануша Ђуро, казанџија; те његов брат Никола, трговачки помоћник; Хинић Никола, пензионер; Гавриловић Лаза, пензионер, Шушњар, пензионер; Вукобрадовић Љубиша, хотелијер; Марковић Раде, посједник; Лабус Марко, посједник; Сударевић Гавро, кројачки помоћник; Вукмировић Тодор, судски канцелиста; Тодоровић Ицо, месар; Тодоровић Коста, те његов син Милан; Орозовић Ђуро, кројач; Алавуковић, жандарм; Милаковић Јован, кројач; Радић Ђуро, кројач; Ковачевић Душан, кројач; Вучковић Никола, општ. благајник; Томић Бранко, општ. благајник; Вучковић, чиновник пореске управе; Шепељ Мане, финацијски прегледник; Покрајац Станко, финацијски подпрегледник; Суваџић Никола, власник кино-матографа, Шакић Лука, пензионер; Шкрлић Мирко, судски чиновник; који нема једне ноге и руке, те више других, чијих се имена сада не могу сетити. Знадем поуздано да је тада из Пакраца одведено укупно 72 Србина. - Из Липика одведени су и затворени отац и три сина из породице Дакић; четворица из племена Радаковића; Мирковић, гостионичар, Дивјак Јоцо, закупник кур-салона; један чевабџија, којем се не сећам име и Врховац, као и други, чијих се имена не сећам. Знам поуздано, да је тада из Липика одведено 21 Србин. Затим, одведен је из Чаглића Арбутина Симо, општ. бележник. Укупно су усташе одвели и затворили у поменути магазин 74 Србина, међу којима и мене.

Исту ноћ око 5 сати ујутро, усташе су нас све отерали на жељ. станицу и затворилиму један вагону. У вагону је било ужасно тесно тако, да смо чврсто збијени један уз другог морали стајати. Након пола сата воз је кренуо према Новој Градишки.

У Нову Градишку стигли смо око 10 сати пре подне. Ту су нас усташе истерали из вагона и построји на жељ. станицу у два реда и приказивали нас грађанима, да смо ми четници, које су они

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT JNA
ARHIVA NEPRIJATELJSKIH JEDINICA
Br. Reg. 481 F. 2
K. 168

-79-

остали били помоћно особље. Бринули смо се за чистоћу у логору. Режим у овом логору је био је донекле бољи, него у Јасеновцу. И храна је била нешто боља.

У месецу априлу 1942 године, већина заточеника оболила је од грипе. Ради тога посао је у логору запео. Ово се није свиђало усташама, па су једне ноћи око 40 болесника извукли из соба и болнице, стрпали на камион, одвезли у Јасеновац и тамо убили. Тада је убијен, колико је мени познато Виненфелд, Жидов-дечак од 14 година, родом из Пакраца, који је био оболио на грипи.

Ми смо мушкарци-заточеници били смештени у казнионичким згардама унутар казнионичког зида, а изван тога зида смештене су жене и деца, што су тамо доведени.

Течајем месеца априла 1942 године, одведено је из тога женског логора око 500 жена и деце.-Српкиња и Жидовка у Јасеновац и тамо су сви убијени.

На исти начин почетком месеца маја одведено је у Јасеновац и тамо убијено око 40 Срба-сељака из села Млака крај Јасеновца. Ови су сељаци били остали као неспособни за рад у Немачкој, па су их усташе као непотребне ликвидирали.

Половицом месеца маја 1942 године, довели су усташе у Стару Градишку око 500 Срба-сељака из срезова Војнић, Слуњ и Вргин Мост. Ова група Срба-сељака одређена је одмах за рад и отпремљена у Земун. Из ове групе издвојили су усташе око 40 Срба, који су услед старости и телесних мана били неспособни за рад, па су их одмах аутомобилом одвезли у Јасеновац и тамо убили.

Ја сам на 20 маја 1942 године са групом од 700 Срба, у којој је било око 60 Хрвата отпремљен из Старе Градишке у Земун. У Земуну смо сви били смештени на сајмишту у павиљонима и ја сам тамо остао до 27 маја 1942 године, када сам са још 25 Срба пребачен у Београд. Остали су Срби остали иза мене у Земуну.

Иза мене остало је у Старој Градишки још око 100 Срба-заточеника, те око 3.100 жена, већином Српкиња. Ја верујем, да су после мога одласка многе Српкиње већ ликвидиране, јер постоји намера усташа, да све оно, што није способно за рад, треба убијањем ликвидирати, а то су већином жена, те деца у логору у Старој Градишки.

Од усташа у логору у Јасеновцу познати су ми : Лубурић Вјекослав, усташки сатник и повереник за логоре; Милош Љубо, усташки поручник и командант логора; Павличевић ,усташки поручник: Матковић усташки заставник, који је као добар усташа после помахнут за усташког поручника; Мујо усташки заставник, родом из Босне, Модрић усташки заставник.

У логору у старој Градишки познати су ми усташе: Усташки поручници: Гаџић, Барбарић, Немет Петар, по занимању ременар из Пакраца.

Као усташе служе у оба логора највећим делом из Лике и Херцеговине, те Муслимани из Босне. Сви су они са малим изузетком крволочни.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

не

КОТУР ЛАЗАР, учитељ у пензији из Јасеновца, општине исте среза Новска, стар 54 године, син пок. Петар и пок. Ангелине, рођ. Јанковић, ожењен, без деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109569.

не

ВУЧИЋЕВИЋ САВО, земљорадник из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 60 година, син пок. Томе и пок. Кристине рођ. Власисављевић, ожењен, отац двоје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109569.

не

КОСИЋ СИМО, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 62 године, син пок. Николе и пок. Кате рођ. Батак, ожењен, отац двоје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109555.

не цело страна до Мачкић

-80-

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT JNA
ARHIVA NEPRIJATELJSKIH JEDINICA
Br. Reg. 1782 F. 2
K. 1168

ТУРОМАН НИКОЛА, земљорадник из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 70 година, син пок. Стевана и пок. Марије, рођ. Чолак, ожењен, отац деветоро деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109556.

ТУРОМАН ЈОВО, земљорадник из Уштице, општине Јасеновац среза Новска, стар 40 година, син Николе и Марије рођ. Мачкић, ожењен отац једног детета, исказан са избегличком легитимацијом број 109557.

ТУРОМАН МИРКО, земљорадник из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 38 година, син Николе и Марије рођ. Мачкић, ожењен отац једног детета, исказан са избегличком легитимацијом број 109588.

ТУРОМАН ВЕЉКО, електичар из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 28 година, син Николе и Марије рођ. Мачкић, неожењен исказан са избегличком легитимацијом број 109559.

ТУРОМАН МИЛУТИН, ташнер из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 23 године, син Николе и Марије рођ. Мачкић, неожењен, исказан са избегличком легитимацијом број 109560.

ЈАКШИЋ ИЛИЈА, жељезничар у пензији из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 59 година, син пок. Аврама и пок. Марије рођ. Радић, ожењен, отац седморо деце, исказан са избегличком легитимацијом број 10963.

ЈАКШИЋ ВЛАДИМИР, ђак гимназије из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 21 годину, син Илије и Драгиње рођ. Ерцеговац неожењен исказан са избегличком легитимацијом број 109563.

КОТУР ДУШАН, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 29 година, син пок. Васе и Милке рођ. Рајчевић, ожењен, отац једног детета, исказан са избегличком легитимацијом број 109561.

КОТУР МИЛАН, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза Новска стар 23 године, син пок. Васе и Милке, рођ. Рајчевић, ожењен отац једног детета, исказан са избегличком легитимацијом број 109562.

ТРИВУНЧИЋ МИХАЈЛО, земљорадник из Јасеновца, општине исте среза Новска, стар 58 година, син пок. Гавре и пок. Миље рођ. Вулетић, удовац, отац шестеро деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109566.

КОТУР МИЛАН, ЗЕМЉОРАДНИК ИЗ Јасеновца, општине исте, среза Новска стар 40 година, син Петра и Марије рођ. Тривунчић, ожењен отац двоје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109570.

МУНИЖАБА ЖИВКО, земљорадик из Уштице, општине Јасеновац среза Новска, стар 34 године, син пок. Јове и Стоје рођ. Рогић, ожењен отац двоје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109574.

КОТУР ЛАЗО, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза Новска. стар 38 година, син пок. Милутина и Марије рођ. Келић, ожењен отац двоје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109564.

БАЧИЋ МИЛАН, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 47 година, син пок. Глише и Љубе рођ. Вукомановић ожењен отац троје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109665.

КОТУР ПЕТАР, земљорадник из Јасеновца, општине исте среза Новска, стар 70 година, син пок. Мије и пок. Милеке рођ. Котур, ожењен отац осмеро деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109552

а → МАЧКИЋ ЛАЗО, полициски старжар у пензији из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 46 година, син Симе и Ане рођ. Ђуканац, ожењен отац четворо деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109568 - сугласно су исказали следеће:

Одмах након успоставе независне државе Хрватске, појавили су се у Јасеновцу усташе. У усташке редове ступили су домаћи Хрвати под водством Видаковић Николе, земљорадника из Уштице крај Јасеновца, који обнаша част усташког таборника, а уједно и општинског начелника. Усташе су одмах почели прогонити Србе.

Два до три дана након успоставе независне државе Хрватске усташе су ухапсили Келић Лазара, општинског бележника у пензији из Јасеновца. Њега су неко време држали у општинском затвору,

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT JNA
ARHIVA NEPRIJATELJSKIH JEDINICA
Br. Reg. 1116 F. 2
K 128

до 19 јуна о.г. када сам из Загреба допраћен у Земун и преведен у Београд. У Загребу у жен. казниони било је за моје време око 600 заточеника,, од којих су већина били Хрвати. Тада су се налазили у казниони : Филиповић, домобрански сатник, Деуера свршени правник и Чаикловић књижар из Загреба. Поступак у овој казниони био је у главном коректан.

Ја сам одређен за бријача у бријачници за усташе и заточенике, па сам за то добивао усташку храну.

Неко време сам спавао у ћелији број 27, у којој је било затворено 14 усташа из усташке жељезне бојен. Они су били затворени већином ради пијанства и лакоумног држања, задужи вања. Ови усташе су се хвалили између себе, колико су Срба убили. Тако је један од њих тврдио да је у једну јаму у Велебиту бачено 28.500 Срба, који су из казнионе из Госпића прошло лето били одведени у Велебит. Тај усташа који је то причао јест усташки водник Марковић из усташке бојне.

Колико је Срба убијено у Јасеновцу није ми познато, али је тај број свакако велик.

Усташа, који су за моје време били са службом у логору у Јасеновцу јесу : Лубурић Максо усташки сатник, који је пре тога био чин. окруж. уреда да ос. рад. у Мостару. Милош Љубо усташки поручник звани "Грбо" усташки сатник,) заставник, Модрић усташки заставник, Мујо усташки заставник, Шабан усташки војник, брат заставника Мује, Прпић усташки водник и усташа звани Татек. Имена других усташа незнам, али знам врло добро да су Јасеновачком логору вршиле усташку дужност 4 усташке сатније и то : 13 која је састојала се из Хрвата и Муслимана и Херцеговаца 14 која се састојала из Хрвата из Осијека, 17 која се је састојала из Хрвата из Лике и 49 која се састојала из Муслимана из Јајаца и из околице. Четрдесет и девета усташка сатнија вршила је ваљску службу пазећи, да неби на Јасеновац и логор извана тко навалио, а остале сатније вршиле су дужност у самоме логору.

Ја сам на 20 јуна о.г. из затвора женске казнионе у Загребу преведен у Земун и одатле пребачен у Београд.

Друго ништа немам изказати, а на изказано и прочитано ми могу се и заклети.

Извештај пуковника Зигфрида Кашеа Министарству иностраних послова Немачког рајха о посети Јасеновцу, Загреб, 7. фебруар 1942. године

„6. 2. 42. na poziv vlade predstavnik ovog poslanstva razgledao je koncentracioni logor Jasenovac. Za razgledanje su bili pozvani i prisustvovali su predstavnici štampe Italije, Rumunije, Mađarske, Nemačke, zatim sekretar papske nuncije, sekretar nadbiskupa Stepinca, kao i predstavnik Feldkomandanture, major Knehe. Razgledanje je predvodio državni sekretar Eugen Kvaternik.

Putovanje do Jasenovca izvršeno je specijalnim vlakom, a od stanice učesnici su prevezeni saonicama.

Najprije je pokazan štab logora sa svojim pojedinim odeljenjima. On se sastoji od komandanta logora, kapetana Luburića, jednog zamenika, 2 ađutanta, odjeljenja za organizaciju rada, zdravstva, uporabe i snabdjevanja. Planove za gradnju logora izradio je kapetan Luburić već u emigraciji. Oni su, poslije razgledanja njemačkih instalacija, poboljšani. Prema tvrđenju državnog sekretara Kvaternika, organizacija i uređaji logora su novi i datiraju od 1. siječnja 42. Upućivanje zatočenika u logor vrši se na slijedeći način: policijska uprava koja je izvršila hapšenje mora podnijeti zahtjev političkoj policiji koja odlučuje o tome hoće li uhapšenik biti prebačen u koncentracioni logor ili ne. Poslije toga kažnjenik se upućuje u logor i po njemu se izdaje točna personalna lista. Dalje on biva ubilježen u logorsku kartoteku iz koje se kopija liste o njemu nalazi u Zagrebu. U toj listi nalaze se najtočniji lični podaci i rubrike o zapošljenju i ponašanju. Zatočenik se svakih 14 dana iznova ocjenjuje.

Organizacija rukovodećeg logorskog štaba ostavlja dobar utisak (također izgleda je besprijekoran, bez prigovora, i postupak upravljanja ličnom imovinom koja se od zatočenika prilikom njihovog privođenja mora oduzeti).

Zatim je pokazana lična kartoteka vodstva čuvara logora. Za svakog ustašu uspostavlja se personalni dokumenat prema sada uobičajenoj formi kod ustaša. On mora dalje položiti posebnu zakletvu da svoju moć neće zloupotrebiti i da se neće bogatiti na račun zatočenika, uz prijetnju smrću (pokazani su grobovi 10 već strijeljanih ustaša, pred kojima se ova zakletva mora položiti. Kako je saopćio državni sekretar Kvaternik, slijedećeg tjedna će još dva ustaše biti strijeljani).

Poslije toga pokazan je sam logor. To je jedna stara ciglana, koja je u roku od 4 mjeseca od ustaša bila preuređena u sadašnji koncentracioni logor.

Smještaj je izvršen po drvenim barakama, sa po okruglo 100 ljudi u svakoj. Ležajevi za spavanje su dvospratni, barake besprijekorne. Dalje, postoje kuhinjska i sanitetska baraka. U sanitetskoj baraci je pored jedne sobe za pregled, u kojoj se nalazi logorski liječnik (Židov, hirurg) i zubni liječnik (također jedan Židov, koji je studirao u Njemačkoj), smještena bolnica. Bolesnici leže u posebnim jednokrevetnim posteljama i imaju krevetski veš. Doktorska ordinacija dobro je opremljena, ormari sa instrumentima. Ispred ordinacije nalazi se kupatilo. Kuhinjska baraka podijeljena je na magazin za namirnice i samu kuhinju. Također je i ovaj uređaj bez prigovora. Jelo kuhano u toku jučerašnjeg dana 100% je bolje od onog koje sada u Zagrebu može sebi da osigura jedan radnik. Prema podacima komandanta logora, dnevno se kolje 7 goveda, odnosno upotrebljava drugo odgovarajuće meso. Na jednoj tabeli, na primjer, stajalo je da je 300 grama mesa predviđeno po osobi, dnevno. Stanje sljedovanja hrane sasvim je dovoljno. Na pitanje o tome odgovoreno je da zatočenike hrane zbog toga dobro, jer su zainteresirani za njihovu radnu sposobnost, snagu.

Logor dalje raspolaže štalama za oko 170 do 180 komada stoke, oko 130 svinja, najmanje 100 pataka, gusaka, kokošiju i jednim malim stadom ovaca. Klaonica je smještena u posebnoj baraci i nalazi se također u besprijekornom stanju. Za pekaru i druge magazine namirnica zida se čvrsta zgrada, a planirane su još tri.

Zatočenici su podijeljeni na stotine, koji se zatim dalje dijele. Ovu podjelu vrše sami zatočenici. (Na gradilištu su do sada smješteni jedna kovačnica sa većim ili manjim mijehom, jedna radionica za opravku automobila, jedna ciglana sa kapacitetom od oko 2 milijuna cigli, jedna strugara, jedna stolarija, jedan arhitektonski biro i jedna postolarska radionica. Dalje, nekoliko zatočenika radi na keramičkim poslovima i krečenju. Logorska krojačnica je relativno mala, ali će biti proširena. Planirano je dalje i povrtlarstvo).

Izgradnji logora u osnovi predstoje slijedeći planovi: jednom treba to da postane veliko dobro sa uzgajalištem za oko 5000 ovaca, kako bi se proizvodima sa ovog dobra mogla regulisati potrošnja prehrambenih proizvoda. Dalje, u logoru, koji treba da bude sveden na brojno stanje od 10.000 zatočenika, izgradile bi se prostorije za snabdjevanje i naoružanje ustaša i, po mogućnosti, domobrana. Osim toga, izgradnjom fabričkih postrojenja treba da bude podignuto i radničko naselje, škole i upravne zgrade. Prema planovima arhitektonskog biroa sav za ovo potrebni materijal proizveo bi se u samom logoru, koji bi zatim specijalne građevinske komande, jedinice, na licu mjesta montirale, gradile.

Disciplina u logoru je dobra. Koncentracioni logor u svom sadašnjem

stanju daje u potpunosti besprijekoran i dobar utisak. (Može se, sa dobrim razlogom, odbaciti kao neosnovane sve glasine koje kruže o Jasenovcu). Brojno stanje logora je trenutno oko 1000 ljudi, od toga su otprilike 75% Židovi. Ostatak otpada na Cigane, Srbe i komuniste. (Zatočenici su obilježeni crvenim, zelenim, plavim i žutim trakama na rukavima).

(Објавио: Antun Miletić, *Jasenovac*, I, dokument br. 66, str. 170–172, Beograd 1986. Милетић је као извор навео: *Poruke* Glasilo spomen područja Jasenovac. Није, међутим, навео број, годину издања и број стране: br. 4(5) od 29. 11. 1972, str. 3!)

Заточеници логора Јасеновац

САСЛУШАЊА СРПСКИХ ИЗБЕГЛИЦА

ЈАСЕНОВАЧКИ ЛОГОР

Пловите, српски лешеви.....

Пловите, плов'те црни лешеви,
Укочени лешеви Срба и Српкиња,
Лешеви људи, жена и нејаке деце.
Пловите Тисом, Дунавом и Савом,
Пловите Дрином; Врбасом и Дравом,
Пловите Дрином, Купом и Кораном.
Пловите по гробљу ваших снова, нада и жеља
Ископаном од Хрвата, браће рођене,
И од Мађара, вечних пријатеља.

Пловите лешеви српских мајки
Са одсеченим дојкама.
Збринута су деца, анђели ваши мали;
Хрватски јунаци су се постарала
Да и дечица српска плове водама.

Пловите лешеви српских попова
И не брините се, што су вам очи избодене,
Разорене су цркве ваше и спаљене књиге црквене
А мртва паства ваша нема ни гробова.

Црни лешеви српски, пловите тихо и немо
Рекама српских земаља.
Вода ће да вас грли, да вас преврће и ваља
И да вам жубори погребну песму.
А кад стигнете у путу вашем последњем
До обале мајке Србије
И будете на домаку града Београда,
Врисните, српски лешеви,
Врисните унакажена телеса,
Врисните вриском авети.
Језиви врисак ваш проломиће земљу и небеса
И пробудиће одасна Бога Правде
Да вас освети.

Србин Сремац

ЈАСЕНОВАЦ
сабирни заточенички логор у Хрватској

У намери да би позвани и заинтересовани добили какву такву слику о животу и неприликама заточеника у Независној Држави Хрватској, ставих себи у задатак да према мојим скромним могућностима у овом извештају даднем ако не баш тачну и потпуно вјерну фотографију логора и живота у логору – то бар приближну.

Извештај ћу обрадити по главама, која ће свака за себе описати појединy околност, и то:

Јасеновац:

је варошица, која лежи на самоме ушћу реке Уне у Саву. Од жељезничке станице Јасеновац варошица је удаљена 2 км. У сред вароши налази се једна већа двоспратна зграда у којој је смјештен „усташки табор – Јасеновац". Низводно низ Саву једно 2-3 км а на ушћу ријеке Лоње у Саву подигнут је на имању и творничком простору фирме Бачић и друг, Јасеновац, сам сабирни заточенички логор. Логор се налази на мочварном и подводном терену, те је опкољен насипима, који га штите од поплава. Како је логор са свих страна опкољен водом и мочварама, а са селом Јасеновац везан једино једним јединим добро чуваним путом, то је бегство из логора под нормалним приликама посве немогуће.

Логор Јасеновац се зове „сабирни" стога, што је од септембра месеца 1941 год. постао централни логор у који се упућују нови заточеници. а Јасеновац их затим даље распоређује по осталим филијалним логорима. Тако је Јасеновац од септембра месеца у непосредној својој близини имао 4 своја филијална логора и логор у Старој Градишки.

Током јесени и зиме 1941 год. и 1942 год., у Хрватској су ликвидирани сви мушки заточенички логори осим Јасеновца са његовим филијалама и Старом Градишком. Концем јануара 1942 год. коначно је ликвидиран логор „Даница" у Копривници, а његови задњи заточеници Срби су пренешени у Јасеновац. Тако да данас постоји само један једини мушки логор заточенички и то Јасеновац са филијалом у Старој Градишки.

Имање и фабрички простор фирме Бачић и друг у Јасеновцу изабрато је за заточенички логор по мом мишљењу због следећих разлога: а) што је на подводном и неприступачном терену, па је бегство из њега немогуће, а осим тога водом и мочварама одсечен је од осталог света, па

се не може ни на који начин одржавати контакт између логора и спољног света, и б) што се на том терену налазило творничка постројења фирме Бачић и друг, а што је све заплењено у корист Хрватске државе, јер је Бачић емигрирао у Србију. Наиме намера је усташа, да од Јасеновца направе не само сабирни него и један радни индустријски логор, будући да он на терену подигнуте већ веће и добре творничке радионице за израду ланаца, ковачнице, браваријe, клештара, лимарије, тапецирерај, аутомеханичка радионица, столарија, коларија, електро-инсталатерска радионица, циглана, парна пилана, те парна електрична централа, која подједнако даје светло и самоме месту Јасеновац.

Стара Градишка задржата је као филијала логора Јасеновац управо такође с напријед изнијетих разлога, јер је логор смештен у старој казниони, а у којој се такођер налази низ важних и добро уређених радионица. Посебна се пажња поклања шнајдерској и ципеларској радионици. Те двије радионице данас раде са великим бројем затвореника махом Жидова а за потребе усташке, Хрватске војске и сл.

На простору од Јасеновца до Старе Градишке има неколико већих лепих пољопривредних имања, чији су власници Срби. Како су они делом својевољно, а делом присилно исељени, то су та имања сада заплењена, па предата логору Јасеновац на искоришћавање. На обраду тих имања упућени су заточеници из Јасеновца и то махом само Жидови, будући да у њих усташе имају веру, да неће побећи. Тек ту и тамо је послан по који Србин и то као стручњак коме се међу Жидовима није могла наћи замена.

За Наполеонова времена Јасеновац је лежао на тромеђи трију великих царстава: Отоманског, Наполеоновог и Аустријског, па од тога и она народна узречица: „Када петао закукуриче у Јасеновцу тада се чује у три царства.“ Дакле тада је Јасеновац био граница између три царства, а данас је Јасеновац граница између два света; земаљског и прекоземаљског. За заточенике он претставља предворје вјечности и мало блажених, који су се и који ће се из тога предворја смрти и вјечности вратити у овоземаљски живот.

Управа логора:

Управа логора дели се на двоје и то: 1) усташку управу, и 2) заточеничку управу.

До ове подјеле управе дошло је стога, што усташе због великих задатака на другим местима требају усташко људство, па су настојали себе у Јасеновцу да што више растерете, те тако што већи број усташа

пошаљу у борбу против четника и партизана.

Усташка управа се састоји у томе, да је у њеним рукама ова наредбодавачка власт, ова кореспонденција са ванјским светом, стража логора и надзор над радионицама.

Самоуправа заточеника састоји се у томе, да сами заточеници управљају животом и радом у логору према налозима и интенцијама усташа. Тако заточеници сами управљају исхраном, наставом, радом и чистоћом у логору.

Савезно с тим а да би се постављени задатци извршили основана је и заточеничка хијерархија. Тако су коначно формиране три следеће врсте заточеника:

заточеници – слободњаци

заточеници – полуслободњаци, и

обични заточеници.

Заточеник – слободњак има пуно повереље усташа, те се он може слободно кретати не само унутар логора и вароши Јасеновац, него одлази сам без пратње и на службена путовања ради набавке робе у ова места у Хрватској.

Заточеник полу – слободњак има право и може да се слободно креће унутар логора и по селу Јасеновац где махом одлази по послу ради набавке или пријема робе.

Обични заточеници смију се кретати по дану по логору с тим да жици – огради не смију прићи ближе од 5 метара.

На челу заточеничке хијерархије стоји тзв. „логорник“ (Жидов Бруно Дијамантштајн), а затим његов заменик (Жидов Винер), те шеф економије (Жидов Фелдбауер), а на челу писарне групник (Жидов Беговић). Сви одреда су заточеници-слободњаци и „заповедници барака“. Групници равнају појединим групама рада (ковачима, лимарима, зидарима, цигланом итд.) а заповедници барака заповедају подручним им баракама за становање (има их 6). Групника и заповедника барака укупно има 25, а од којих су свега три Србина (Слободан Мицић, замјеник заповедника настамби, Владо Глумац заповедник барака 5, и Бранко Цвијетиновић групник групе за подизање барака и ванјског реда).

Затим свака настањена барака има свога наредника и 4 редара, који се старају о чистоћи и уређењу барака.

Сви заточеници су прости – обични радници и запослени су махом према својој струци у цивилу. Ту најбоље пролазе стручни радници и занатлије, јер се употребљавају за рад у затвореним радионицама а уколико то дозвољава већ број запослених заточеника у радионицама.

Ако је број заточеника у радионицама велик и ако су места попуњена тада и стручни заточеници обављају ваљске групе радова као и сви остали заточеници, који нису занатлије (трговци, чиновници и сл.)

Заточеници – слободњаци не станују у самом логору него у селу Јасеновцу у приватним становима, а омогућено им је, да су довели и своје породице. Дакле живе заједно са својим породицама слободно у Јасеновцу. На жалост то су само Жидови.

Заточеници – полуслободњаци живе стално у логору, станују у логору и хране се у логору.

Заточеници групници и обични заточеници живе стално у логору унутар жице и не могу ван жичане ограде без пратње усташа.

Заточеници групници имају посебну „групничку храну" која је добра и укусна, а добивају и по цели хлебац од 90 дкг. дневно.

Обични заточеници добивају обичну храну, а о чему ћу касније говорити.

Усташка управа се састоји:

Повјерених поглавника за све заточеничке логоре усташки сатник Вјекослав Лубурић (емигрант),

Заповедник усташког табора – Јасеновац судски усташки поручник Матковић (несвршени правник и емигрант),

Заповедника логора Јасеновац и његових филијала усташког поручника Љубе Милоша (несвршени правник емигрант),

једног низа усташких официра: Павлићевић, Којић, Матијевић, Рогић, Мујо, млађи Матковић, Модрић итд,

од подофицира и 3 усташка сата усташа (3 чете).

Напред набројани официри су носиоци режима и заточеници носиоци свих зала у Јасеновцу, па стога док они управљају логором не може бити ни говора о побољшању прилика у њему. Треба настојати да се они макну са тих места а поставе други – мање крволочни – мањи злочинци. Ако то не буде онда би требало да Немци у логоре поставе бар своје представнике као своје надзорне поверенике, те да својим присуством спрече злочинства и насиља заточеница какву такву животну сигурност.

Настамба (станови)

Настамбене прилике треба поделити у два временска периода и то: 1) период до доласка међународне комисије у логор (6. II 1942г.) и 2) од тога дана па на овамо.

За време првог периода тј. до 6. II 1942 г. 1100 заточеника било је смештено у три мале и врло примитивне бараке, које нису имале прозо-

ра него само по двоја врата. Те бараке су више личиле на свињце него на станове за људе. Дужине су биле око 20 м. а ширине око 6 м, док висине око 3 м. Таква једна барака је одређена само за заточенике Србе. У тој бараци је становало попречно 300 до 460 заточеника Срба под страховито нехигијенским условима, формално набацани од патоса до крова Једни на другима, пуни вашију, сваковрсне нечисти, блатњави, здрави, мокри и болесни. Управо страховито, која би се могла мерити само са паклом.

Када се сазнало, да ће доћи међународна комисија да прегледа логор и заточенике, тада је усташка управа одредила, да заточеници на брзу руку, концем месеца јануара почетком месеца фебруара 1942 г. подигну 6 комада модерних барака немачког система за склапање, затим једну бараку за болницу, 1 бараку за амбуланту, те једну бараку за кухињу. Срби заточеници радећи дању и ноћу све су то подигли у једном рекордном року од пар дана. При том треба истакнути да је сав рад обављен у сред највеће зиме, а при температури од 20 до 33 ступња Целзијуса испод ништице. То зидање барака заточеници Срби су у великом броју платили својим животима, јер су се разболели, а како су већ били изнурени то су нагло умирали, или су их пак усташе убијале као даље непотребне и баласт.

Када су почетком фебруара биле готове нове бараке за становање заточеника, тада су заточеници прешли на становање у њих, а старе су бараке срушене. С тим датумом почиње нови бољи период за заточенике у погледу настамбе. У бараку сваку може да стане око 160 заточеника. У бараку су смештени боксови за да спрата лежаја. Сваки бокс има по 6 заточеника и то на први спрат тројицу и на други спрат тројицу. Тако је коначно након толико месеци сваки заточеник добио бар свој лежај и омогућено му је бар колико толико, да се брине о свом лежају и својим стварима. Нажалост те су бараке подигнуте на подводном терену, па су приликом задњих поплава Саве и Лоње пробијени насипи, а бараке поплављене, док су заточеници по ноћи евакуисани на становање по радионицама где раде и на циглану. Због тога су заточеници поново остали без јединог свог добра – остали су без својих станова, својих лежаја, па се стога данас налазе у тешком положају.

Усташка управа увидјевши и сама неодрживост новоствореног стања решила је да један део заточеника премести привремено у логор Стара Градишка. Тако је у времену од 23 до 24. марта 1942 из Јасеновца преведена у Ст. Градишку око 500 заточеника и тамо су привремено смештени. Они ће делом бити послани на разне економије на рад (махом Жидови), а другим делом ће бити враћени у Јасеновац чим вода опадне

и могне се опет становати у барокама у Јасеновцу.

У Јасеновцу је остало око 400 заточеника, који имају за дужност да одрже рад радионица, без да сукцесивно како вода опада сакупљају поплављени материјал и уреде логор.

Хигијенске прилике:

Хигијенске прилике у логору Јасеновац су више него очајне. Оне су стварно убитачне – смртно. Поред станова треба истакнути у Јасеновцу у логору нема текуће воде. Постоји један једини бунар покрај усташке кухиње. Но на тај бунар заточеници не смију долазити. Заточеницима тако није преостало ништа друго него да конзумирају воду из загађених бара, које су легло болести. Вода није за пиће. Може се пити само прокухана. Том водом се служе и заточеничке кухиње.

Због несташице воде заточеници се нису месецима и месецима прали, а о неком купању није могло бити ни говора.

За време зимских снежних дана заточеници су користили снег за прање (трљање снегом).

Тек пред долазак међународне комисије усташе увиђају потребу да се за заточенике подигне какав такав бунар. И због тога бунар је ископан за 2 дана код нове кухиње. Тиме је омогућено заточеницима да дођу до воде неопходно потребне за пиће (и ако та бунарска вода није здрава) и за прање. Од тога дана заточеницима је пружена прилика да се умивају и како тако оперу и очисте.

Како је у логору завладала велика ушљивост, па су уши са заточеника прешле на усташе, пред долазак међународне комисије усташе су довезли два пољска војничка казана, дезинфектора, који су смештени у једну примитивну бараку. Затим је према скромним и примитивним средствима приступљено дезинфекцији и дезинсекцији заточеника и њихових ствари. Резултат је био тај, да су заточеници после дезинфекције по десет дана били чисти и без вашију, али су се опет заушљивили од других. Усташе бојећи се да не дође до каквих инфективних болести а посебице тифуса наредили су, да се дезинфекције врше стално по групама и на тај начин сузбије ушљивост. Но те све мере су подузете толико касно, да се може слободно тврдити, да ће заточеници и надаље у јакој мери остати ушљиви.

Канализације у логору нема. Клозети – латрине су пољске (јаме ископане позади барака). По ноћи се нужда врши у самим баракама у кибле, које се изјутра износе и празне. Обзиром на то смрад по ноћи је веома велик, а са здравственог гледишта је то посве и јако штетно. Пољ-

ске латрине када се напуне затрпају се плитким слојем земље, кога кише сперу, а нечист по околици излију.

Тек концем месеца јануара 1942 год. пред долазак међународне комисије подигнута је амбуланта и болница. Прије тога ни амбуланта, а камо ли болница нису постојали. До тог времена болесници су лежали у стамбеним баракама са осталим здравим штићеницима. Нису имали никакве неге нити помоћи, те су били посве препуштени сами себи и Божијој милости. Редовита појава је била, да је сваког јутра у бараци освануло по неколико мртваца. Од почетка фебруара 1942 г. отпочеле су радом амбуланта и болница. Међутим болесници су се веома нерадо и тек у највећој нужди слузили амбулантом и болницом, а то стога што су усташе сваке две до три недеље упадале пред вече у амбуланту и болницу, те болеснике подигли и истјерали, те их затим „ликвидирали" (убили). Убијања су се дијелом вршила пред болницом а делам на самом гробљу. Због те чињенице заточеници су тешком муком ишли у амбуланту и болницу, али сила Бога не моли, па тако и болест је натјерала – хоћеш нећеш – већ резигниране и апатична болеснике заточенике да траже лека под смртном опасношћу.

Исхрана:

Исхрана болесника је била испод сваке критике. Чак и за заточенички логор испод сваког очекивања. У принципу заточеници су требали добивати три пута храну на дан (изјутра, у подне и навечер) међутим у пракси смо добивали махом само два оброка хране и то у подне и н вечер, а тек ту и тамо покадкад и изјутра. Јутарња супа (кад смо је добили била је тзв. „ајнпрен". Каква је то супа била нека каже сама чињеница тј. на 1000 заточеника дато је свега 4 кгр. брашна на запршку без масти.

Ручак се састојао од куханог пасуља или купуса припремљених без масти. Тек ту и тамо је каткада дато по која кила масти за зачин јела.

Вечера се такође састојала од супе од граха или купуса припремљених без масти. Тек ту и тамо је каткада дата по која кила масти за зачин јела. Вечера се такође састојала од супе од граха или купуса каткада од куханог крумпира у љусци (3 комада за вечеру).

Хлеба нисмо месецима ни видели а камо ли га добили. Тек од 22 марта 1942. год. а обзиром на исцрпљеност заточеника и предстојеће пољетне радове одлучили су усташе, да заточеницима дају дневно по ¼ хлеба кукурузног (20 дкг.).

Тако слаба исхрана, а тежак рад и нехигијена, извршили су своје. Сви заточеници су одреда јако мршали и слабили, а што их је директно

затим водило у смрт, јер кад оболе и изнемогну тада бивају редовно „ликвидирани“.

Одећа и обућа:

За цело време логоровања заточеника се сам има да брине за своје одевање, обување и постељину. Приликом доласка у логор усташе заточеницима одузму све вредније ствари, па тако и сву сувишну обућу, одећу, веш, деке, тоалетни прибор итд. Дакле заточеник у 90 од 100 случајева остане у само једном оделу, једним паром ципела, једним на себи вешом итд. Како сви заточеници морају да раде и то по сваком времену, то се одећа и обућа брзо подеру. Сада је заточеник приморан да си набави другу одећу и обућу. Махом то заточеник постизава преко „гробара“ који са мртвих заточеника приликом сахране скидају одело и веш. Гробари те ствари дају својим друговима делом без накнаде, а делом траже накнаду у храни и цигаретама (шверц цигарета).

Рад:

По пропису усташа сви заточеници морају без изузетка да раде. Нико не смије бити беспослен осим болесника смештених у болници и амбуланти.

У принципу разликујемо двије врсте рада:

1) ванјски рад, и 2) унутарњи рад.

Радници одређени за ванјски рад врше најгрубље и најтеже послове као: истовар и утовар робе и материјала у жељезничке вагоне (логор има индустријски колосек везан за главном железничком пругом) пренос грађевинског материјала, подизање барака, зидање зграда, чишћење снијега, подизање и одржавање насипа итд.

Други дио заточеника махом занатлија запослен је у „ланчари“ и „обртној групи“ и то као: ковачи, подкивачи, лимари, бравари, тапецирери, пушкари, ауто-механичари, електроинсталатери, столари, колари, шнајдери, ципелари, бријачи, керамичари, стаклари, вешери итд, те као радници циглане.

Око 150 заточеника запослено је на логорској економији, као столари, кочијаши, кравари и музари, сенари, месари, кобасичари, чувари и неговатељи перади, кувари, носачи дрва и воде.

На концу око 25 заточеника тзв. „гробари“ запослено је свакодневно на копању гробова и сахрани мртваца. Њихова је дужност да сваког дана постоји ископана дугачка рака око 150 метара за сахрану убијених и умрлих. То је свакидашња предострожност, јер сваког дана

може усташама да се пружи прилика за масовно убијање (убијање при доласку у логор, убијање из „наступа“, убијање на раду, убијање из болнице, убијање по казни, те умрли).

Сви радови обављају се под строгим надзором заточеника – групника као и самих усташа. Рад кроз цело време мора бити брз, енергичан и интензиван. Ради се од 8 до 12 сати пре подне и од 1 до 6 после подне. У важнијим случајевима, који су врло чести ради се без обзира на време непрекидно док се рад не заврши. Свака лабавост у раду, сваки пропуст и сл. кажњавају усташе на лицу места смрћу.

Дисциплина:

је у логору „гвоздена“. Логор нема прописаног никаквог правила о животу и дисциплини у њему, нити постоје дисциплинске казне и поступци. Сваки појединi усташа има право без икакве одговорности да убије заточеника чим то нађе за сходно. Шта то значи није потребно описивати, него савезно с тим само констатовати да не прође нити један дан а да бар један једини усташа не искористи своје право.

Контакт са ванjским светом:

Као што је напред изложено логор Јасеновац је ограђен 5 метара високом жичном оградом, која је широка 3 м. осим тога око логора је вода и мочвара. Логор са осталим светом везан је само једним јединим строго чуваним путем. Због тога сваки контакт између заточеника и ванjског света је посве немогућ. Надаље исто је тако немогуће цивилима посјетити логор или заточенике. То је најстрожије забрањено. Надаље заточеници не могу писати писма никоме, а нити писма ма од кога примати. Исто тако не могу примати нити пакете. Сваки ма и покушај дописивања или сл. кажњава се одмах смрћу.

Објављено је додуше, да ће заточеници почев од 1. априла 1942 год, може два пута месечно писати дописнице службеног формата својим ближим, те од њих примити одговоре, а све у величини до 20 речи. Исто тако да ће заточеници моћи примити једанпут месечно пакете у тежини до 5 кг. Да ли ће се то и уистину остварити немогуће је рећи.

Пљачка српске имовине:

Ко и мало критички гледа прилике под којим живе Срби у Хрватској мора доћи до једног закључка. Мора констатовати, да ће у заточеништво мало по мало и систематски бити доведени сви имућнији Срби, а то стога да би им Хрвати затим могли опљачкати имовину. Тако

је у Јасеновцу редовита појава да сваког дана вагонима долази из разних крајева разна трговачка роба а из српских радњи чији су власници – Срби – заточени или су морали емигрирати. Исту судбину деле и Срби земљопоседници. Њихова имања су заплењена, те су предата усташама на управу и искоришћавање. Усташе ће то имање првенствено населити заточеницима Жидовима, па тек другима. Они же као заточеници – пољопривредни радници – обрађивати та пољопривредна имања за потребе и рачун усташа.

Како су диљем Хрватске буне и оружани покрети то усташе одлазе у борбу против: четника, партизана и својих одметника. На том свом походу пљачкају српске домове и имања. Робу, веш, храну и сваковрсну стоку и перад затим догоне у Јасеновац. Робу, веш и храну лагерују за своје потребе, док стоку (коње, волове, краве, овце, свиње итд) изгоне на околне вашаре и продају.

Због те ординарне пљачке Срба Јасеновац је данас препун сваковрсне робе, која представља милионске и милионске вредности.

Убијања:

Убијања заточеника у Јасеновцу делимо на „масовна убијања“ и „појединачна убијања“.

Масовна убијања су:

када у логор дође нови транспорт заточеника тада усташе редовно један дио тога транспорта одмах побију, а тек мањи дио пусте у логор. Шта више усташе не само да знају него врло често и практикују да све нове транспорте заточеника побију одмах код пријема. Тако је био случај да су сви транспорту заточеника, који су у логор дошли у времену од 27 децембра 1941 год. до конца јануара 1942 год. сви до последњег човека одмах побијени. Ми осуђеници за то све сазнамо од наших другова „гробара“. Рачуна се да је у споменутом времену од свега месец дана на тај начин побијено између 3-4000 новопридошлих заточеника.

Затим масовно убијање следи и онда, када се бројно стање заточеника повећа у логору преко 1000 јер усташе стоје на становишту да логор не смије имати већи број заточеника. Када се бројно стање повећа тада усташе наређе „наступ“ (збор) заточеника. Након што су заточеници извршили наступ (ступили у збор) тада долазе усташе те одабирају по својој вољи одређени број заточеника у сврху „ликвидације“. Након што су извршили избор одређеног броја заточеника, остале распуштају, а одабране све двојицу по двојицу вежу жицом за руке, одводе их на гробље, наређују да ту потрбушке легну у ископане раке, а затим узму

дрвене маљеве те њима туку заточенике у тјеме – глава да им прсне. Ако и послије једног два ударца неко од заточеника даје знаке живота, тада га ножевима избоду или секирама раскасапе.

На исти начин услеђује и масовно убијање болесних заточеника и то стално од времена до времена као што сам већ напријед споменуо.

Појединачна убијања су свакодневна и вишебројна, а врше их – самовласно и без ичијег питања све усташе одреда када то нађу за потребно и основано. Довољно је да заточеник украде крумпир, један клип кукуруза, и сл. или да поклекне или попусти на раду, па да одмах буде убијен од присутног усташе.

Убијање се извршују бодежима, сјекирама, маљевима, револверима а ређе пушкама.

Новопридошли заточеници бивају редовно бодежима избодени и преклани. Заточеници који су из „наступа" дигнути и одређени за убијање бивају редовно убити маљевима и секирама, мање избодени бодежима. Појединачна убиства се врше оним чиме је то усташи било најзгодније и најбрже учинити.

Жидови:

Жидов остаје Жидов, па и у логору Јасеновац. Они су и у логору задржали све своје мане но с тим, да су оне сада видније. Себичност, лукавство, несолидарност, тврдичлук, подмуклост, и конфиденство у њихове главне одлике.

Одмах по оснутку логора у Јасеновцу Жидови сукао први заточеници опремљени и то у већем броју. Тек за њима су почеле пристизати групе Срба. Бројчана надмоћ Жидова у логору над Србима била је на први поглед очито видна и она је стајала према приликама у сразмјери 1:5 до 1:8.

Због тога што су Жидови у логору дошли прије Срба и у великом броју то су они успели да у заточеничкој хијерархији приграбе сва важнија места. Тако да је данас унутарња логорска управа стварно у њиховим рукама. Они љубоморно чувају, да се Срби не увуку на положаје, па стога стално и вешто интригирају против Срба. Како усташе имају више повереља у Жидове, то им интригирање и успева. Тако Срби поред тога што страдају од усташа, страдају и од Жидова.

Жидовска логорска управа свјесно и смишљено протура Жидове на лакша радна места и разне положаје и звања, која са виртуозношћу измишљају само да једни другима олакшају радни положај.

Међутим, и поред свега тога, смртног међу Жидовима је већа не-

го међу Србима, а то стога, што су неотпорнији, нису навикли на тешке радове, те што се не чисте и не уређују. Ријетко је који Жидов чист и уредан. Већина их претпостављају легло и расадник ушију и нечистоће. Примјера ради, износим да је Пордес бивши диригент београдске опере умро од нечистоће и вашљивости. По њему су били управо гроздови ушију, које су га формално јеле. Пордес служи као пример, а таквих међу Жидовима има на стотине.

У логору постоји узречица: „Жидови су били чисти док су им наше сестре и мајке измећариле, а сада кад их нема постали су оно што у ствари јесу – смрад."

Међународна комисија:

Још током месеца јануара 1942 год. логором се проширила вест да ће логор посетити нека специјална комисија, да би утврдила право стање и видела живот заточеника. Та је вијест прво потекла из жидовских кругова, па јој ми Срби нисмо много придавали, јер су Жидови управо мајстори у протурању разних лажних вијести о догађајима у Босни, Хрватској и на фронтовима. Међутим средином месеца јануара и саме усташе су објавили, да ће логор посетити једна међународна комисија. Павелићев повереник за логоре усташких сатник Вјекослав Лубурић око 20 јануара 1942 год. позвао је све старешине логора и групнике рада те заповједнике барака и обавестио их о предстојећем доласку те комисије. Он је том приликом њима саопштено, да се до почетка фебруара мора цијели логор темељито уредити, сав материјал сложити, људство очистити, обријати и окрпити. Да би заточенике подстрекао на што темељитије уређење логора изјавио је: „Ако комисија добро прође и нађе све у реду обећавам Вам усташком чашћу да ће логором завладати бољи духи да ће се храна за 30% поправити."

После тога саопштења настао је велики рад у логору. Све је уређено да не може боље бити. Бараке за становање заточеника су подигнуте, затим болница, амбуланта и кухиња. Цијели логорски простор је прегледан, очишћен, а материјал сложен. Тако су заточеници радили на уређењу логора све до 2 фебруара и то у нормалном радном времену. Међутим на 1. II 1942 издаје се заповест, да ће заточеници непрекидно радити 48 сати да би тако довршили на време уређење логора. На 2. и 3. фебруара дан и ноћ смо радили. На жалост кроз тих 48 сати платило је главом много наших другова, јер су усташе у великом броју стално надзирале рад и интензивност рада, па ако би који од заточеника мало застао или показао знакове умора бивао је одмах убијен. Тако су пред мојим очима

у ланчари убијени три заточеника, од којих је један Александар Милошевић, техничар из Сарајева.

Командант заповедник логора поручник Љубо Милош заједно са заставником Модрићем појахали су коње те тако окоњени улетели у радионице и радна места заточеника, те заточенике убијали из револвера.

Уочи доласка комисије услиједило је „чишћење" болнице и амбуланте. Сви болесници – преко 100 – су истерани, те побијени ножевима и маљевима.

На дан доласка комисије у лепо уређеној болници у белим чистим креветима, са таблом више главе, која казује врсту болести и температуру, лежали су вектори и доктори заточеници, који су махом сви добро изгледали. Требало је комисији предочити да је њега болесних заточеника прворазредна и одлична.

Усташе су хтеле показати да радионички радници имају чак и зелена радна одела, па су сви заточеници запослени у радиницама добили зелена радна одела.

Затим су усташе два дана пред долазак комисије прегледали све заточенике, те из њих издвојили све оне, који су слабо изгледали. Ти слаби заточеници одведени су у сам Јасеновац у „табор" и тамо су били у једној бараци затворени док комисија није прошла. Да нису побијени имају захвалити томе, да је пао веома висок снег, па се раке нису могле ископати.

На 5 фебруара у очи доласка комисије сви су заточеници добили траке са одштампаним бројевима, које су одмах морали ставити на лијеву надлактицу. Жидови су носили жуту, Срби плаву, а Хрвати (католици и муслимани) црвену. Затим је заточеницима под претњом смртне казне забрањено, да било шта говоре са члановима комисије. Једино што смо смели рећи било је, да на упит „како се зовеш" одговоримо „заточеник број 453" (већ према томе какав је број заточеник носио). Ако би био питан и надаље требало је заточеник да одговори: „Изволите се обратити на логорску управу".

На 6 фебруара – на дан доласка међународне комисије заточеницима, који су радили у ланчари „при доласку изјутра у ланчару нису се мало зачудили, када су за ланчарским стројевима запазили 15 квалификованих мајстора цивила (који су раније радили код Бачића у ланчари) који су ставили у погон стројеве те отпочели са израдом ланаца. Ти цивилни мајстори били су као и заточеници обучени у радничка зелена одела, са бројевима на рукама. Дакле имали су изгледе заточеника. Они као цивили и слободно живећи људи изгледали су добро, а

искивање ланаца обављали су брзо.

Око 10 сати 6 фебруара ступила је у логор међународна комисија коју су сачињавали представници: Немачке, Италије, Француске, Ватикана, Црвеног крста, те преко 10 највиђенијих усташа међу њима и сам млађи Кватерник. Комисија је прегледала и разгледала сва одељења радионице, станове, кухињу, болницу итд. Комисија се дуго задржала у ланчари и проматрала начин израде ланаца.

Одмах иза подне комисија је напустила логор, и отишла у Јасеновац у „Табор" где је погошћена.

Истог дана из редова усташа на вечер сазнали смо да је комисија пронашла све у реду и да су усташе налазом задовољне. Заточеници међутим су само мислили на успели „блеф" усташа, на приказе „Потемкинова села".

На 7 фебруара 1942 год. извршен је попис свих Срба заточеника и предат Немцима и члановима комисије.

На 7 фебруара на вечер око 6 сати позвати смо нас 13 – данас ослобођених – да дођемо пред управу у сврху изласка пред комисију. Када смо дошли пред управу дошао је телефонски нови налог, да се не предведемо пред комисију, него да се од нас узму генералије и лични подаци, те да се комисији одмах доставе. То наше пописивање изазвало је многе и разнолике коментаре, али се одмах са стране Жидова из управе уствр-дило, да ћемо бити пуштени кућама.

Од тога дана па до 26. II 1942 год. није било никаквих вести о томе. На 26 фебруара на вече прочитана је наредба, којом се 13 заточеника „грчко-источњака", а ниже именовани, стављају под нарочиту заштиту, пуну поштеду од рада, те да се крпе и чисте. Осим тога добивају побољшање хране (дупла порција). Сада смо стварно и сами повјеровали да ће нас пустити кућама, а поштеду нам дадоше, да се опоравимо и уредимо. Тако је и било. На дан 27 марта 1942 г. наредбом је израђено да се нас 13 темељито очистимо и уредимо а на 30. III 1942 год. изјутра да дођемо са стварима пред управу, јер ћемо тога дана отпутовати. Дакле, ни тада нисмо сазнали куда ће с нама. На 30 марта изјутра из логора уз пратњу једног усташе упућени смо Јасеновац у „Табор" а одатле на жељ. станицу. Чим смо кренули на пут видели смо да ће бити добро, јер нас је пратио свега један усташа – водник, а који је иначе био познат као прилично добар човек и није био крволок. Од њега смо у возу (вагон III класе) сазнали да нас има предати у Земуну часнику за везу, а овај да нас преда надлежним у Београду. Сви од реда када смо за то сазнали, били смо пресретни, јер смо ређе ишли у мајку Србију него својим кућама где би

нас евентуално опет прогањали, ако не би успели на време да се у Србију пребацимо.

Моји лични доживљаји:

Моје личне доживљаје издиктирао сам у записник у Комесаријату за избеглице у Београду, па мислим да се овај реферат споји са тим записником и тако сачине једну целину.

11 марта 1942 год.
Београд.

Војислав М. Прњатовић
из Сарајева
бивши заточеник у
Хрватском
заточен. логору Јасеновац.

ЗАПИСНИК
од 9 априла 1942 године.

САСТАВЉЕН У КОМЕСАРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИКЕ У БЕОГРАДУ

ПРЊАТОВИЋ ВОЈИСЛАВ, рођ. год. 1904, 2 августа, у Сарајеву, отац Максим, мајка Марица, рођ. Митричевић, растављен од жене, по занимању секретар Трг. Коморе у Сарајеву, поседује избегличку легитимацију број 29653. Стигао је из логора у Јасеновцу преко Земуна 31 марта о.г. Замољен да изложи све своје доживљаје од почетка рата и да каже чисту истину. Господин Прњатовић је изјавио:

„Рођен сам и живео сам стално у Сарајеву, где сам био запослен као секретар Трговачке Коморе. Политички се нисам никада истицао нити ме је политика нарочито интересовала. Заузет својим послом и привредним проблемима који су с њим уско везани, живео сам слободно у Сарајеву све до 17 децембра 1941 год. Осећао сам се релативно сигуран у уверењу да ме неће нитко дирати, јер за то никад ничим нисам дао повода. Ипак сам живео, донекле и по својој вољи, а у главном и силом прилика прилично повучено. Срби су били јако проређени, сви Хрвати су нас избегавали, па и они које смо убрајали међу своје добре пријатеље: једно стога, што су били усташе, а други су се бојали да подржавају са Србима било какве везе, да не би на себе навукли пажњу и без усташа. Тако су Срби живели изолирано, а врло су тешко обављали и свршавали било какве послове. Нешто зато што су као Срби били запостављани а нешто и из личних мотива, јер су, на пр. морали по свим уредима, јав-

ним и приватним, поздрављати усташким знаком а то је сваком Србину незгодно, па је на сваки начин избегавао све прилике где се морао послужити таквим поздравом. А ако је поздравио, на пр. са „добар дан", био је једноставно избачен из канцеларије. Избегавајући и тако сваки контакт са светом до крајних могућности, ја сам се држао своје канцеларије и посла у њој и своје куће. Једино, као самац хранио сам се у ресторану хотела „Европа". Ту сам упао у очи неким усташама, а нарочито ме запазила двојица познатих српских крволока. Претседник покретног преког суда муслиман Хајрозић, и бивши југославенски коњички официр Дерво Ченгић, који је тада био активан хрватски мајор. Како чујем тај је Дерво Ченгић, доцније пензионисан на интервенцију немачких власти због претераних злочинстава и крвопролића, које је починио према Србима.

Та двојица поднели су писмену пријаву Управи сарајевске полиције против мене у којој ме оптужују да сам четнички јатак и да финансирам четнички покрет. О тој пријави сам дознао накнадно од Немачког конзула у Сарајеву који је то саопштио мојој родбини. На основу те пријаве сарајевска је полиција 11 децембра 1941 г. упала у моју канцеларију извршила претрес мене лично и целе канцеларије, а затим су ме одвели у мој стан где су такође извршили претрес. Разуме се, да сам осећао на себи том приликом злураде и тешке погледе свих који су ме сусретали у друштву полицијских органа. То је и разумљиво, када се зна, да су према нама Србима били и иначе врло хрђаво расположени и нимало нам нису добра желели сви Хрвати и добар део муслимана. У пркос мржњи према нама, ипак многи од њих нису пропуштали прилику да на наш рачун зарађују новац, поред увесељавања над нашом несрећом. Ја сам лично доживео, и мрска уцењивања. Запамтио сам добро Ивицу Кадановића, бившег путника Осигуравајућег друштва а сада усташе и Ивиног пријатеља Павелићевог повереника за Босну и Херцеговину: затим неког Рихтермуца, полицијског чиновника у Сарајеву и Антона Деморца из Дубровника приватног чиновника у Сарајеву, који су ме уценили са 6000 Куна, да ме изруче властима једно, иначе сасвим невино писмо моје сестре из Београда, које им је на неки начин допало руку, а због кога сам према ондашњим прописима могао бити осуђен на смрт, запамтио сам даље и Фрању Јонића, дрварског трговца, Мезера, бившег полицијског чиновника а сада управитеља Конака у Сарајеву, Рудолфа Сокола, бившег југосл. и са хрватског полиц. чиновника, Хасана Демировића, трговца, и сада претседника сарајевске општине; Др. Хинка Ферића, градског надсаветника у Сарајеву (ова двојица истакла су се нарочито тиме, што су из свих сарајевских општинских предузећа избацили све Србе до јед-

нога, а многе од њих својим денунцирањем отјерали у затворе и гробове). Сви су они понашали не људски према Србима, као имноги други Хрвати и муслимани. Колико су Срби од њих и од других страдали није ми могуће навести, јер су се убијања и затварања дешавала ноћу и то се никада није објављивало. Тек Срби су из Сарајева редом појединачно и у великим групама из дана у дан настајали.

Пошто су поменутог дана органи сарајевске полиције извршили нада мном у мојој канцеларији и стану претрес, позвали су из мога стана телефоном шефа полицијских агената Сокала, саопштили му да код мене нису пронашли ништа сумњиво, те га питали шта да раде самном. Сокал им је наредио да ме доведу на полицију. Кад сам стигао тамо било је већ 7 сати навече. Сокал ме је предао дежурном чиновнику са намером да ме задржи док не дође управник сарајевске полиције Иван Тољ, јер да сам ухапшен „по вишем налогу". Док сам ја тако чекао на долазак Тоља, он је био у женској гимназији, где је вршио хапшења ученица свих вера, које су биле осумњичене да врше четничко комунистичку пропаганду. Између 7 и 9 сати на вече доведено је на полицију око 30 тих ученица од 15 до 19 година. Одмах иза 9 сати дошао је на полицију и сам Тољ и наредио дежурном чиновнику да смо сви, који смо се ту затекли ухапшени, па и оне девојчице, и одмах одведе у затвор. Ја сам се нашао у ћелији са двојицом Сарајлија, и то са пок. Војом Ерићем, трговцем, који је доцније убијен у Јасеновцу, пред мојим очима, 3 јануара 1942 год. и са Илијом Рогићем, трговцем из Сарајева, који је пуштен на слободу из затвора 22 децембра. С њима сам био у ћелији до 20 децембра. Тога дана у подне изведен сам из ћелије на саслушање. Саопштено ми је да сам тужен, да сам четнички јатак и да финансирам четнике. Разуме се, ни доказа није било ни каквих чињеница којима би та тужба могла бити основана. Поред тога ја сам хтео да докажем да се политички нисам истицао, да сам у сваком погледу увек био исправан и да нисам штетио хрватске интересе, па сам се позвао на двадесет највиђенијих и најутицајнијих сарајевских Хрвата с молбом да их полиција саслуша. Међутим, полиција је то одбила, па су ме опет вратили у ћелију.

22 децембра, у понедељак посетили су управника полиције Тоња, Др. Саво Бесаревић, адвокат из Сарајева, и Хаџиалија Агановић члан Улема Меџилиса у Сарајеву. Они су изложили Тољу мој случај и констатовали, са доказима, да сам невин и уопште исправан човек, и на основу тога тражили да будем пуштен на слободу. Тоњ је признао да може бити да сам невин, али му није могуће да ме пусти на слободу, јер сам, како рече, стасит и репрезентативан па ако данас нисам крив, свакако ћу бити

крив прекосутра. Осим тога, рекао је, да сам ухапшен по вишем налогу и да ме мора отпремити у концентрациони логор.

Истога дана на вече извели су ме из ћелије и одвели на жељ. станицу. Ту нас се нашло 62 мушкарца Србина и 9 жена Српкиња, те око 140 девојака. Разуме седа смо били под јаком стражом. Била је дубока ноћ када су нас све стрпали у 4 теретна вагона. Вагоне су затворили и пломбирали. Пре одласка воза један усташа нам је прочитао налог да нас као четнике, и четничке јатаке спроводе у логор у Јасеновац. Воз је кренуо и ми смо, онако затворени у пломбираним вагонима путовали смо два дана и две ноћи. За цело време нисмо примили ни храну ни пиће, нити је уопште било могуће доћи у контакт са спољним светом. Нужду смо вршили у самом вагону и то мушкарци и жене, без зазирања. На 24 децембра у 9 сати изјутра стигли смо на станицу у Јасеновац ту су нас дочекали усташе, они у талијанским униформама, дакле бивши емигранти. Како смо излазили из вагона одмах су нас стали тући кундацима. Поредали су нас у ред и одвели најпре у усташки „табор", који се налази у самом месту Јасеновац. После су нас постројили у дворишту, стигла је, кратко време за нама и једна група од 19 људи из Загреба. По спољном изгледу мора да су били махом школовани људи. Тако смо се у том дворишту нашли одвојени у три групе. У једној смо били нас 62 сарајевска Србина, 140 Јевреја у другој групи, и у трећој 19 заточеника из Загреба. Оних 9 жена, које су стигле с нама из Сарајева одвојили су од нас још на станици и одвели их, колико смо касније дознали у Стару Градишку.

Након извесног времена претресали су сваког појединог од нас. Затим је један по један одвођен у службену собу „табора" где нам је одузет новац и све вредне ствари, које смо имали код себе. О томе је састављен записник за сваког појединца, који је потписао он и по двојица усташа. По изласку из те собе у двориште дочекивали су нас усташе и једноставно нас млатили као стоку са штаповима. Претрес је завршен око 4 сата после подне. Тада су нас опет поредали у три групе, по тројица у реду. У то је изишао из зграде командант логора злогласни поручник усташа Љубо Милош, бивши емигрант, несвршени правник, родом из Љубушког. Већ тада је очигледно био припит. Чим се појавио у дворишту наредио је да се донесу демижон ракије. Он и остали присутни усташе наставили су да пију ту у дворишту ракију пред нама. Пошто је доста тога испио, Милош је одједном издвојио из групе усташа па извадио бодеж из корица и упутио се према групи 19 сторице заточеника из Загреба. У том часу онако изморени и ошамућени од свега онога што смо преживљавали као и од удараца, нисмо сасвим били свесни онога

што ће наступити. Кад се Милош приближио људима, који су били преко пута од нас, удаљени око 20 метара, стао је да псује и виче, те, на наш ужас, почео редом да коље људе. Заринуо би бодеж нагло у врат са стране и нагло подигао, тако, да је у један мах пресеко жиле куцавице и гркљан. Крв би шикнула на лице, груди и руке човека-звери. Жртве су стајале укочено, престрављене, као замрле, и у главном, потпуно резигнирано и апатично без гласа дочекивале ударац ножа и окрвављени рушили се на земљу. Тек по неки би дао по неки глас од себе или би инстинктивно испружио предасе руке према убојици да тренутак за тим буде преклан. Немогуће је изрећи шта смо ми тада осећали. Сви изрази као престрављени, ужаснут, замро, страхота, пакао, могли би само јадно, да издалека приближно, уверити онога који није ту био, што се збивало у нашој души. Колико је трајало то клање – не знам. Као кроз маглу видео сам како је Милош довршио свој посао с том групом Загрепчана и крвава лица, руку и лица упутио се према нашој групи. Био сам сигуран да ми је дошао тако ужасан крај. Идући према нама очигледно му је запело око на једном нашем босанском сељаку у гуњу са црвеним шалом око главе. Био је то неки сељак из Пала код Сарајева, чијег се имена не сећам. Несретник је био други до мене у реду. Убојица му је нагло приступио и стао да му забада бодеж у груди где је стигао. Када је јадна жртва пала на земљу, убица се сагнуо и преклао га на исти начин као и оне раније. Хтео је да настави свој посао, али у то се појавио на вратима зграде ордонанс и позвао га у собу на телефон. Неко га је позвао. Милош је затакао бодеж у корице и отишао. При том је издао наређење усташама, да нас преостале отерају у логор. Само је тој случајности што је био позван на телефон тај Милош, имамо сви ми Срби из Сарајева да захвалимо да смо тада остали на животу... И ја, а вероватно и сви други, нисмо стискали очи при сваком ударцу бодежа. Али није могућно био ништа не видјети. Ја ни данас, а вероватно ни за целог живота нећу моћи да избришем из сећања једну страховиту слику, којој нисам могао да избегнем међу неким другим. И нехотице сам отворио очи и бацио поглед на клање оних Загрепчана, баш у часу кад је убојица замахнуо ножем према врату једне жртве пристојно одевене, у хубертусу, лица обраслог у плавој бради, пуначког тела, страховитом се брзином нож зарио у врат, крв је шикнула и ране у великом млазу, а жртва се за час нашла на тлима. Мора да је био, судећи по изразу лица и целог држања, неки бољи човек..

Уз псовке, грдње и батине одвели су нас после тога у јасеновачки логор, који се налази око 3 км. удаљен од Јасеновца, поред Саве и ушћу реке Лоње, а на имању и фабричком уређају бивше фирме Бачић и дру-

ги. У логору су нас поново претресли и одузели нам остатак ствари, које су нам у табору оставили за личну употребу (сувишак рубља, тоалетни прибор и друго). Тада су нас православне Србе угурали у тако звану „православну бараку", поред које су биле још две јеврејске. Ова барака била је велика дрвељара више налик на котац за свиње. У њој је било смештено око 450 Срба, без сламе и икаквог лежаја. Неописива нечистоћа и вашљивост владала је у толикој мери да се то не да описати.

Два дана иза тога 25 и 26 децембра због католичког Божића није било рада, па нам је то у свој нашој муки дошло као неки јадни... На 25 децембра, дакле сутра дан по нашем доласку, стигла је једна група заточеника Срба из Пакраца. Од њих 36 поубијано је одмах при доласку у „табор" као и она група приликом нашег доласка. Од 20 преживелих који су доведени к нама у бараку, дознали смо да је међу убијенима био неки судија из Пакраца, а коме се више имена не сећам, и неки Марковић, чији је брат са два одрасла сина преживео и дошао к нама у логор. Доцније, средином јануара, умро је од болести и изнемоглости и тај други Марковић, док му је старији син убијен крајем јануара за време боловања у болници, а млађи је завршио живот на исти начин као и старији брат средином фебруара. Убијања у масама вршена су обично пред зградом управе логора, која је удаљена од наше бараке, око 500 метара. Стога доцније нисмо видели овака убијања, али смо о њима редовно дознавали од оних, који су преживели покоље, па дошли к нама и од „гробара" т.ј. оних заточеника, који су били одређени, да побијене сахрањују. Били су то већином Јевреји о којима на жалост нисмо стекли за време робовања добар суд, због често њиховог недоличног понашања и несолидарности, док су се, међутим заточеници Хрвати понашали добро. Приликом клања понављали су се увек исти призори и исте страхоте, као што сам их описао раније. Они који присуствују клању својих другова не смеју никаквим спољним знаком показати неко згражање или страх, него се морају на силу правити равнодушни. Јер чим усташе примете ма и далеку сенку узбуђења код заточеника одмах му приступају и садистички свршавају с њиме. Нарочито се усташа – убојице крволочно обарају на босанске сељаке, који им упадају у очи својим гуњевима и шаловима, око главе, а које сматрају нарочито четницима и одмах убијају. Поред тога не излазе живи из таквог покоља угојених људи и нарочито који су мало боље одевени. Јер усташи принципијелно уништавају српску интелигенцију.

Убијања у масама највише су вршена на самом гробљу. После 25 децембра па све до краја јануара стизале су из дана у дан из разних места у Хрватској поједине групе заточеника, били су то углавном Срби,

донекле Јевреји а било је нешто Хрвата и Муслимана. Међутим усташе су се држале принципа да у логору не сме бити више од 1000 заточеника јер се само толики број могао редовно упослити. Како је прилив заточеника био, разуме се, далеко виши, усташе су их било приликом доласка било доцније од времена до времена „ликвидирали". Оне групе, које сам мало пре споменуо готово од реда су све поубијане преде зградом управе логора одмах по доласку и то углавном на гробљу. Пошто би их пред зградом управе поредали, као и нас повезали их међусобно жицом за руке и одвели их на гробље. Ту су морали да легну потрбушке у већ раније ископане јаме дуге 100 до 200 метара, широке 2 метра а дубоке само 50 сантиметара, ради тамошњег подводног терена. Затим би усташе узеле дрвене маљеве и секире, те би заредали од заточеника до заточеника и разбијали им маљевима лубање или би их расколили секиром а боли су их и бодежима. Кад их тако све поубијају онда пошаљу на гробље „гробаре" који тада затрпавају лешеве земљом. То се догађало сваког дана од 25 децембра до краја јануара. Не знам колико је на тај начин људи побијено али према приказу „гробара" негде између 3000 и 4000 хиљаде људи. Од тих побијених не сећам се ни једног имена, јер су побијени одмах при доласку у логор, и из истог разлога не сећам се ни једног имена од оних 19 заточеника из Загреба, који су поклани приликом мога доласка у логор. Само по причању, „гробара" могу да рекнем, да је већина побијених из бољих кругова, школованих људи, што се да закључити по њиховом изгледу и оделу.

Други начин „ликвидирања" вршио се како сам рекао од времена до времена, да би се логор испразнио. Такво ликвидирање се вршило приликом тзв. „наступа" (збор). Ја сам доживио таква три „наступа". На 1 јануара о.г. попело се бројно стање Срба у јасеновачком логору на око 450 људи. Заједно са осталима било нас је свега око 1100. Нови су транспорти пристизали, и логор је требало испразнити. У јутро 2 јануара наређен је био „наступ" заточених Срба. Кад смо се поредали пред бараком дошли су усташе и стали пробирати заточенике. Одвајали су их у посебну групу. Овога пута су одабрали 65 Срба и то махом старијих као и оних, који су им се чинили мање способни за рад. Ти су били одређени за „ликвидирање" тј. на убијање на гробљу. Ужасан је, неподносив, и никаквим речима неописан осећај, који обузме човека, када је у „наступу", из кога се ваде жртве „ликвидирања". Сваког тренутка може на свакога оних у „наступу" бити одабран. Једва сам се опоравио од тог првог наступа, кад на 3 јануара поновно нас позваше на наступ и одабирање, тада је опет одведено 140 Срба повезани жицом на гробље. Том приликом

се стварају ужасни призори о којима не требам да говорим, јер се могу замислити. Од оних, које сам знао одабрани су и убијени 3 јануара Војо Ерић, трговац из Сарајева, Јован Бећир, пуковник у пензији, те Милутиновић и Ружић мењачи из Сарајева. Те сам упамтио, јер су самном дошли у групи из Сарајева, и остале побијене сам познавао, из логора, али им имена нисам запамтио, јер сам тада био тек неколико дана у логору.

Средином јануара сазван је „наступ“ свих заточеника из логора око 1000 људи, већином Срба. Том приликом Павелићев повереник за логор усташки сатник Вјекослав Лубурић, лично извршио је селекцију заточеника које је требало поубијати. Сваки је заточеник морао лично да ступи пред њега и да му каже своју професију. Иза мојих леђа стајао је један стари и искуснији заточеник, који ми је шапнуо да изјавим да сам неки занатлија, одмах сам схватио о чему се ради па сам га послушао. Како знам возити ауто, изјавио сам да сам аутомеханичар. То ми је тај пут спасило живот, јер је Лубурић одвајао све оне, који су му се чинили неспособни за рад, затим од реда трговце, чиновнике и другу интелигенцију дакле оне чије професије нису могле бити корисне за рад који се обавља у логору. Тога дана је Лубурић одабрао преко 200 људи, који нису одведени на гробље, него су пребачени у бивши стари Јасеновачки логор Крапје, где су истога дана поубијани. Поред тих масовних убијања редала су се из дана у дан и појединачна убиства као редовна и уобичајена појава из простог разлога, што је смрт била једина казна за било који па и најситнији преступ заточеника (за украдени један крумпир, кукуруз, макар нехотични непослух итд. једнако ако би заточеник, због изнемоглости, поклекнуо или пао у раду а није се одмах дигао сместа би му приступио који усташа и убио га). Имена овако поубијаних нисам памтио једно због превеликог њихова броја, ад руго због тога што у логору нисам имао прилике да се дружим са људима, сапатницима па их тако нисам поближе ни познавао.

Постоји у јасеновачком логору још једно убијање у масама. То је убијање болесних заточеника. Тешки болесници, а и ако су тачно знали шта их чека нису могли избећи а да не траже помоћ лекара у амбуланти или болници. Након 10-15 дана обично се у болници накупи до 100 људи до смрти измучени, изнемоглих и других тешки болесника. Кад их се тамо велики број накупи дођу обично пред вече усташе, избаце болеснике из болнице и поубијају болеснике маљевима и секирама, кад год пред самом болницом, каткад на гробљу. Већ споменути трговац из Пакраца Марковић Пајо умро је од изнемоглости у нашој бараци, јер тада још није било болнице, док су му синови како сам већ рекао завршили животе

на овакав начин. Овом приликом напомињем, да од друге половице марта од када су наступиле велике поплаве у Јасеновцу, које су поплавиле и гробове и део барака у логору, несахрањују више поубијане несретнике у земљу него из спаљују у циглани. Задње групе, које су прије мога одласка из логора дошле из Брчког, Тузле, Добоја и Дервенте спаљене су тако у циглани, пошто су претходно већим делом задављени жицом око врата.

Што се мене лично тиче и мог живота у логору до одласка, ја сам после два дана католичког Божића, т.ј. 27 децембра, био одређен као и остали, на рад. У почетку сам радио на спољним радовима. Ради се од 7 сати ујутру до 7 сати навече. Једино у подне за време ручка има сат одмора. Ручак се добије на пољу без обзира на време и цичу зиму. Мислим да не треба ни да помињем како је храна слаба: ујутро само каткада „ајнпрен“ супа без масти, за ручак супа од пасуља или купуса без икаквих зачина, а на вечер редак пасуљ или купус, или неогуљен кухани крумпир. Хлеба нисмо ни видели све до 22 марта. Од тада смо добијали дневно четврт кукурузног хлеба (200 грама).

Ја сам од 27 децембра до 19 јануара радио на преносу и подизању нових барака. Наравно нисам имао рукавице, које су ми одузели по доласку у логор, па сам кроз цело време ове ужасне зиме за време које температура падала до 33 степена испод ништице голим рукама преносио тешки дрвени гвоздени материјал. Од тога сам имао на рукама 7 рана, које ми дуго времена нису могле зацелити, а нисам се смео потужити и потражити лека, јер би то лако могло значити сигурну смрт.

19 јануара наређено ми је да требујем ексера у фабрици ланаца, у којој су такође радили заточеници. Док сам се тамо бавио наишао је усташа поручник Којић, надзорник ланчаре. Ја сам му приступио на војнички начин, како нам је то било наређено, и замолио га да ме прими у фабрику као аутомеханичара. У тој су фабрици, наиме, биле истодобно, аутомеханичарске, ковачке, поткивачке, браварске, лимарске, тапецирерске, пушкарске, стакларске, коларске и електромеханичарске радионе. Којић је био тога дана случајно добре воље, па ми је уважио молбу и наредио да ме одмах преведу са спољног рада у фабрику. Уверен сам да томе премештају имам захвалити, што сам остао на животу, јер сам у јеку највеће зиме и мразева прешао са спољних у унутрашње радове у саму фабрику, где је разуме се, ипак било угодније и топлије него на пољу. Најпре као механичар, а затим као ковач, радио сам у фабрици све до 26 фебруара. Од тога дана преведен сам на сасвим други поступак, заједно са 12 својих другова, са којима сам сада стигао у Београд. До тога је дошло овако: Још крајем јануара пронела се однекуд логором вест, да

ће логор посетити нека специјална комисија. Брзо се показало да је та вест тачна, по томе што је издато наређење, да се хитно подигне 6 барака немачког система, за становање заточеника и 2 бараке за амбуланту и болницу. То је извршено до почетка фебруара и сви су заточеници премештени из старих бескрајно нехигијенских барака у лепе нове бараке са боксовима. Приступило се темељном логору чишћењу, свих зграда и простора око њих, сређивању магацина и материјала, те чишћењу и уређивању свих заточеника. Како је био прекратак рок доласка комисије радило се последња два дана пред њен долазак и две ноћи беспрекидно, и најзад, 6 фебруара стигла је у логор међународна комисија у којој су били заступљени Немци, Италијани, два католичка свештеника у име Ватикана, Мађари, те представници Хрватског и Српског Црвеног Крста. Поред њих било је у комисији 10 усташа из вођства усташког покрета, међу њима и млади Кватерник. Комисија је, изравно, затекла овако преуређен и чист логор у савршеном реду. Да би комисија стекла уверење како се у фабрици ланаца, у којој смо радили ради добро и како радници добро изгледају управа је за тај дан довела са слободе 15 квалификованих добро угојених мајстора, обукла их у зелено радничко одело и ставила им на леву руку белу траку са бројевима, као и осталим заточеницима. Они су давали добар утисак свежих и здравих људи, чији је рефлекс пао и на остале заточенике у фабрици. Пре доласка комисије сви смо добили наређење да не смемо ништа говорити са члановима комисије. Ако би нас који члан запитао, како се зовемо имали смо да одговоримо само ово: „Ја сам заточеник број 453“ (то је био мој број). Ако би члан комисије затражио још какве податке од заточеника, оне је могао да одговори само ово: „Изволите се обратити на логорску писарну“. Ако би ко другачије поступио, речено му је да ће бити стрељан. Дан пре доласка комисије „уређена је“ и амбуланта и болница. Сви дотадањи стварни болесници, било их је око 100 изведени су и поубијани пред самом болницом, мањевима и ножевима, како сам већ то приказао. Већина нас је то убијање видела пролазећи у близини тога стратишта пословно. Међутим нашу нарочиту пажњу то није привукло, јер је како сам већ рекао то била честа појава. Никоме није ни падало на памет ни да погледа на ону страну а камо ли да се задржи, јер то би значило готово сигурно да ће и њега одвући на стратиште и убити. Пошто су болесници поубијани болница и амбуланта су темељито очишћене и уређене, унесени нови лепи кревети и постељне ствари и све уређено као и у свакој правој болници. У један део кревета морали су да легну здрави људи, заточеници који су радили као болничари па и сами лекари. Они су због свог посла изгледа-

ли прилично добро. Повише глава на оним болничким таблама, које су сада такође постављене означена је ма каква лакша болест и произвољна температура. Тако је комисија поред сјајно уређеног логора, видела и одличну болницу и амбуланту и у њима добро његоване болеснике. Усташе нису пропустиле ни једну могућност и ни једну ситницу како би до краја блефирали ову комисију. Заточеници су се понашали према точно датим им наређењима, а вредно је напоменути, да је Павелићев повереник Лубурић изјавио заточеницима пре доласка комисије, да ће се опште стање у логору сасвим поправити „ако комисија добро прође". Наравно, комисија је нашла све у најбољем реду, заточеници нису ничим прекорачили наређење, што нису могли и да нису хтели, а стање у логору, вратило се на потпуно исте прилике какве су биле и раније, чим се управа логора уверила, да се комисија довољно удаљила од Јасеновца.

7 фебруара на вече позваше нас 13 заточеника у логорску писарну, где су нам затражили наше податке. Том су нам приликом дали да наслутимо, да бисмо могли евентуално бити пуштени кући. Друго нам ништа нису рекли. Од тог дана па до 26 фебруара вршио сам и даље посао као и раније. Тек 26 фебруара на вече речено нам је да од тада добивамо пуну пошteду од рада. То је прочитано у дневној заповести. Од тога часа постале су усташе према нама некако благонаклони и предусретљиви и говорили нам да ћемо некуда отићи, али нису нам рекли камо. Све до изласка из логора, 30 марта нисмо ништа радили, добивали смо двоструку порцију хране и омогућено нам је да се перемо и уопште да будемо чисти. Очигледно зато да бисмо пристојно изгледали када напустимо логор. Тек 27 марта прочитано је у дневној заповести да се нас тринаестorица морамо до 30 марта очистити и уредити, речено нам је да тога дана путујемо. Запитао сам једног писара из управе, камо путујемо, а он ми је одговорио у великом поверењу, да путујемо у Земун а одатле у Србију. То ме је обрадовало далеко више него да ми је рекао да ме пуштају кући у Сарајево, јер сам већ сада добро знао, да би одатле и онако морао бјежати у Србију, због познатих тешких прилика у којима се сваки Србин у Сарајеву налази. Било ми је јасно да би у Сарајеву и по други пут био затворен и Бог зна шта би самном било. Последњих неколико дана држали су се усташе „нападно" добро према нама. Том приликом сам се могао уверити како се ови усташе у логору који лично онако зверски крволочно убијају људе забављају весело и готово доброћудно као невина дјеца.

На 30 марта у подне кренули смо из Јасеновца према Земуну. Пратио нас је само један усташа – војник. У Земуну нас је предао полицији.

Успут је био према нама сусретљив и не можемо се на њега потужити. Он је у логору и иначе био познат као један од мање хрђавих, скоро добар човек. У Земуну смо преноћили у затворској кухињи, а другога дана у један сат после подне предао нас је један земунски полицајац паробродарском Комесаријату, на пристаништу у Београду.

Приликом одласка из Јасеновца тражене су нам оне ствари које су нам били одузели приликом доласка у логор. Неки нису добили све ствари јер их нису пронашли, па су им обећали да ће им те ствари послати накнадно у Србију. Моје су се ствари нашле и ја сам све примио у реду.

Како се осећам сада у Београду, како је на мене деловао дочек и како ми је у овој атмосфери братске љубави мислим да не треба да вам говорим. То знате сами. Рећићу само једно. У овом дому Комесаријата за избеглице и пресељенике, осећам се као реконвалесцент након смртне болести у санаторијуму.

Моји другови и ја безгранично смо захвални Српском народу, Српској власти и Комесаријату за избеглице и пресељенике, који су нам омогућили овакав душевни и физички препород.

Д о в р ш е н о :
САСЛУШАО И ОВЕРАВА: Записничар, Војислав Прњатовић с.р.
Бранко Стражичић с.р. Стана Тепавац с.р.

ЗАПИСНИК
од 9 априла 1942 год.

САСТАВЉЕН У КОМЕСАРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИКЕ У БЕОГРАДУ
П/П

Приступио је СИМИЋ СТЕВО, земљорадник из Цепелишта, општине Храстовица, среза Петриња, стар 44 године, син пок. Јована и пок. Марије рођене Тајић, ожењен, отац двоје деце, исказан са објавом Комесаријата за избеглице број 29648 од 1 априла 1942 год. који након опомене на исказ истине, исказао следеће:

На 18 априла 1941 год. поручио ми је усташки повереник из Храстовице, учитељ Банић Милан, да одмах дођем у Храстовицу у општину и тамо предам војничко одело. Ја сам његово наређење извршио исти дан. Када сам дошао у Храстовицу и предао војничко одело, општински бележник ме је прогласио ухапшеним и ставио у општински затвор.

Сутра дан 19 априла 1941 год. дошло је више мојих сељака Хрвата из Цепелишта да моле општин. бележника и усташког повереника да ме пусте из затвора, јер да ништа нисам крив и да они јамче за мене. Њима се придружио и Пађан Перо, трговац Хрват из Храстовице, и на њихову молбу ја сам пуштен на слободу.

На 21 априла 1941 г. и други дан православног Ускрса дошло је из Петриње у Цепелиш око 30 наоружаних усташа, да од Срба траже оружје. Тада су ухапсили и собом одвели у Петрињу мене, мога синовца Симића Глигу и мојег суседа Стојчевића Марка. Успут су ме усташе тукли кундацима по читавом телу а нарочито су ме ударали по прсима и плећима. Казали су ми да ме туку, јер да сам ја подигао у Цепелишту чесму спомен Краљу Александру. У Петрињи задржали су нас у полицијском затвору. Ја сам био сам модар и крвав од удараца, па је шеф полиције Враговић Ђуро, позвао градског лекара Др. Болтека Густава да ме прегледа. Лекар ме је прегледао и на ране ставио ми фластер.

На 25 априла 1941 год. пуштени су из затвора Шимић Глиго и Стојчевић Марко, а ја сам и даље остао у затвору. У самом полицијском затвору у Петрињи није ме нико злостављао, а храну сам примао од своје куће. Тада су се самном у полицијском затвору налазили још: Клипа Душан, свештеник из Старог Села, Калинић Милан, трговачки путник из Петриње, Сабљић Дамјан, земљорадник из Велике Градусе, Николиш Јово лугар из Петриње, Милојевић Глишо, пензионер из Петриње, Релић Живко, браварски помоћник из Петриње и Обреновић Јоца, свештеник из Великих Шушњара. Сви наведени тучени су у полицијском затвору у Петрињи од усташа кундацима и воловским жилама и то дневно. Мене је само једном ударио усташа Крпан Дујо, шофер, али ме је узео у заштиту један усташа из Петриње, којега познајем по виђењу, али му не знам име. У ноћи од 25 на 26 априла 1941 год. око 11 сати ноћу дошли су у полицијски затвор 4 пијаних усташа, међу којима и напред наведени Крпан Дујо,, док имена других не знам. Усташе су онако пијани све затворенике пуна два сата тукли кундацима и воловским жилама. Једино мене нису тукли и то вероватно што је мене узео у заштиту напред споменути усташа.

Сутра дан на 26 априла 1941 год. један полицијски стражар и два усташе одвели су на жељ. станицу мене и све напред наведене осим свештеника Обреновића, којега су задржали у затвору. Били смо сви чврсто везани ланцима, а водили су нас полицијски стражари Лончаревић те усташа Шмисл Јошко и Грегуринчић Јосо, обојица земљорадници из Петриње. Укрцани смо на воз и исти дан стигли смо у Загреб, где су нас предали у затвор загребачке полиције.

На 7 маја 1941 год. преслушани смо на загребачкој полицији по једном полицијском агенту. Из преслушања сам разабрао, да смо били окривљени, да смо за време Југославије организовали четнике. Свега смо једном преслушани. На загребачкој полицији тада је било и злостављања заточеника али нас, који смо доведени из Петриње није нико злостављао.

На 28 маја 1941 год. сви смо враћени натраг у Петрињу и предани у затвор Окружног суда. На 29 маја 1941 год, саслушао нас је истражни судија Ковачевић, а окривљени смо били, да смо организовали четничку акцију у Југославији.

У затвору Окружног суда у Петрињи били смо до 10 јула 1941 год. када нам је истражни судија Ковачевић саопштио да се сви пуштамо на слободу, јер да се наша кривња није могла установити. Свештеник Клипа је међутим пуштен из затвора Окружног суда, дан раније, јер се његова породица налазила у логору у Петрињи спремна за транспортују Србију, па су и њега придружили његовој породици.

Када смо на 10 јула 1941 год. изашли из судског затвора дочекала нас је пред зградом градска полиција ухапсила нас повезала одузела нам сав новац, који смо имали и предала нас среском начелнику који нас је ставио у затвор.

У затвору среског начелства били смо до 27 јула 1941 год. за које време није нас нитко о ничему саслушавао.

На 27 јула 1941 год. око 7 сати увече изведени смо из затвора среског начелства, повезани и по том припојени једној групи Срба сељака из глинског среза, који су се налазили интернирани у дворишту основне школе у Петрињи. тада су нас све скупа усташе и домобранци тукли кундацима и воловским жилама у дворишту основне школе. После тога извели су нас повезане из дворишта и водили на жељ. станицу у Петрињи. Успут до жељ. станице морали смо певати песму „Спремте се спремте четници“, а усташе који су нас пратили тукли су нас. Народ је гледао нашу поворку и при том урлао „удрите их удрите“. Исто вече укрцани смо сви скупа у два теретна вагона и отпремљени у Госпић у логор. На 28 јула 1941 стигли смо у Госпић где су нас на жељ. станици дочекали и преузели усташе из Госпића. Када су нас водили од жељ. станице до казнионе у Госпићу силили су нас опет да певамо песму „Спремте се спремте четници“, те још и неке друге српске песме. Ми смо морали певати а усташе су нас тукле. Франковачка руља је у Госпићу то гледала и одобравала.

У Госпићу смо смештени у казниони где смо затекли много Срба, који су тамо били доведени из свих крајева и смештени по затворима и у дворишту.

Сутра дан на 29 јула 1941 год. сви они који су самном дотерани из Петриње у Госпић, осим мене, те Калинић Милана, Николиш Јове, Релић Живка и Саблић Јована, повезани су и до усташама одведени у Велебит. О њиховој судбини више се ништа не зна. Сигурно је да су сви у Велебиту убијени.

Сваки дан одводили су усташе у Велебит по два транспорта Срба из казнионе у Госпићу. Један транспорт одводили су пре подне, а други после подне. У сваком транспорту било је око 500 Срба. Колико год их је дневно из казнионе у Госпићу одвођено у Велебит, толико их је нових пристизало у Госпић из свих крајева. Сваки дан су усташе све оне Србе, које су одредили за транспорт у Велебит постројили у дворишту у редове, повезали их чврсто жицом два по два, затим се заједно везали са једним дугачким ланцем и тако их онда одводили. О одведенима у Велебит није се никада ништа сазнало, али је потпуно сигурно, да су сви тамо убијени и да су одведени са том сврхом. Ја сам се спасао на тај начин, да сам сваки пут, када би морао да идем у транспорт у Велебит, сакрио се за неке даске у авлији и изашао истом онда, када је транспорт отишао. Тако су се спашавали од смрти у Велебиту и напред наведени Каланић, Николиш, Релић и Саблић. Познато мије да је овако са једним транспортом одведен у Велебит и епископ из Плашког Трлајић Сава са још неколико свештеника, које не познајем. Знам исто, да је одведен из Госпића у Велебит и Црљеница, бивши народни посланик за срез лудбрешки, те професор Саблић Перо из Карловца. Имена осталих који су одведени у Велебит не знам.

Стражу у казниони у Госпићу држали су усташе и полиција. Поступак према нама био је врло лош. Усташе су Србе дневно тукли са кундацима, штаповима и воловским жилама. Једно јутро усташе су довеле у ћелију у којој сам се налазио осам Срба из Госпића, међу којима и три брата Почуча. Нас је у ћелији већ прије тога било 18. Када су усташе унишли у ћелију са жилама и штаповима и све нас од реда тукли, а по дотераним Србима из Госпића још су осим тога газили ногама, те им чупали косу.

Било је случајева клања Срба у самој казниони. Тако сам ја једне вечери видио, како су усташе изнели из једне ћелије двојицу Срба, које су прије тога у ћелији заклали. Једног Србина убили су из пушке код чесме у авлији, па су и тога изнели истодобно мртвог из казнионе. Са овом тројицом мртвих извели су и једног живог, те их све заједно аутомобилом некуда одвезли.

Једног дана, сећам се добро да је била недеља – око 10 сати пре подне један Србин сељак из околице Јајца у Босни који се налазио у

авлији затвора са много других Срба, на једном је полудео и стао викати „дајте ми доведите моју децу, да их видим – живио Краљ Петар“. Ово је овај сељак неколико пута опетовао. Усташе су се на то узбунили, изнели на авлију стројне пушке и хтели нас све стрељати. Међутим, управник казнионе је тога сељака, који је полудио, пришао к њему и одвео га у ћелију, а усташе су се тада умирили. Овога сељака су усташе исту вечер у ћелији заклали и његов леш замотали у плахту и изнели из казнионе.

Храна у логору у Госпићу била је врло лоша. Добијали смо на дан само чорбу од пасуља и парче хлеба од 250 грама и више ништа. Међутим нити то нисмо добијали сваки дан, већ често пута само на други или на трећи дан.

Срба је било обично у казниони обично око 2000 до 3000, а од тога 200 до 300 жена и деце.

Стражу у казниони држали су казнионички стражари и усташе из Госпића и околице. Управник казнионе, ком не знам име, као и казнионички стражари, били су према нама увек коректни, док су усташе над нама вршили страшна насиља. Нити једног усташу не знам поименице.

На 21 августа 1941 год. отпремљени смо из Госпића у Јастребарско, јер је у Госпић тих дана долазила талијанска војска. Неки Срби отпремљени су са транспортима дан раније.

У Јастребарском били смо смештени – нас 185 Срба – у подрум властелинског дворца, док су остали Срби из Госпића директно отпремљени у логор у Јасеновац. Жидови, Хрвати и женске били су смештени на прво спрату исте зграде, те по авлији. Стражу над нама држали су усташе, који су с нама врло лоше поступали. Многе су тукли штаповима.

Ми Срби, који смо смештени у подрум властелинског дворца нисмо уопће добијали храну, већ су нам храну давали Жидови, који су од својих кућа добијали пакете. Стражу над нама вршили су усташе из Госпића, који су нас допратили у Јастребарско.

На 1 септембра 1941 год. ми Срби и Жидови отпремљени смо у логор у Јасеновац, а у Јастребарском остали су иза нас Жидови и Хрвати те женске.

У Јасеновац смо стигли на 1 септембра 1941 год. нас 180 Срба у два затворена теретна вагона, те неколико стотина Жидова у посебним вагонима. Тај дан смо у вагонима и ноћили.

Сутра дан на 2 септембра 1941 год. преузели су нас усташе из Јасеновца, постројили нас у ред два по два и то Србе напред, а Жидове отрага, те нас тако водили у логор. Успут су нас тукли кундацима, псовали нам српску мајку и Краља Петра, те од нас захтевали да певамо неке

српске песме. Нитко није певао, јер смо већ сви били изнурени, а усташе су за то и даље тукли кундацима све до самог вагона. Многи су путем падали под ударцима усташа.

Самном су тада допраћени у Јастребарско, а одатле даље у Јасеновац међу осталима: Пауновић Никола, срески школски надзорник из Вргинмоста, Мартиновић Бранко, учитељ родом из Петриње, Чалић Ђорђе учитељ из Срема, Пауновић Синиша, учитељ из Шида. Сви су они били резервни официри. Дошли су као ратни заробљеници из Немачке, а усташе су их уфатили у Загребу и допремили у логор у Госпић.

У Јасеновцу смештени смо у логор, који је подигнут на једној ливади удаљеној око 2 и пол км. западно од жељ. станице у Јасеновцу. Кад смо дошли тамо, нашли смо још неколико стотина Срба, који су неколико дана пре нас дотерани тамо директно из Госпића. Све на Србе стрпали су усташе у једну велику бараку, а Жидове у другу. У овим баракама остали смо до 14 новембра 1941 год. када су се бараке морале испразнити, јер је надошла вода. Ми смо тада премештени у други логор који се налази у циглани Озрена Бачића, поседника из Јасеновца.

За време нашег боравка у овим баракама морали смо навозити земљу на насип на реци Лоњи. Сваки дан, па и недељом били смо запослени од јутра до мрака. Сваки дан смо добијали два пута пасуљ са крумпиром, те каткада хлеба. Пасуљ није био никада зачињен, а често пута ни осољен.

Усташе, који су над нама држали стражу док смо радили на насипу захтевали с од нас, да више тачака земље навеземо на насип, него што смо то могли. Када нисмо могли да удовољимо њиховом захтеву, онда су нас они тукли кундацима и штаповима. Редовно су нас тукли сваки дан. Ја сам лично радио на лоњском насипу само два дана, јер сам после тога одмах био запослен у кухињи, али ми је поступак усташа према Србима , који су и даље радили на насипу врло добро познат, јер сам им ја сваки дан носио храну.

Од првога новембра 1941 год. престало се је радити на насипу Лоње, па су тада сви Срби премештени на рад око подизања насипа који се је право око саме циглане Озрена Бачића, где је био смештен други логор. На овоме насипу радило се је до половице месеца новембра 1941 год. Поступак усташа према нама Србима запосленима на овоме насипу био је ужасан. Ја сам Србима и овде носио храну, па сам видео како су Срби морали на лопатама из поља носити земљу на насип, а усташе су их дочекивали и тукли кундацима и штаповима и то када су са празним лопатама враћани поново у поље. Усташки официри тада су повремено

долазили да обиђу насип, па су поједине Србе који су тамо радили тукли са штаповима, а осим тога пуцали су у њих из револвера, па су неке и убили, а неке ранили. Ја сам то на властите своје очи гледао.

На 14 новембра 1941 год. испражњене су бараке у којима смо до тада боравили и ми смо премештени у логор који се налази у циглани Озрена Бачића, а који је удаљен око 3 клм. од барака у којима смо до тада боравили. Један део Срба из ових барака премештен је у циглану, један дан раније, т.ј. на 13 новембра 1941 год., а партија с којом сам ја премештен премештена је на 14 новембра 1941 год. Србе који су премештени у циглану на 13 новембра 1941 год. усташе су уз пут убијали док нас који смо премештени 14 новембра нису убијали и то зато што су се ту налазили Срби, који су углавном били запослени у кухињи и као послуга у канцеларији па су и ствари са собом носили.

Када смо на 14 новембра 1941 год. у вече приспели у логор у Бачићевој циглани, били смо смештени у једној отвореној кухињи и то Срби на једној страни, а Жидови на другој. Како није било места за лежати, наређено нам је да целу ноћ морамо седети на нашим стварима и да се онако седећи покријемо по глави ћебади. Како сви нисмо имали ћебади то нам је наређено, да се нас неколико покријемо по глави једним ћебетом. Целу ноћ нисмо смели да се мичемо, нити да вршимо нужду, а нити да главу подигнемо испод ћебета. У неко доба ноћи дошло је у ову шупу више усташа и светлећи са џепним електричним лампицама прегледавали су наше ствари, па су оне које су им се свиђале одузимали. Ако би се који од нас макао или било како јавио тога су усташе одмах извукле на поље и тамо га кундацима тукли све, док се није срушио, а тада су га само приклали. Некоје су одмах ту ноћ заклали ножевима, без икаквог повода. Након тога су у неко доба ноћи напустили шупу, оставивши само стражу. Мртви који су иза њих остали, остали су и даље међу нама све до сутра дан. То су исто чинили усташе и други дан у ноћи. Те две ноћи усташе су што убили, а што заклали у овој шупи око 40 Срба. Међу тада побијеним и закланим има највише сељака из Бјељине у Босни. Имена њихова не могу навести.

Трећу ноћ били смо смештени у један подрум где се је пре тога сушио цреп. У том подруму нашли смо остатак оних Срба, који су на 13 новембра 1941 год. пресељени из логора, у којем смо пре становали у ову циглану, а који од усташа успут нису били тада побијени. Они су нам тада причали, како су многи њихови другови пригодом премештаја из првог логора у циглану успут убијени од усташа. Међу овом групом Срба нашао сам од мојих познаника Др. Бараћа Бранка свештеника из

Сиска, Мартиновића Бранка, учитеља родом из Петриње, Релића Живка, браварског помоћника из Петриње, те Гулана Тривуна, железничара из Сиска. Од њих сам чуо, да су усташе на путу из једног логора у други међу осталима убили већ поменутог Пауновића Николу, среског школског надзорника из Вргинмоста.

У овом подруму остали смо сви скупа око 10 дана. Подрум је био влажан и мрачан, а лежали смо на голој земљи. Здрави су по дану морали плести жицу око циглане, а болесни су читав дан лежали у том подруму. Каткада у ноћи залазили су у подрум пијани усташе и одреда тукли свакога штапом по задњици и то двадесетпет до седамдесетпет батина сваком су давали.

Након што смо десетак дана провели у том подруму извели су нас из дворишта, те су одвојили све болесне, те некоје још друге а највише чиновнике и сељаке, укупно њих око 40, а оставили су углавном занатлије. Ја сам их тада преварио да сам по занимању млинар. И зато су ме оставили. Одвојене су тај дан од јутра до мрака држали на зими без јела. Исти дан увече су натоварили у камионе покрили их церадом и одвели у логор из кога смо пре тога дошли. Након неколико дана сазнали смо, да су сви они убијени. Знам, да су тада одвојени, одведени у пријашњи логор и убијени: Др. Бараћ Бранко, свештеник из Сиска, Мартиновић Бранко, учитељ родом из Петриње, Релић Живко браварски помоћник из Петриње и Гулан Тривун, железничар из Сиска. Имена другим не знам, само знам да су били већином из Босне.

На 20 новембра 1941 год. смештени смо ми сви Срби који смо још остали у циглани у једну бараку, која је била скроз шупља, а кроз кров падала је киша и снег. У тој бараци била је ужасна зима, а били смо и мокри, јер је на нас падала киша и снег. У овој бараци остали смо све до 6 јануара 1942, када смо премештени у нову бараку која је била нешто боља. Ни у једној бараци није било ништа осим голих дасака, на којима смо лежали.

Нове транспорте Срба који су стизали у Јасеновац почевши од половице месеца новембра 1941 год. усташе су одмах убијали, а тим убијањем наставили су и даље све до мога одласка из логора. Усташе су убијање Срба, који су пристизавали новим транспортима извршивали на следећи начин:

Месечно стизавало је у Јасеновац 4 до 5 транспорта Срба из свих крајева, највише из Босне. У сваком транспорту било је 30-200 Срба. Ово Срби били су већ на жељезничкој станици повезани у жице два по два и тако дотерани у циглану пред усташку канцеларију. Ту су их дочекивали

усташки официри. Свима су одузели њихове ствари. Затим су из сваке групе Срба издвојили само по неколико најјачих и најздравијих и предали их управнику бараке, а остале су одмах одводили изван логора, где су их на једном пољу у близини саме циглане приводили до већ унапред ископаних јама и ту их убијали и одмах покапали. Убијање су извршивали тако, да су дрвеним маљевима и секирама тукли Србе по глави. Ако би случајно који после тога давао знакове живота томе су онда још ножем пререзали гркљан. Убијање су извршивали усташки официри заједно са обичним усташама.

Грабе (јаме) где су се овим Срби покопавали, морали су остали Срби и Жидови већ унапред ископати за сва и транспорт. Чим су усташе наредили да се има ископати јама, ми смо знали да тај дан стиже транспорт Срба, које ће усташе убити и ту закопати. Овако су усташе радили све до 15 марта 1942 год. Тада су престали закопавати лешеве убијених Срба, већ су их палили у пећи од циглане.

Палење лешева убијених Срба увео је усташки инжињер Пиђини. Од тог времена усташе су Србе, који су стизавали транспортом везане доводили изравно у саму циглану, где су их дочекивали други усташе уводили их у саму циглану, где се пекла цигла, и ту их убијали дрвеним маљевима и сикирама по глави. Ако би који после тога давао знакове живота, томе су још и ножем пререзали гркљан. Њихове лешеве бацали су тада у пећ од циглане и тамо палили. Овај посао вршили су сами усташе.

Пред цигланом и око циглане стално је стајала усташка стража и нитко није смио близу проћи. Тако је једнога дана, када су усташе обављали убијање Срба у циглани, случајно је ту наишао један Жидов, на кога се један усташа продерао са питањем: „Куд си пошао". Међутим други усташа одмах је прискочио, погледао га и викнуо „дај га овамо". Овога су Жидова тада увукли у циглану и заклали га заједно са Србима. Жидов је био постарији човек.

Некако концем месеца септембра 1941 год. некоји Срби интернирани, радили су у шуми, па су двојица од њих тим поводом побегли. Зато су усташе издвојили између нас Срба њих 26 и ставили их у простор ограђен са бодљикавом жицом, где су их држали 6 дана, а Жидови су морали над њима држати стражу. Ми смо из кухиње доносили им храну. На 4 октобра 1941 год. ових 26 Срба извели су их из жице, постројили их пред кухињом, свезали жицом свакога посебно са рукама на леђима, и отерали их пред логорску канцеларију, одузели им све ствари а њих кундацима тукли. После тога су их одвели изван логора и за кратко време чуло се пушкарање. Усташе су тада ове Србе убили. Међу убијенима на-

лазио се споменути Николић Јово, лугар из Петриње те Сабљић Јово трговац из Суње. Познато ми је, да су тада одведени и убијени још: Божић Стево, трговац из Сл. Брода, Душан Бјеланчић адвокатски приправник из Сл. Брода и Белић Лазо, трговац из Сл. Брода. Имена других не знам, али знам да је већина била из Босне.

Осим горе описаних покоља Срба извршена су још три већа покоља над Србима, који су се налазили у самом логору и то:

Први покољ извршен је месеца новембра 1941 год. Тада су некоји Срби покушали бегство па су зато усташе све нас постројили крај циглане и држали нас тако у строју од 10 сати ујутро до 2 сата после подне. Око 2 сата после подне дошао је до нас заменик команданта логора усташки поручник Милош Љубо са неколико усташких официра и усташа. Најприје су нас тукли кундацима, а неко је су одмах на лицу места убили из пиштоља, или су их ударали ножевима у прса. Убили су их одмах 5-6 а међу њима и једног млађег свештеника. Видео сам лично, како је тада усташки поручник Милош својом руком једног Србина сељака из Босне неколико пута ударио ножем у прса, а другога исто тако сељака из Босне убио пиштољем у затиљак. После тога одвојили су 20-30 Срба и одвели их у стражару где су их страховито тукли а некоје и убили. Знам да је од ових одвојених њих 12 неко време остало на животу јер сам им ја лично носио храну неколико дана, а након тога сам добио наређење да престанем носити им храну.

Друга два покоља извршена су на 1 и 2 јануара 1942 год. На 1 јануара о.г. убијено је 60-70 Срба а на 2 јануара убијено их је око 140.

На 1 јануара 1942 год. око 4 сата после подне дошли су усташе и истерали из бараке све Србе и постројили их пред бараком. Из тог строја издвојили су њих 60 до 70 свезали их са жицом за руке и одвели их изван бараке на поље где су убијени и Срби, који су стизавали транспортом. Сви ови Срби убијени су са дрвеним маљевима и секирама по глави и њихови лешеви покопани су у јаму, које су пре тога приређене осталим Србима и Жидовима.

На 2 јануара 1942 год. у исто доба дана дошли су поново усташе у бараку, истерали све Србе из барака и постројили их пред бараком. Ту су одвојили и жицом повезали око 110 Срба осталих 30 који су били немоћни и стари одмах су дрвеним маљевима и секирама убијени пред самом бараком. Повезане су одвели изван бараке и убили на пољу недалеко. Бараке, где су и остали Срби побијени. Ја сам се оба та дана спасао, јер сам био запослен у кухињи, а куваре нису дирали.

Познато ми је да је тако на 1 јануара о.г. убијен Томић Бранко ро-

дом из Суње, који је као ратни заробљеник дошао из Немачке и у децембру 1941 год. био доведен у логор са још 12 другова ратних заробљеника, међу којима и два Србијанаца. Већина ових његових другова је побијено али им ја не знам имена. Затим су тада на 1 јануара 1942 год. убијени Дабић Јован, Дабић Симо, Трнинић ијош један Дабић, сви земљорадници из Комоговине, општине Меченчани, среза Костајница.

Други да т.ј. на 2 фебруара о.г. убијени су: Пејаковић Ђуро, земљорадник из Јошавице, општина Јабуковац, среза Петриња, те још двојица земљорадника из Јошавице, чијих се имена не сећам, Беговић Милан, општински благајник из Јабуковца среза Петриња, Пешкир Стево, земљорадник из Моштанице, општине Блиња, среза Петриња, те још двојица земљорадника из Моштанице, чија имена не знам, те један земљорадник Перовић, из села Дејановића, општина Јабуковац среза Петриња.

Гледао сам како је тада на 2 фебруара 1942 год. маљем по глави пред бараком убијен Поповић Саво, свештеник из Јање, среза Бјељина, стар око 60 година, имена других убијених не знам. Ја сам лично из кухиње гледао када су усташе и усташки официри убијали поменутих старих и изнемоглих 30 Срба пред бараком. Једни усташе су ове Србе гурали из бараке кроз врата на поље, а други су их дочекивали пред бараком и ударали х са дрвеним маљевима и секирама по глави. Како су којега по глави ударили, тако се тај срушио на земљу, и ако би и тада још показивао знакове живота, томе су онда ножем гркљан пререзали. Њихове лешеве су морали Жидови однети изван бараке и закопати. Али како је било лоше време, јер је падао снег, то су неки лешеви остали пред бараком до сутра дан.

Нико се од Срба није смео јавити болесним, јер су болесни одмах одвођени изван логора и убијани.

Познато ми је, да за време зиме поједине партије Срба усташе одводили преко залеђене Саве у Босну у село Градину и тамо их убијали. Чуо сам, да су их тамо живе затварали у куће и онда куће палили, али ни о томе није ништа поближе познато.

По мојем мишљењу усташе су у логору у Јасеновцу за време мог боравка убили и заклали 5-6 хиљада Срба а исто толико и Жидова.

На 8 и 9 јануара 1942 год. тукла је хрватска војска српско село преко Саве Градину. Пучанство је највећим делом побијено. Нешто је и побегло. После тога отишли су усташе из Јасеновца у Градину и село потпуно опљачкали. Сељаци из Јасеновца и Уштице по наређењу усташа возили су неколико дана ствари из Градине у Јасеновац. Све те ствари

спремили су усташе у један велики магазин у циглани, једино су суво свињско месо натоварили на камион и одвезли у Стару Градишку. Исто тако допремали су из Градине стоку и живину. Мањи део стоке и живине задржавали су за себе, а остало су у три партије одагнали у Новску и тамо продали. Маст и месо од закланих свиња одпремали су у Загреб. Све је ово лично познато, јер сам био додељен тада као музар крава.

Храна у логору била је врло лоша. Од 19 децембра 1941 па све до 22 марта 1942 год. нисмо добијали никако хлеба, већ само ујутру кашу од кукурузног брашна а некада ништа, у подне грах или купус без ишта другог а увече чорбу од купуса или по три смрзнута крумпира, који се нису дали јести. Храна је прерађивана највећим делом без запршке, а често и без соли.

На 6 фебруара 1942 год. дошла је у Јасеновац међународна комисија да прегледа логор. Неколико дана пре доласка те комисије морали смо сви радити дан и ноћ на подизању нових барака и што бољег уређења логора, па су нас усташе тада и добро хранили. Добијали смо тада један два пута дневно доста меса са доста граха тако смо могли бити сити. Чим је отишла међународна комисија опет смо добијали лошу храну као пре тога.

Један до два дана пре доласка међународне комисије добили смо сви траке око руку са бројем. Жидови су имали жуте траке, а Срби плаве. На свакој траци био је број. Ја сам имао на траци број 235. Истодобно смо добили од усташа наређење, да ако нас који члан комисије запита за име и презиме, да му морамо одговорити само са речима: „Заточеник број тај и тај“, а ако би нас тако што и даље питао ми смо морали одговорити: Изволите се обратити у главну канцеларију под мојим бројем, па ћете тамо добити податке“. Ништа друго нисмо смели говорити.

Све болесне и слабе, који су се налазили у логорској амбуланти поубијали су усташе пре доласка комисије, а на њихова места довели су у амбуланту здравије и јаче људе. У амбуланти су се налазили већином Жидови. Сећам се, када су једне ноћи водили из амбуланте болеснике изван барака да их убију један Жидов је побегао и сакрио се у шталу, у којој сам ја спавао, јер сам био музар крава. Усташе су за њим дошли у шталу, пронашли га и одвели псујући му при том да се неће спасити.

Командант логора јесте Лубурић Вјекослав, усташки сатник, а његов заменик Милош Љубо, усташки поручник. Милош је родом на Љубушког и он је најкрволочнији. Он је лично учествовао у свим покољима и сам је својом руком заклао многе Србе. Познавао сам усташу муслимана из Босне именом Мујо, који је исто као и Милош, био страшан крволок.

Он је за клање Срба дао си исковати посебну дугачки нож, којима је клао Србе. Имена других усташа не знам. Знам да их је само било око 100.

Заборавио сам напоменути да је почетком новембра 1941 год. допремљен у логор у Јасеновац Др. Отон Гавранчић, адвокат и староста Сокола из Загреба. Њега су усташе сваки дан страховито мучиле и тукли а по ноћи су га затворили у жицу у којој се налазила вода, и он је од силних мука након десетак дана умро.

На 30 марта 1942 године пуштен сам из логора са 12 мојих другова и транспортом сам дошао у Србију. Иза нас остало је у Јасеновцу у логору око 130, а у Старој Градишки око 200 Срба. Знам да су иза нас у логору у Јасеновцу остали: Миличић Слободан, из Јање, срез Бијељина, Чалић Никола рез. поручник, који је дошао из Њемачке као ратни заробљеник, Лемајић Миле, столар из Госпића, Радић Цветко сељак из Јање, срез Бијељина и Кајмаковић Милан, сељак из Бијељине. Имена других се не сећам, јер сам их познавао само по виђењу.

Друго ништа немам за исказати а на исказано и прочитано могу да се закунем.

Д о в р ш е н о :
Саслушао и оверава: Записничар: Симић Стево с.р.
Родић Ј. Ђуро с.р. Аћимовић Јулијана с.р.

З А П И С Н И К
од 10 априла 1942 г.

САСТАВЉЕН У КОМЕСАРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И ПРЕСЕЉЕНИКЕ У БЕОГРАДУ.

ЖЕГАРАЦ ВУКАШИН, рођен 14 септембра 1909 у Главицама, срез Оточац, отац пок. Милан, мајка Јања рођ. Наранчић, ожењен са Даринком рођ. Боснић са којом има сина од 3 године и кћерку од 10 месеци. Сви се сада налазе у Новој Градишки. По занимању шумарски чиновник. Поседује избегличку објаву број 29655 од 1 априла 1942 г.

Замољен да исприча све своје доживљаје од почетка рата до данас да каже чисту истину, г. Жегарац је изјавио:

Последњих година пред рат живео сам у Новој Градишки, најпре као банковни чиновник до 1935 год. а од тада до 11 априла 1941 као шумарски чиновник. Политички се нисам истицао нити сам се политиком бавио. Једино сам био члан Сокола и неких спортских удружења. Поред

своје чиновничке дужности у Дирекцији Шума, управљао сам и својим имањем које сам наследио од својих родитеља, имао сам пецару у Медарима и кућу у Медарима и у Новој Градишки. Имање је имало релативно велику вредност, а нарочито пецара у којој се у часу рата затекло око 3 вагона ракије што је већ тада представљало вредност од преко 500.000 динара.

Како се политички нисам истицао, а живео сам у добрим односима једнако са свим Хрватима као и свим Србима, у часу слома нисам ни слутио да бих могао бити објект мржње и прогона са стране Хрвата. Што се то ипак догодило мислим да је био углавном разлог тај што су се Хрвати – усташе из Нове Градишке и Медара полакомили за великом вредношћу коју је представљала ракија у мојој пецари.

На 10 априла 1941 год. кренуо сам из Нове Градишке у Медаре ради посла у пецари. Ту сам дознао за слом и почетак страховладе усташа и нисам хтео исто вече да се вратим у Нову Градишку, него сам то одложио за сутрадан. Кад сам другога дана, 11 априла око 7.30 сати изјутра стигао аутом у Нову Градишку одмах на улазу у варош, зауставила ми је ауто једна група усташа и прогласила ме ухапшеним „у име закона". Одавде су ме одвели у срески затвор, који се налази у близини. Тамо сам већ затекао око 60 виђенијих Срба из Нове Градишке, а у току дана доведено је још даљих 60 ухапшеника. Ту су нам саопштили да смо ухапшени као таоци и да ћемо доскоро на слободу.

Другога дана пред вече ушао је у затвор један усташа, неко Перо Павишић, шофер државног лечилишта „Стрмац". Држао је у руци комадић папира и оловку и позвао нас да му кажемо нашу „последњу жељу". То нас је запрепастило и испунило уверењем, да нам је куцнуо последњи час али смо му сви рекли да нема о шта да кажемо као своју „последњу жељу", нашто је он отишао, а после 10 минута ушла је у затвор већа група усташа са пушкама на „готовс" и наредила да сместа одложимо све своје ствари, документе, новац, златнину и друго, јер да нам то више неће требати. Сваки је своје ствари положио на даске на којима смо спавали, нашто су нас истерали у двориште, поредали у колону по двојицу и при том нас тако грдили и псовали, четничку мајку, Краља Петра, Славу коју славимо итд. да смо били потпуно уверени да нас воде на стратиште. Међутим је наишао срески начелник Рихтерић. Он је ваљда приметио наше расположење, па нам је у пролазу добацио, да не треба да се појимо, јер да ће нас пребацити у судски затвор. Тамо су нас заиста и одвели. Биле су то рушевне просторије, пуне смрада. Прва два дана смо остали без хране и покривача. Ту смо остали све до 6 маја. Трећи дан по доласку у

судски затвор, 13 априла стигао је у усташки затвор усташки стожерник Милан Лукац, иначе трговац из Нове Градишке и Жанићева десна рука. Он је наредио да нам се изда постељина и доноси храна из куће. Тако је остало до 17 априла кога су дана почела „ноћна саслушања" од 10 сати навече позивали су једног по једног из ћелије и одводили их у неку шупу у двориште. Већини су ту пребацили врећу преко главе и тукли их до изнемоглости. Истовремено су им остављали питања: тко је председник четника, где су четници, где је оружје, бомбе, пушке, које ставио неки митраљез у цркву (кога тамо уопште није било) итд. Приликом тога „саслушања" тројица су погинула под ударцима. Њихове лешеве су пренели у једну засебну ћелију, ставили уже око врата, тако да би се чинило, као да су починили самоубијство вешањем. Сву тројицу сам добро познавао, али им се у овом часу не могу да сетим имена. Можда ћу се сетити у току данашњег излагања. Знам само то, да је један био гостионичар у Новој Градишки, сад сам се сетио да се звао Стојан Протић, био је ожењен и имао три сина. Жена му је умрла кад је чула вест о његовој погибији, док су му сва три сина погинула у рату, у оној чувеној погибији коњичког пука код Копривнице. Други је био по вери унијат. Живео је дуго година у Америци, и вратио се једну годину дана пре рата. Био је рођак адвоката Др. Гајског, а био је оптужен, да је имао митраљез у својој кући у Ковачевцу, који је наводно припадао Др. Гајском. Оставио је жену и 6 малодобне деце, од којих најстарији иде у шести разред гимназије. Трећи је био неки сељак из села Првче, код Нове Градишке. О њему ништа потање не знам. Један од ухапшеника, Петар Пухало, бивши полицијски надстражар у Новој Градишки кога су нарочито тешко мучили, заиста покушао самоубијство вешањем у својој ћелији, али је остао на животу, и како сам чуо, доцније је пуштен на слободу.

Приликом тих саслушања мене су само шамарали и питали где се налази мој директор Андра Фрушић. Он је међутим био начелник Банске управе у Новом Саду што су они врло добро знали, и не знам зашто су ме за њега питали. Из наше ћелије, у осталом нису никога тукли онако са врећом преко главе, јер смо се ми на време снашли и подплатили кључара и тројицу или четворицу војника који су чували стражу.

Таква „ноћна саслушања" трајала су све до почетка маја, када су прекинута сретним случајем, што су тога дана дошла у затвор петорица немачких војника. Ми смо их одмах рекли шта се с нама збива. Они су то реферисали своме Команданту, пошто је он лично дошао у затвор све нас прегледао и после тога почело је редовно преслушавање које је вршио срески начелник Рихтерић. Приметили смо да је за сваког од нас

већ унапред написана пресуда. Неки су осуђени као комунисти, а неки као четници. Пресуда је гласила „на већ одлежани 27 дана затвора и на принудни боравак у Старој Градишки на неизвесно време". Рихтерић је свакога од нас питао, шта волимо да будемо – комунисти или четници. Сви смо ми одговорили, да нисмо ни једно ни друго, а он је онда произвољно испуњавао већ готове пресуде и то тако да је старије означио као четнике, а све гимназијалце као комунисте. Тих гимназијалаца било је колико се сећам око 40. Рихтерић нам је рекао да принудни боравак по Закону може трајати највише 5 месеци. У образложењу пресуде стајала је да се осуђујемо јер да смо се „огрешили о интересе Хрватског народа", код мене је још посебно стајало да сам 27 марта прошле године певао и водио соколску поворку.

Након тога су нас теретним аутомобилом за превоз намештаја фирме Круљац пребацили у казниону у Стару Градишку. Ту су нас бацили у старе смрдљиве и мемљиве ћелије једне старе зградурине из доба Марије Терезије, коју зову „Тврђава". У тим смо ћелијама остали три недеље. Након тога су нас пребацили у стражарску зграду , где нам је било релативно добро. У току месеца јуна пуштени су појединци из тога затвора и пребацивани у Србију уз услов да сав свој иметак поклоне Независној држави Хрватској, што су они и чинили да се спасу затвора. На слободу без услова пуштен је без услова Никола Ђурић, бивши порезник из Сл. Пожеге, зато што је још у затвору прешао на католичку веру. Ја сам са своје стране нудио свој иметак НХД. да би ме пребацили у Србију а они су од мене тражили да претходно пређем на католичку веру. Исто су предлагали још мојим двојици другова Николи Крезићу, трг. помоћнику и једном гостионичару из Машића крај Нове Градишке, коме се правог имена у овом часу немогу сетити али знам да су га звали Зрнић, јер је био зет Зрнићев из Машића. Ни ја ни они нисмо хтели да прихватимо тај услов. То ме је стало свих ужаса и преживелих мука у Јасеновцу, а њих двојица су у Јасеновцу убијени. Ту смо остали уз релативно добре услове живота до 24 септембра. Тога дана дошле су у казниону избеглице Хрвати, жене и деца из Доњег Лапца и околине. Могло их је бити око 1500-2000. Причали су нам да су побегли испред четника. Како се њиховим доласком затвор препунио нас 24 су пребацили у Јасеновац.

У Јасеновцу постојао је логор за Србе и Јевреје још од 22 августа 1941 год. када је тада тамо стигла прва партија заточеника из Босне и Херцеговине, које су пребацили из Госпића. У Јасеновцу су од тада у току времена саграђена 4 логора, док је пети логор био у старој Градишки. Логор број 1 у Јасеновцу био је у селу Крапју 12 км. удаљеном од Јасенов-

ца. У почетку су тамо били само Јевреји а доцније и Срби. Логор број 2 налази се преко жељ. пруге на почетку Лоњског поља, недалеко од жељ. моста преко реке Струга, која утиче у Саву.

Ту су били и Срби и Јевреји од самог почетка логора, али жицом одвојени једни од других. Управа у логору је тако организована да је поред усташке управе постојала и наша интерна управа. На челу усташке управе је Вјекослав Лубурић, повереник Павелићев, управитељ логора је злогласни усташки поручник Љубо Милош иначе у цивилу несвршени правник. Осим тога било је још око 20 усташких официра и око 500 усташа редова, подељених у три до четири „сатније" (чете). Осим усташа који су чували логор било је у Јасеновцу још и редовне војске домобранаца, али њима је био забрањен приступ у логор и сваки контакт са заточеницима. На челу заточеничке управе је логорник кога изабиру усташе, уз њега су заповедник логора кога такође бирају усташе, затим заповедници рада, писар, редари, кувари, лекари, болничари, гробари и још на раду десетари и педесетари. Десетар има за дужност да пази на рад своје двоје десеторице људи, да их надзире и гони да раде а нарочито пази да који не побегне, зашто одговара својом главом. Са истом одговорношћу надзире педесетар десетаре и његове људе. Све ове последње функционере изабире логорник. Постоје два заповедника, српски и јеврејски. Они сваког јутра примају у усташкој канцеларији наређења о томе, шта се има тога дана радити и са колико људи. Било је случајева, када је заповедник добио наређење, да са извесним бројем људи обави неки посао. Кад је наступила цича зима многи заточеници нису могли да излазе из барака због изнурености и промрзлости, јер је већина од њих дошла у лакој летној одећи, како је усред лета затечена у часу хапшења. Заповедник, који је сам био под тешком одговорношћу и у великом страху пред усташама морао је да силом људе изгони па чак и да се силом послужи, често и батинама. У пркос томе није заповедник увек успевао да изведе довољан број људи. Тада су долазили усташе и ужасним ударцима кундака присиљавали људе да излазе на рад упркос промрзлим удовима, ранама и општој изнурености.

Усташе саме називају Јасеновачки логор „логором смрти" што није ни чудо, јер је у Јасеновцу оставило кости по општем рачуну око 15 до 20 хиљада људи. Услови под којима су у Јасеновцу радили заточеници ужасни су и неописиви. Ко то није доживео, тај ни на какав начин и никаквим изражајним средствима не може да прикаже тако, како би необавештеном било вероватно.

Када сам дошао у Јасеновац отерали су нас у усташки „табор" у самој вароши Јасеновцу. Ту су нас опљачкали до гола. Не само новац,

прстење и документе него ни четку ни пасту за зубе нису нам оставили. После тога су нас терали у логор удаљен 6 км. трчећим кораком при чему су нас непрестано тукли кундацима, грдили и псовали. Морали смо певати четничке песме, док су нам кундаци немилице падали по плећима.

Нас 24 сместили су у логор број 2. Ту смо нашли први транспорт Срба из Босне, већином из Бјељине и околине. Били су то углавном сељаци, који су похватани на раду на својим пољима. Како је тада било лето, сви су били готово голи и боси. Било их пре у први мах око 950, када су дошли у логор 22 августа 1941 год. Пре нашег доласка око 500 њих сељака отерано је из логора, али се никада није сазнало камо и шта је са њима било. Једни су тврдили да су одведени у Немачку нард, а други да су одагнани у Сл. Пожегу, где да су поубијани.

После нас долазиле су у логор редом групе заточеника. Највише их је долазило из Босне. Сећам се да су дошле и две групе из Срема и то из Крчедина, и из села Боботе (среза Вуковар) те нешто из Сремских Карловаца. У то време нас је највише било 1400 лица. У почетку није био живот у логору тако очајан и страшан, јер није било убијања. Само су тукли. Но храна је од самога почетка била врло хрђава. Јела није било. Гладовало се, и ја сам својим очима гледао како људи једу траву и како прекопавају по ђубришту, небили нашли штогод за јело. Мисираче и кукурузи били су деликатеса, али до тога се тешко долазило. То је требало красти а тко јебио ухваћен да је украо и један клип кукуруза, био је кажњен одашиљањем у „жицу". То је био простор од неких 10 квадратних метара ограђен бодљикавом жицом високом један метар. Бодљикава жица је била испреплетена жицом одозго попут крова, подупрта ступовима. Човек се у том простору није могао усправити, а строго је било забрањено лежи или клекнути. Жица је намерно стављена на подводно земљиште и на том месту је увек било воде до кољена. Несретници који су били кажњени том казном радили су по дану редовне послове, а ноћ су проводили у том простору наместо у бараци. Готово је немогуће замислити како су издржавали казну несретници, која је знала потрајати и данима а да након напорног дневног рада нису могли ни да седну ни да легну. На ту су казну осуђивани поред „крадљиваца" и други заточеници, углавном интелигенција и други виђенији људи, који би дошли у логор, вероватно са примедбом, а каквом акту, да је за њих одређен строги режим. Први несретници које сам видео да су издржавали казну у „жици" била је једна група од 26 људи, који су изагнани из наше бараке. То су били најугледнији и највиђенији људи међу нама, који су били кажњени због тога што су два заточеника, два дана пре нашег доласка,

успела да побегну. Сећам им се имена: један је био Бранко Мраковић из Травника и његова ми судбина није позната, други је био Љубо Поповић бравар из Тузле, и он је данас у Београду. До Београда је дошао на „амерички начин“, подвукао се под вагон и тако је сретно стигао. Иначе је већина од оних, који су били осуђивани на жицу били официри који су се вратили из ропства из Немачке. Колико ја знам од тих официра нико није остао на животу осим једног јединог Ђурице Немање, који и данас чами у Старој Градишки.

Та „жица“ је стала главе и несретног старца Др. Отона Гавранчића. Он је одмах по доласку у логор стрпан у ту „жицу“ без седења и лежања , уз могућност да се само наслони на ступ издржао је тај мученик пуних 14 дана. Држао се храбро, соколио остале јаднике који су сваке вечери морали у „жицу“, након напорног дневног рада. Четрнаести дан ујутру нашли смо га како лежи у несвести. Слободан Мицић, који је тада био заповедник логора, именован од усташа и лекар Др. Паја Геренчевић из Сремских Карловаца, такође заточеник, пренели су га у кухињу и положили поред пећи, јер је био мокар и премрзнуо. Било је то у почетку новембра 1941 год. Датума се тачно не сећам. Лекар га је повратио к себи. Био је сав и страшно изнемогао. Живео је у полуагонији до после подне, негде до пред вечеру. Тада је несретник издахнуо. Колико се сећам по причању других, јер сам нисам био присутан успео је пре своје мученичке смрти, да изговори само неколико речи, рекао је само: „Истрајте децо, све ће добро бити!“ Захвалио је доктору и онима који су имали прилике да буду око њега у његовим последњим часовима. Сахрањен је одмах у шуми одмах до цесте, до које је била и кухиња. Успели смо да му уз гроб метнемо и крст са натписом његова имена. Ако га усташе нису уништили, по том крсту ће му се гроб моћи наћи. У то доба наиме, у почетку, допуштале су усташе још овакове појединачне гробове и крстове.

Оних 26 вићенијих заточеника, који су задржавали казну у „жици“ због оне двојице бегунаца, након једне недеље дана су усташе једне вечери одвели, и њихова судбина остала је за нас непозната. Колико се сада сећам међу њима су били: Др. Перо Тодоровић из Травника, лекар, Владо Берић, трговац из Сл. Брода, Јово Сабљић, трговац из Суње, Марковић, бивши народни посланик из Власенице, Ристо Наранчић, пензионер из Сарајева, Данило Грковић пензионер из Мостара, Корнелије Лазић, техничар из Високог, Мићо Танацковић из Високог, браћа Пикола, трговци из Сарајева, Бошко Косановић. Других се имена не сећам. Судећи по неким знаковима, вероватно је, да су „ликвидирани“, јер је доцније у Јасеновцу пронађен покривач који је био лична својина Владе Берића.

Сви заточеници су у Јасеновцу обавезни да раде. Радови су ванјски и унутарњи. Ванјски радови су обављани изван жичане ограде логора, у главном на подизању насипа око реке Лоње и Саве. Ти су радови били тешки већ и стога, што је било врло хладно и често се радило до појаса у блату и води о киши, снегу и уопште по сваком времену.

Унутарњи радови су били градња барака, копање рака за лешеве, чишћење блата и снега, кухиња итд. Доцније, кад смо прешли у Бачићеву фабрику радило се на различитим пословима у фабрици. На радове нису ишли само чланови интерне управе и тешки болесници. Ко је болесник одређивао је лекар, али више по наређењу усташа него по савести. Већ у самом почетку умирало је дневно 10-15 људи због преслабе хране и тешког напорног рада, који се обављао под сталним ударцима кундака. Како је расла студен, тако се и број мртваца повећавао. Многи су умирали смрзнути за време спавања, јер нису имали ни чиме да се покрију ни шта да обуку. Тај „сношљивији" живот у логору број 2 трајао је само до почетка новембра. На 14 новембра дошла је толика вода у логор, да смо морали селити у логор број 3. Логор број 1 био је у селу Крањ а број 3 на великом комплексу земље, који обухвата Бачићева фабрика. У часу селидбе односно премије, било нас је свега, Срба и Јевреја око 3.000 људи. За време селидбе у току пута дугог око 6 км, тај је број преполовљен. Тај смо пут морали превалити готово у трку, а носили смо на себи различите ствари: покривача, постељину и др. Ко је путем поклекнуо или му је нешто испало, па се сагнуо да узме, тај се следећег часа нашао на земљи под ударцима кундака. Такве су, по нашем доласку покупили и стрпали на кола, разуме се полумртве. Кад су их довезли до логора, већ на самом уласку у логор су их дотукли ножевима, кундацима и метцима из пушака и револвера. Најпре су почели селити Јевреје. Ми смо гледали на наше бараке шта са њима раде. Они су имали две бараке, а ми једну. На дан собе упале су усташе њих двадесетак на броју у логор и кренуле у јеврејске бараке. Чули смо велику галаму и псовке са позивом да се сви спреме и да излазе из барака те да понесу своје ствари. Како је који налазио на врата бараке усташе су га гурале тако да је пао наглавце у воду. Ако се онако мокар није брзо дигао, онда су га још јаче гурнули и насилно држали док није почео хроптати. Кад су прошли ту прву тортуру дошла је друга. На излазним вратима логора дочекивали су их усташе, постављени у два реда с једне и с друге стране врата. Сваки је морао проћи између њих и ако је напред видио да свакога за време пролажења лупају кундацима по глави и ребрима. Исто то, што смо видели да се збива да Јевреји ма прошли смо и ми мало доцније. У часу тих мука врве ти се ковитлац

по глави и душу, молиш Бога, помишљаш на жену и децу и крећеш тако у неизвесност. Смрт или живот, нико није знао што га иза тога чека. На дну свега, човек је ипак видео смрт, као ослобођење од мука.

У логору број 1 у Крапје пресељен је један број заточеника Срба и Јевреја, док је у Бачићеву фабрику логор број 3 пресељен остали дио. Ја сам пресељен у фабрику. Бацили су нас у једну отворену шупу, која је била под водом, јер је тога дана падала киша и снег. Кад смо стигли у ту шупу, била је већ ноћ увелике. Уморни испребијани и прегладнели морали смо одмах да легнемо у ту воду. Нису нам дали времена ни толико да се како тако снађемо и сместимо. Тако у води преноћисмо ноћ. Кад сам се ујутру смео да дигнем (јер нам није било допуштено устати пре одређеног знака, па чак и главу подићи), било је на мени 10 сентиметара снежног покривача. Био сам укочен као клада. К томе су усташе целу ноћ обилазиле ту шупу и кундачили нас. Псовали су нам све што нам је најсветије. Разуме се, да многи ујутру нису стали више на своје ноге. Много их је остало укочених и на мртво премлаћених. Крај мене је лежао Спасоје Мандрапа, чиновник финансијске дирекције из Сарајева и он је остао мртав, јер су га ноћу премлатили. Других се имена тих јадника не могу сетити. Боље су од нас прошли они, који су се случајно измешали са Јеврејима те ноћи, јер Јевреје те ноћи нису тукли. Ујутро смо се међусобно пребројавали да утврдимо ко је остао на животу после јучерашњег дана и ове страшне ноћи. Према приближном рачуну, било нас је у логору број 2 око 570 Срба. Од тога је нешто испод 2 стотине њих одведено у Крапје са Јеврејима. Међутим и они су путем до Крапја превалили 12 км. под истим условима под којима и ми наших 6 км. Колико их је изгинуло на том путу не знам, али смо доцније сазнали да су на сам католички Бадњак сви ти несретници који су стигли живи у Крапје „ликвидирани". Сви су до једног поклани и Срби и Јевреји. Неколико дана доцније довезене су све њихове ствари и нама у фабрику. Од оног броја Срба који су пресељени у фабрику набројали смо наредног јутра свега нас око 120 живих. Сви остали изгинули су путем или оне ноћи у самој шупи. Још смо једну ноћ спавали у овој шупи, још једну ноћ смрзавали у води и снегу, још једну ноћ претрпели кундачење. Други дан су нас стрпали у један тунел циглане. То је ниска мрачна просторија у којој се некада сушио цреп. Унутра је, кад се затворе врата толико спарно, смрадно и загушљиво, да ни лампа није могла горити. Поред нас стотину, након неколико дана дотерано је у тај тунел још око 140 заточеника из Карловца. Места није било довољно ни за нас, и лако је било замислити како је било кад су и они стигли. Но код усташа не постоји реч „не може или не

могу". Ако нисмо сви стајали на ногама могли смо сести али тако, да је један другоме седео на крилу. Кад су се ујутро отворила врата, сукљао је из тунела дим и пара као из фабричког димњака. Тако смо ту провели пун месец дана. Сваког јутра смо износили два до 3 мртваца, но њихова места нису остала упражњена јер су стално стизали нови и нови заточеници. К нама у тунел дошло је 11 нових заточеника све самих заробљеника, који су враћени из ропства у Немачкој као хрватски поданици. Од њих се сећам само имена Чеде Чудића, ђака наредника, свршеног правника из Загреба, који је сада жив у затвору у Старој Градишки. Остале су у 2-3 дана поубијали тако да нисам имао времена да их упамтим.

Једног дана стигла је у логор већа група сељака из Босне, из Трнова. Све су их сместили у наш тунел. Исте ноћи када су дошли доста њих је покушало бекство. Нису успели, него су то платили главом они сами и због њих 200 старих заточеника. Било је то овако: Одмах ујутро после те ноћи пошто су бегунце похватали постројили су нас све из овог тунела уза зид циглане, пред нама и око нас на све стране поставише митраљезе а неколико усташких официра приступило нам је и стало нас клати. Било је то страшно, да ја не налазим речи, којима бих могао описати тај ужас. Један убојица већ је био приступио и к мени, већ сам био осетио нож под вратом, но у том ме је угледао један од усташа-официра, коме сам иначе, не знам због чега морао бити симпатичан, тако да ми је нудио и цигарете кад год ме је видео и он ме је спасио. Од тога покоља остало нас је живих, ја сада ни сам не знам како, свега 48 од преко 250, колико нас је било. Од тога дана, а то јебило негде средином новембра па до почетка фебруара т.ј. до доласка међународне комисије у логор, 6 фебруара, почело је убијање на велико у логору. Готово сви, који су од тада па до поменутог дана стизали у логор, Срби и Јевреји, поубијани су одмах по доласку у логор или мало доцније. Мислим да је кроз то време поубијано најмање 3 до 4 хиљаде људи, судећи по причању оног малог броја здравијих и способнијих за рад у логору, које су изнимно оставили на животу, као и по исказима „гробара" који су сахрањивали лешеве. Наравно не могу да наведем ни једног имена који су тако поубијани, јер углавном нисам имао прилике ни видети. Могу само да наведем имена групе заточеника из Нове Градишке, које сам видео пополдне на православни Бадњак, када су доведени у логор и препознао их. Они нису доведени к нама него су на самоме улазу заклани. Од њих се сећам ових имена: Милан Ђурић, адвокатски приправник из Шуметлице крај Нове Градишке, Ђуро Ђурић, земљорадник из Шуметлице, Драган Драгојевић, лугар из Шуметлице и један учитељ из Шуметлице, коме се не могу сетити имена,

те Љубан Татомировић из Нове Градишке, Милан Витас, земљорадник из Машића, Милан Басарић, дневничар званичник среског начелства у Окучанима. Жив је остао из те групе Живко Ћулић, трговачки помоћник из Нове Градишке, који се сада налази као заточеник у Старој Градишки, на имању проф. Војновића. Виђао сам и друге групице пре клања, али како их нисам познавао не могу да наведем имена. Били су углавном из Босне и Херцеговине. Дали су жене клали и убијали на други начин није ми познато. Знам само за једну групу жена и деце који су били затворени у једној малој згради. Како нам је сам логорник, Јеврејин Бруно Дијамантенштајн, рекао, остали су ту без хране неких 6 дана. Након тога су их покупили и пребацили преко Саве. Није ми познато каква их је судбина задесила. Исто тако знам за једну групу од неких 60 жена које су доведене 28 марта 1942 год, дакле два дана пре мога ослобођења. За ту групу жена су ми приповедали неки другови, да су видели, како су их увели у једну злогласну шупу, у којој су све заточенике, које би у њу увели, поубијали маљевима и секирама и спаљивали у пећи циглане. Вероватно их је задесила та судбина јер их више нисмо видели. Те жене су биле из Бричког, а поближе о њима не знам ништа.

Од 24 септембра 1941 год. па до последњег дана у Јасеновцу ја сам био одређен за болничара. Шта сам доживео у вршењу те дужности, која је мени иначе, спасила ћивот, може се замислити по овоме, што ћу сада рећи, уколико ми је могуће да се сетим. Уопште је у болницу могло стати највише 120 болесника. Треба да напоменем, да је болница сграђена тек у другој половици јануара и то поводом најављеног доласка комисије. Пре тога су болесници лежали по баракама, а мислим да не треба да напомињем, да су то били заиста болесници, који више нису могли стати на своје ноге. Разуме се само по себи, да готово ни један од таквих болесника није се више ни придигао. Сви су они умирали јер нити је било лекова, а нити хране, нити чистоће, нити икаквих услова за оздрављење, а болесником је проглашен само онај који је већ и тако био на смрти. Тада је подигнута болница, у њој је како рекох, могло бити смештено највише до 120 људи. Кад се тај број напунио усташе су и овај проблем решавали једноставно на свој крвави начин. Обично на вече, истерају све болеснике пред бараку, ко није могао сам на своје ноге, тога су болничари износили. Одмах пред вратима болнице сачекају их усташе маљевима, секирама и бодежима, те их убијају и кољу. Кад их све покољу позову "гробаре" и они их однесу и сахране. Понекад неке болеснике, који још могу да ходају одведу равно на гробље, нареде им да полегају потрбушке у раке, које гробари унапред ископају и ту их дотуку маљевима и секира-

ма. Гробарима оставе само то, да њихове лешеве заспу земљом. Док сам ја био болничар извршен је такав покољ болесника 4 пута. Разуме се да сам тај покољ сваки пута лично видео намештај, разне справе па чак и операциони стол. Био је ту и цео зубарски атеље. Разуме се, све је то било изложено на очи комисије, док раније о томе није било ни трага. По одласку комисије нешто је од тога у амбуланти и остало. Приликом ове ликвидације болесника, пред долазак комисије није било много Срба, него су углавном били Јевреји. Сећам се да је тада убијено, као болесник, један од синова трговца Паје Марковића из Пакраца, који је раније умро од изнемоглости. Његов син је овај пут убијен био је старији, мислим да се звао Анастас. Последња „ликвидација" болесника, за време мога боравка у Јасеновцу била је негде средином фебруара. Том је приликом убијен и млађи син Паје Марковића, мислим да се звао Светозар, који је лежао тешко болестан у болници. Других се имена Срба не могу сетити, али ћу их се сигурно сетити током времена.

Код треће „ликвидације" болесника, ја сам на неки начин наслутио шта се спрема па сам многима спасио живот, ако су могли самостално да се крећу, тиме, што сам их упозорио да се тога дана уклоне из болнице. Нажалост, нисам могао, како је и разумљиво, свима да спасем живот.

Осећам данас у овом ретроспективном гледању страшна преживљавања за време мога робовања у усташким логорима, како је све ово што говорим управо невероватно ономе тко то није преживео, а у ствари је врло кратка и врло бледа слика онога што је заиста било. Човек не располаже никаквим изражајним средствима, којима би могао ма и приближно приказати све што је видео и што је доживео. Ма колико настојао да будем исцрпан, ја осећам да нисам све рекао, јер то уопште није ни могуће. Нека свако, ко ово прочита из овога закључи страшније, много страшније и много више, него што је овде речено, па опет неће моћи замислити потпуну слику.

Сада ћу вам испричати један догађај, који је за нас у логору био толико узбудљив и који је мене са мојих 12 другова најзад донео слободу. Била је то посета међународне комисије од 6 фебруара ове године. У тој су комисији били: два Немца, два Италијана, два католичка свештеника у име Ватикана, два Мађара и два преставника Црвеног Крста. Ако се не варам од Српског Црвеног Крста била је једна дама, по старија, пуначка и омалена. Са њима је била и једна група вићених усташа међу њима и млади Кватерник. За долазак те комисије сазнала је управа логора, неких 15 дана раније. Ми заточеници сазнали смо за ту посету у главном

по припремама, које су се почеле журно вршити: изграђиване су на брзу руку боље бараке немачког система са боксовима, саграђена је болница и амбуланта, логор је темељито очишћен, очишћени смо и уређени и ми сами, добили смо радничка одела, и траке око леве руке са бројем. Последња два дана и две ноћи пред долазак комисије радило се без прекида. За тих 15 дана логор, као неким чаробним штапићем, одједном добио је сасвим нову слику, која је требала да буде подносива за очи Комисије. Ја сам приметио по држању неких чланова комисије, да су се зачудили над лепим и уредним стањем у логору, а нарочито амбуланте и болнице. Не треба да напомињем, како смо ми то заточеници болно осетили. Али уједно кроз ту бол били и жалосно задовољни, јер нам је било речено, да ће такво стање у логору остати и после комисије, ако, комисија буде задовољна. Комисија је била задовољна, све је било у реду, држали смо се тачно наређења, али се у логор повратио стари режим и стари ужас, чиме се комисија довољно одмакла од Јасеновца.

Пред долазак комисије, издао је дневну заповест Павелићев повереник за логоре Вјекослав Лубурић, у којој је дао заточеницима упутства, како се имају понашати за време посете Комисије. Између осталог строго је наредио сваком заточенику, да за случај, да га који члан комисије запита за име, сме да одговори само ово: „Ја сам заточеник број 645“ (то је био мој број). А ако би га који члан Комисије запитао за било какве податке, заточеник је могао да одговори само ово: „обратите се на управу канцеларије, где се под мојим бројем налазе сви податци“. Нико није смео ни да покуша да дође са комисијом у било какав контакт или да изговори ма коју реч преко свега што је речено. Усмено нам је Лубу рекао да ће у логору настати нови живот, много бољи него до сада, ако комисија сретно прође, у противном да ће нас све поубијати. Око један и по сат после подне на 6 фебруара 1942 год. стигла је најзад та комисија, коју смо очекивали у тако грозничавом раду и припремању. У том су свак је био на свом послу и уопште је све удешено тако, да би изгледало као да логор уопште није очекивао комисију нити о њој шта знао. Блеф је био потпун. Комисија је обишла цео логор, све бараке и све радионе а нарочито се дуго задржала у амбуланти и болници. Како сам ја био у болници, то сам морао за тај дан лежати у кревету као тобожни болесник, није ми познато а нити сам од кога чуо доцније да се било који члан комисије обратио на ког заточеника. У самој болници обратио се један члан комисије која се у том часу налазила недалеко мога кревета на лекара Др. Гроса, иначе заточеника Јеврејина и запитао га на талијанском језику, и запитао га колико има болесника. Др. Грос иако је знао талијански, имао

је на уму строго наређење Лубурићево, па се нашао у неприлици и није смео да одговори, него је погледао на Вјекослава Лубурића, тражећи тако одобрење да ли да одговори или не. Лубурић је на то на талијанском језику казао Др. Гросу да одговорио колико има болесника. На то је Др. Грос рекао, да их има 17. Даље га је питао члан Комисије да ли има неки болесник од заразне болести, Др. Грос је одговорио да нема ни један. Нато је Лубурић са своје стране смешећи се додао на српском језику, да је у тој болници боље стање болесницима него у загребачкој болници. То је било све што су чланови Комисије говорили са једним заточеником у логору. Обилазак логора трајао је од прилике један сат. Пошто се задржала неко време у управи логора, комисија се удаљила вероватно врло задовољна са стањем које је у њему нашла. Како сам већ рекао стање у логору се вратило на исти онај степен где је било и пре спомена о доласку комисије. Једина разлика, која би се могла напоменути била је у томе, да од тада па до нашег одласка из логора, није било више јавног убијања, него су усташе убијали заточенике ноћу и спаљивали у пећи циглане.

Већ други дан по одласку комисије позвала је управа канцеларије логора мене и још 12 другова и затражила од нас, да им дамо податке о нашим породицама. Осим најглавнијих података, да имам жену и двоје деце, мајку, сестру као и то где су остали да живе после мога хапшења, нисам могао више ништа да кажем, јер од дана мога хапшења па до тада нисам имао са породицом никакве везе. Чак нисам био сасвим сигуран да ли су живи и где се налазе. Исти је случај био и код мојих другова.

После тога смо се вратили на свој посао и тако је остало до 27 фебруара. Тада нас позвао логорник Бруно Дијамантенштајн Јеврејин, заточеник, пред управу канцеларије и прочитао нам је писмену дневну заповед повереника Лубурића, да се нас тринаест ослобађамо свакога рада, да нам се од тада издаје двострука порција хране, да ћемо отићи из логора и да нам пред одлазак магазионер има да изда одело и обућу ако који од нас то нема уредно. Тако је то трајало до 26 марта. Кроз то време смо се донекле уредили и опоравили. Затим је управа логора очигледно ишла, да из логора изађемо пристојни и уредни. Дакле опет један блеф, који је нама међутим добро дошао. На 25 марта су нас пребацили једном групом од око 450 заточеника Срба и Јевреја у Стару Градишку. Ту смо остали само два дана и 27 марта смо поновно враћени у Јасеновац, пошто су нам у Старој Градишки већ саопштили да идемо кућама. У Јасеновцу смо остали до 30 марта, кога смо дана сазнали да идемо у Србију односно у Земун, па у Београд, што нам је свима било милије него да су нас послали кућама.

У пратњи једног усташе стигли смо возом у Земун 30 марта око 9 сати на вече. Ту смо преноћили у затворској кухињи, а други дан после подне пребачени смо у пратњи једног полицајца у Београд и предани Комесару пристаништа. На крају напомињем, да су се Хрвати заточеници понашали у логору увек коректно и потпуно солидарно са нама. Сећам се неколико њихових имена: пок. Др. Ото Гавранчић, Др. Мишко Радошевић, Луле Фрковић, проф. Јурај Кратки из Нове Градишке и др.

О Јеврејима заточеницима на жалост углавном не могу да изрекнем добар суд, већина их се понашала недолично. Били су денунцијанти, усташки шпијуни, провокатори, улагивачи усташама итд. Разуме се да им то много није помагало, јер су и њих убијали и тукли у масама. Било је разуме се и одличних изнимака, међу којима нарочито помињем заменика логорника неког Вимера из Загреба, затим Др. Кона лекара из Липика, Др. Гроса и још неке. Многи су од Јевреја уживали релативну слободу, чак су многи могли отпутовати до Загреба у логорском послу и тамо се задржавали до 8 дана, били су тако звани „слободњаци", док од Срба и Хрвата то није могао нитко постићи.

О самим усташама говори овај мој исказ. Све су то звери у људској сподоби. У главном су били емигранти са Јанка Пусте и Италије. Многи су од њих били бивши радници у Белгији. Међу њима је владала такође њихова гвоздена дисциплина. Лубурић је колико лично знам, јер смо били позвани да то лично гледамо, својом руком из револвера одједном убио заредом 9 усташа. Они су били оптужени због пљачке али их је покретни преки суд, који је ради њих дошао у Јасеновац био ослободио криве. Међутим Лубурић је сматрао да су криви и поубијао их је на своју руку. Том приликом је одржао говор усташама, у ком је рекао да их кажњава, јер је уверен да су криви, и зато одлази у Загреб да се оправда пред Павелићем. Дужност је предао своме заменику Љуби Милошу, напоменувши му пред свима, да се можда неће више вратити. Међутим након 8 дана се вратио, значи да се оправдао. Интересантно је даје овој егзекуцији присуствовао и велики жупан и други тамошњи виши функционери.

Мислим да није без интереса, да споменем неколико имена истакнутијих усташа из логора у Јасеновцу, поред повереника Вјекослава Лубурића и његовог заменика Љубе Милоша били су ту а вероватно су још и сада и ови: поручник Матијевић (нарочито велики крволок), неки заставник Мујо, муслиман коме не знам презимена, али је био ужасан крволок, заставник Матковић, поручник Којић, Гашић, Алтарац, неки ћосави Станко, такође звер од човека и други, све су то били несвршени

студенти, било шофери и други боље занатлије, и иначе полуобразовани људи. Познато мије, да их је већина из Љубушког, Требиња и других места Херцеговине.

Завршићу тиме, да је лично нисам нарочито тучен и то захваљујући нарочито томе, што сам био болничар. Добио сам више пута ударце кундаком, кад сам био у ком скупу, који је тучен, добио сам неколико шамара, а само једном само био осуђен на 25 удара штапом, које сам и добио ради тога, што ме је видео један усташа да делим болесницима хлеб. Карактеристично је, за поступак усташа према нама и њихову самовољу баш то што сам ја делио болесницима редовну порцију хлеба и никако не могу разумети зашто су ме због тога тукли.

У овом часу више немам шта да кажем.

Осећам потребу да једино још искажем дубоку захвалност коју осећамо моји другови и ја према српској влади, Комесаријату за избеглице и целом српском народу што су нас овако топло и братски прихватили и омогућили душевни и телесни опоравак након пакла који смо преживели.

Вукашин Жегарац с.р.

МЕДИЋ ЂУРО, трговац из Сл. Брода, стар 49 година, ожењен, отац једног детета, сада у Београду, исказан са објавом Комесаријата за избеглице број 29597 од 1 априла 1942 год. након што је споменут на исказ истине и казао је следеће:

Концем месеца априла 1941 год. или почетком маја 1941 год. били су у Сл. Броду затворени први Срби. Њихово хапшење извршено је по усташким властима, а били су стављени у полицијски затвор у Сл. Броду. Тада су ухапшени и затворени: Петровачки Владо трговац, Жмирић Бранко трговац, Јеркан Ђуро полицијски наредник, Зрнић Стеван, жељезнички званичник, Жунић Стеван, трговац, Врзић Милан, жељ. званичник, Илић Милутин, пекар, Протић Марко полицијски агент, Тишма Боко полицијски стражар, сви из Сл. Брода, те више других чијих се имена сада више не могу сетити. Они су у затвору по усташама страшно злостављани. Тукли су их кундацима, пендрецима, воловским жилама и осталим другим предметима. Појединце су полагали на патос, и са стола на њих скакали. У овом се нарочито истицао усташа Вебер Јосип бифенџија из Сл. Брода, те Чоп Ђуро без занимања из Сл. Брода, као и Корајлија Јосип, бивши пол. стражар из Сл. Брода. Од задобивених повреда умрли су још у затвору Јеркан Ђуро, Протић Жарко, и још један, чијег се имена не могу сетити.

Око 20 Срба били су суђени на затвор од 1 до 6 месеци и отпремљени у Стару Градишку. Од ових су после свршења затвора отпремљени у логор у Јасеновац: Петревачки Владо, Тишма Бошко и Паскаш Ђуро, а други су по издржавању затвора пуштени на слободу. Дознао сам да су поменута тројица, који су били одведени у логор у Јасеновац тамо и убијени. Заборавио сам напоменути да су се у прогону Срба у Сл. Броду осим већ наведених још истицали и браћа Новосел, радници из Сл. Брода.

На 1 августа 1941 год. ухапсили су усташе следеће Србе из Сл. Брода: Берића Саву, трговца и његовог сина Владу, Жунића Стевана, трговца, Божића Стевана трговца, Шиниковић Драгутина трговца, Релића Милана бравара, те мене Медића Ђуру трговца – сви из Сл. Брода. Шиниковић је исти дан био пуштен на слободу на интервенцију једног усташе, а нас шесторица остали смо у усташком затвору од 1 до 3 августа 1941 год. У 3 августа 1941 год. у 2 сата у ноћи дошао је у затвор усташа Радовановић занимањем радник и позвао нас, да се припремимо за пут, не говорећи куда ћемо путовати. Након 10 минута после овога дошли су у затвор два полицијска стражара, од којих нам је један саопштио да Берић Саво остаје и даље привремено у затвору, јер да ће бити пуштен на слободу, а нас петорицу је позвао, да с њима идемо на жељ. станицу. На жељ. станици одвезали су нас два полицијска стражара, те напред поменути усташа Радовановић, где су нас сместили у један путнички вагон 3 разреда и отпратили у Госпић. Исти дан око 5 сати после подне стигли смо у Госпић и одмах преведени у казниону, те смештени у двориште казнионе. Казниона је била пуна Срба, који су били смештени по ћелијама у дворишту, а могло их је бити укупно око 3000, од тога око 300 жена и деце.

Исти дан у вече дошао је к нама у двориште усташки надпоручник, који је родом из Дервенте, а који је пре тога као трговачки помоћник дуже времена боравио у Сл. Броду, па је отуда и нас познавао. Он се је с нама упустио у разговор и на концу позвао једног узничког стражара и наредио му, да нам додели једну ћелију за спавање, што је стражар и учинио. Пудић нас је допратио у ћелију и казао нам, да из казнионе иду сваки дан по два транспорта Срба у Велебит и за оток Паг. При том нас је упозорио, да ако бих ми били коме одређени за транспорт, да томе кажемо, да је он т.ј. Пудић одредио, да ми имамо остати у казниони до његовог наређења. Пудић нас је као наш знанац више поверљиво упозорио са речима: „У транспорту за Велебит немојте никако, јер Вас тамо ништа добро не чека, а ја ћу повести о Вама рачуна, па ћете ићи када и куда ја будем наредио“. У казниони у Госпићу препознао је Релић једног усташу, којему се не сећам имена, а који је пре тога радио код Релића у

Сл. Броду као бачварски помоћник. Релић је ступио у разговор са овим усташом, који је био мајстор у радиони казнионе, па је Релића узео себи на рад. Овај усташа у разговору са Релићем описао му је грозоте, које чекају Србе у Велебиту. Рекао му је да у Велебиту постоји неки понор у који усташе бацају убијене а и живе Србе, па да је за нас једина срећа да смо у казниони наишли на њега и Пудића, а они ће све подузети, да избегнемо транспорт у Велебит.

Ми смо остали у Госпићу у казниони свега 17 т.ј. до 20 августа 1941 год. За то време долазили су у казниону сваки дан нови транспорти Срба из свих крајева. Дневно их је пристизало око 700 до 1000, а исто толико је сваки дан транспортима из казнионе отпремљено у Велебит. Казниона у Госпићу била је само сабиралиште и пролазна станица за све Србе, који су одређени за Велебит и Паг.

Већина Срба који су транспортима долазили у казниону били су крвави, поломљених руку и ногу, разбијених глава, а многи са убодима и другим видљивим повредама по лицу и осталом телу. Тако се сећам, да је једног дана стигао у казниону у Госпић транспорт Срба из срезова Зеница и Вишеград – око 80-100 људи, који су били скоро сви испретучени, крвави и са разним озледама.

Сваки дан ишла су из казнионе за Велебит два до три транспорта Срба – у сваком транспорту 200 до 300 људи тако, да их је дневно одлазило у Велебит од 700 до 1000 људи. Србе одређене за Велебит сваки пут су постројили у дворишту у редове, повезали за руке жицом два по два а затим све са једним дугим спојним ланцем или жицом и тако су их везане усташе пешке гонили у Велебит. Нити један од ових Срба није се вратио, а нити када коме јавио. Сећам се да су овим транспортима одведени у Велебит: Пантић Коста, трговац из Бос. Брода и околице Рапајић Јово, трговац из Клокочевика, среза Сл. Брод са око 60 Срба сељака из околице Сл. Брода. По мом мишљењу отпремљено је из казнионе у Госпићу у Велебит 35.000 до 40.000 Срба.

Стражу у казниони у Госпићу држали су усташе из Лике. Било је и узничких стражара, али ти нису имали никакове власти и морали су се покоравати наређењима усташа. Поступак усташа према Србима био је веома бруталан. Често пута нису нам дозвољавали нити воде иако је воде било доста, а велика врућина владала. Ако би који натеран жеђи, ипак одлучио да се напије воде са чесми, тога су усташе на лицу места испребијали кундацима, а сећам се да су двојицу на лицу места у пола дана устрелили на самој чесми. Осим тога многе су одводили у посебне ћелије, где су их тукли воловским жилама, кундацима и газили по њима. Сећам

се да су тако одвели у ћелију и испребијали Татомировића трговца из Сл. Кобаша. Гледао сам сваки дан како су усташе кундацима и воловским жилама тукли поједине Србе на дворишту казнионе, те газили по њима.

Храна у казниони у Госпићу била је врло лоша, а хлеба смо врло мало и врло ретко добивали.

Не знам ко је био командант логора у Госпићу, а не знам нити појединих усташа, осим горе наведеног Пудића. Знам да су били из Лике.

На 20 августа 1941 г. пребачен је из Госпића за Јасеновац први транспорт Срба око 1500 људи. Међу њима био је известан број Жидова. На 21 августа 1941 год. уследио је други транспорт из Госпића у Јастребарско. У овом транспорту било је око 1200 људи и жена, а од тога око 400 и 450 Срба, а остало Хрвата и Жидова оба пола. У Јастребарском били смо смештени у једној властелинској господарској згради и то у подруму Срби, а остали на спратовима и на тавану. У Јастребарском од усташких власти нисмо примили уопште хране, већ су нас Србе и Хрвате хранили Жидови, који су од својих кућа добивали пакете, а и сами за новац набављали животне намирнице.

На 1 септембар 1941 год. дошла је из Јасеновца у Јастребарско посебна усташка стража од 50 до 60 усташа, која је преузела Србе и одпремили их у Јасеновац. По наступу ових усташа, међу којима је било највише Муслимана из Босне, те Хрвата из Херцеговине, видео сам да све Србе, који иду у Јасеновац чека тешка судбина, па сам користио мој ранији прелаз на евангеличку веру и пријавио се заповеднику логора са упитом куда ће мене као евангелика уделити. Тада је био заповедник логора у Јастребарском усташки поручник Михаиловић, који ми је одобрио да као евангелист, останем са Хрватима. Тако сам остао и ја и још 6 Срба, који су били најавили прелаз на римокатоличку веру.

На 14 септембра 1941 год. отпремљени су сви Хрвати, те нас 7 Срба у логор у Копривницу, који је смештен у бившој фабрици уметног гнојива „Даница“.

У логору у Копривници био сам све до 5 фебруара 1942 год. Режим у овом логору био је сношљив. Храна је била доста слаба, али јер нисмо ништа радили подносили смо лошију храну, а осим тога они који су имали новаца могли су си набављати храну из вана. Могли смо примити из вана и новац и пакете. Истина, усташе су при прегледу пакета сваки пут известан број задржавали, а од приспелих новаца предавали су нам само 100 куна, без обзира на висину суме, која је била дозначена. У овом логору било је дозвољено дописивање са породицом све до 27 децембра 1941 год. када је нама из непознатих разлога то забрањено. Пакете лично

донешене могли смо и даље примати.

Од Хрвата били су самном у овом логору Др. ХанжекЛавослав, бив. министар, Др. Шиме Јуричић, бивши секретар Југо-челика у Сарајеву, Др. Радошевић Мишко, адвокат из Загреба, Банић Милан пекар из Загреба, Др. Бубањ Ремо, лекар из Крапине, Зохар – рестеуратер из Дугог Села, Кокот Мишко, бивши председник општине из Дугог Села, Др. Бадовинац Никола адвокат из Карловца, који је у месецу новембру 1941 год. отпремљен у логор у Јасеновац, и тамо нестао. Имена осталих не могу се сада сетити. Од наведених је Др. Ханжек још у Копривници, Др. Јуричић је пуштен на слободу, а други су допремљени у логор у Јасеновац, где се и сада налазе.

Заповедник логора у Копривници у последње време био је усташа Остриш Јосип, сељак из Копривнице. Он је био коректан. Прије њега, те прије мога одласка био је заповедник логора у Копривници неки Херман, по занимању берберин из Копривнице. Он се је у више прилика хвалио, да се је довољно одужио независној држави Хрватској, када је као заповедник логора у Копривници послао преко Госпића у смрт на Велебит преко 2700 људи Срба у пет транспорта и то већином интелектуалаца и истакнутијих политичких личности.

Код доласка у логор у Копривницу затекли смо тамо 22 Србина који су тамо задржани и нису отпремљени у Госпић, јер су имали католкиње за жене. То су били Козомарић Милан трговац из Карловца, који је иза мене остао у Копривници, Воркапић Андрија трговац из Карловца, који је у месецу децембру отпремљен у логор у Јасеновац и тамо на 2 јануара 1942 год. убијен по усташама, Врцељ Петар, жељ. чиновник из Пакраца, који је остао у Копривници. Имена других се сада не сећам, само знам да од нас Срба 29, остали су у Копривници тројица, а ми смо сви остали у разно време отпремљени у Јасеновац.

На 5 фебруара 1942 год. кренуо сам са још 38 Хрвата и 4 Србина у логор у Јасеновац. Сећам се, да су тада самном отпремљени у логор у Јасеновац међу осталим већ напред поменутим Др. Бубаљ лекар из Крапине и његова жена. Других Хрвата се поименце не сећам. Срби који су тада самном отпремљени у Јасеновац јесу: Чопорда Светозар, трговац из Крижеваца, који је 22 фебруара 1942 год. умро у Јасеновцу, Ступар Лазар и његов брат Михајло, сељаци из околице Пакраца који су иза мене остали у Јасеновцу као цигларски радници, док се имена четвртог Србина не сећам.

На 6 фебруара 1942 год. у јутро стигли смо у Јасеновац и предани усташком табору у Јасеновцу. Нисмо одмах предани у логор, већ смо за-

држани у усташком затвору, пошто се је тај дан налазила у Јасеновцу интернационална комисија, која је логор прегледавала. Ту усташком затвору затекли смо двојицу усташа званих Чаркаша, који су родом из Лике. Они су нам у разговору причали, да су затворени за то, што су без посебног наређења виших старешина убили двојицу Срба из транспорта који је дошао из Сарајева. Имена ових усташа не знам. Исти дан касно у вече били смо предани у логор, који се налази на терену циглане Озрена Бачића, поседника из Јасеновца. Код примитка у логору прегледане су нам и одузете све ствари, а нарочито храна, новац, резервно рубље и сваки документат. Ту смо били смештени у једну бараку, која је дан пре доласка интернационалне комисије лажно прикаже, како у логору влада савршен ред и како се пази на хигијенске прилике интернираца. Међутим, у тој трпезарији никада није нитко ручао, или вечерао, или примио ма какве хране. Столови и клупе били су сутра дан по одласку интернационалне комисије избачени из те бараке и постављени боксови за спавање.

Одмах у логору сам чуо, да је била интернационална комисија дан пре и прегледала логор. У вези с тиме причали су нам интернирци, који су већ од прије тамо били, да су усташе све болеснике и немоћне из логорске амбуланте, којих је тада било око 120 уклонили, а на њихова места ставили су здраве и крепке људе, које су изабрали из логора, те 17 њих од болничког особља. Они су сви били смештени у кревете и морали су глумити улоге болесника пред члановима комисије. Из амбуланте уклоњени болесници и други немоћници нису се више никада повратили у амбуланту, а нити су се појавили у самом логору. Тврде да су њих усташе све убили.

До мојег доласка у логор, а према причању интернираца, које сам тамо затекао – усташе су вршили скоро дневно убиства интернираца у самом логору, и то у неке дане масовно, а у неке појединачно. Тако су на 4 октобра 1941 год. наједном убили 26 Срба и 70 Жидова. На 13 и 14 новембра 1941 год. убили су око 100 Срба. Приликом пресељења Срба из старих у нове бараке на разне и најбруталније начине убијено око 200 Срба. Некоје су убили са више удараца ножем у прса, или врат, а неке су ударали дрвеним маљевима и секирама по глави. Како је који Србин излазио из бараке, тако су га усташе на излазу дочекивали, те на горе описан начин убијали.

Много Срба убили су усташе на разним радовима изван логора, где су били запослени.

За време мојег боравка у логору а то је било после одласка интернационалне комисије, убијање старих заточеника у самом логору у глав-

ном је престало. Нестајале су само групе болесника и то 100 до 120 људи. Њих су усташе чешће пута ликвидирали. Како би се болница напунила са болесницима, тако су усташе те болеснике одводили, а неке који су били теже болесни односили некуда и ти су нестајали и нису се више враћали.

Међутим тада су се усташе ограничили на масовна убиства Срба, који су тада са новим транспортима пристизали у Јасеновац. Чуо сам, да су прије мога доласка у Јасеновац транспорти Срба одмах одвођени на једно поље изван логора, где су већ сваки пут припремљене јаме и ту су их усташе на разне начине убијали и покопавали.

После одласка међународне комисије, а за време мојег боравка у логору нове транспорте Срба усташе су дочекивали на жељ. станици и одмах одводили у тзв. тунел код циглане, где су их клали ножевима, те убијали дрвеним маљевима и секирама по глави. Њихове лешеве су усташе палили у пећи од циглане. Усташе су тако код неких наново придошлих транспората убијали 50%, а код неких до 100% т.ј. читаве транспорте.

По приповедању мојих другова Воркапић Вује обућара из Карловаца и Огризовића Ђуре из Карловца, које сам ја затекао у логору у Јасеновцу, а који су још иза мене још тамо остали приспела је на 25 децембра 1941 год. у логор у Јасеновац једна група Срба из Карловца од око 150 људи, међу којима су били и њих двојица. Сви Срби из овог транспорта убијени су одмах код доласка, а остало је на животу око 10 њих, међу њима и наведена двојица. Чим је ова група Срба из Карловца приспела у Јасеновац, одведена је у тунел циглане и ту су по усташама убијени дрвеним маљевима, секирама и преклани ножевима. Међу убијенима из ове Карловачке групе били су и браћа Ловрићи Милутин и Станко трговци из Карловца. Имена других се не сећам.

Пар дана после тога доведена је у Јасеновац у логор једна група око 100 Срба из Пакраца и Липика. Срби из ове групе убијени су по усташама на исти начин, као и они из Карловца, а поштеђено је само њих 5-6. Тада је убијен из ове групе Дивјак Јоцо, закупац кур-салона из Липика. Имена других не знам. Ово су ми причали Сувајџић Светозар, електричар и Зјалић Никола, инжињер, оба из Пакраца који су са овом групом Срба били доведени и поштеђени, а које сам ја затекао у Јасеновцу. Они су на 25 марта 1942 год. отпремљени у Стару Градишку и тамо су остали.

На 22 марта 1942 год. у недељу око 9 и по сати пре подне отишао сам у канцеларију пилане, да се огрејем. Ову су канцеларију водили ин-

тернирани Жидови, међу којима сам ја још од прије имао познанике. Ова се канцеларија налази у поменутом тунелу, где усташе врше убијање новопридошлих група интерниираца. На пролазу у канцеларији видео сам пред главним улазом усташке канцеларије групу од 47 сељака из околице Добоја у Босни. Непосредно после мога уласка у канцеларију доведена је ова група Срба сељака у сам тунел пред канцеларију, у којој сам се тада налазио, па сам чуо како су их усташе испитивали од куда су, јесу ли четници и јесу ли били у борби. Из одговора ових Срба разумео сам, да су они били мирни домаћини код својих кућа, док је околица Добоја стајала под власти четника. Када су се четници повукли дошла је тамо Хрватска војска и усташе и позвали су ове Србе сељаке да дођу на железничку станицу Руданку, где ће бити отпремљени на рад. Они су поверовали и дошли, а тамо су их усташе једноставно прогласили ухапшенима, стрпали у вагоне и допремили у Јасеновац.

После овога испита, који се добро чуо и разумео кроз једноставна дрвена врата, јер је говор био врло гласан, настало је клање и убијање дрвеним маљевима Срба из ове групе. Када је већ настало убијање и клање ових Срба – чуо сам гласну заповед заповедника логора Милоша Љубе, усташког поручника, који је казао следеће: „Убијајте четири по четири, а убијене нека носе осморица, т.ј. двојица по једног“. Убијање и клање је настављено према заповеди команданта логора све док није и задњи Србин из ове групе убијен. Овом приликом су животом платили и око 10 Срба старијих заточеника, који су случајно и на њихову несрећу тамо наишли и то убијање видели. Њих су усташе према наређењу поручника Милоша задржали, уврстили међу групу Срба из околице Добоја и заједно с њима убили.

За време овога убијања, које је трајало од 10 сати и 30 минута до 12 сати и 15 минута, чули смо ми у канцеларији заповеди усташа које су давали својим жртвама као „лези“, „сагни главу“, „дигни главу“, а после сваке заповеди падали су ударци дрвених маљева, који су потмуло одјекивали и чули се добро у канцеларију. Чули смо тада поједине усташе, како су викали „дати видим крв“ или „где ти стоји срце“, а после тога јаук и роптање јадних жртава, који су под ударцима усташких ножева рушили се на тле. За време овог убијања, чуле су се са стране усташа и разне псовке, које су биле израз страховите мржње на Србе и све што је српско. Лешеви убијених су после спаљени у циглани у пећи. Напомињем, да су ова два сата и 45 минута била најужаснија у мојем животу. Већа бруталност и дивљаштво не може се замислити.

Осим горе описаних масовних убијања и покоља, које су усташе

за време мојег боравка у логору у Јасеновцу извршили, дешавала су се врло честа и појединачна убиства Срба а нарочито пре мојега доласка у логор. Поједини усташе, ако би срели појединог Србина, опсовали би му матер или што друго, збунили га тиме и ножем, или бајунетом или батом, или револвером убили. Појединачна убијања је радо вршио усташки заставник Мујо, који је муслиман родом из Бихаћа. Поједини интернирци позивани су у главну усташку канцеларију и после тога се нису више враћали, нити у логору појављивали, и ако су им све њихове ствари остале у баракама. Тако се догодило са Др. Бадовинац Николом, адвокатом из Карловца, Зрнић Иваном, професором из Сплита, те уредником „Београдске илустрације" те Милановићем Пером, жељ. службеником из Копривнице. Бадовинац је на овај начин нестао око 20 марта 1942 год. а Милановић такођер око 10 марта 1942 год. Имена других жртава се не сећам.

По мојем мишљењу и по приповедању оних малобројних другова, који су провели у логору у Јасеновцу од оснутка па до данас, убијено је и заклано до сада око 15.000 до 17.000 интерниираца, а од тога сигурно 80% Срба.

Усташе, који су над нама вршили власт у логору у Јасеновцу јесу: Лубурић Макс, усташки сатник родом из Херцеговине, који је Павелићев повереник за све логоре у Хрватској, а станује у Јасеновцу, Милош Љубо усташки поручник и заповедник логора у Јасеновцу, који је родом из Љубушког, а који је најкрволочнији од свих усташа и он је са својом руком многе и многе Србе убио, Матијевић усташки сатник, родом из Госпића, Матковић усташки поручник, неки Мујо, усташки заставник Муслиман родом из Бихаћа, који је такође врло крволочан и многе Србе лично убио, неки Илија звани „Татек", стар око 55 год. а родом је из Далмације, који је пре тога био у Белгији у емиграцији. Он је међу осталима са усташким поручником Љубом извршио и напред описано убијање Срба из Добоја. Затим: Рогић, усташки заставник, Милош старији, усташки заставник, стриц заповедника Милоша Љубе, Алтарац, усташки заставник, те Којић усташки заставник, Гашић Јосип, усташки заставник, који је пре тога био шофер код фирме Круљац у Новој Градишки. Једини овај Гашић Јосип био је коректан, док су сви остали усташе – официри били страшно крволочни.

Обични усташе што су вршили стражу над нама често су се мењали, а било их је увек око 120. Регрутовани су већином између Хрвата из Лике, Далмације и Херцеговине, те Муслимани из Босне и они су били најкрволочнији.

На 30 марта 1942 год. ја сам са још 12 мојих другова ослобођен из логора и транспортом допремљен у Земун, одакле смо други дан пребачени у Београд.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

ХАЏИ-ЧОЛАКОВИЋ Драго, бивши секретар трговачког удружења у Бјељини, стр 44 године, син пок. Миће и Соке рођ. Митриновић, ожењен, без деце, исказан објавом Комесаријата за избеглице бр. 29646/42 ХАЏИ-ЧОЛАКОВИЋ САВО, бивши намештеник у парном млину, „Дрина“ у Бијељини, стар 39 година, син пок. Миће и Соке р. Митриновић, ожењен, отац једног детета, исказан објавом Комесаријата за избеглице бр. 29652/42, ЧОЛАКОВИЋ ЈОЦА – трговац из Бијељине, стар 40 година, син пок. Миће и пок. Милке рођ. Симић, неожењен, исказан са објавом Комесаријата за избеглице број 29647/42, ТОМИЋ ДИКО, бивши званичник бановинске болнице у Бијељини, стар 32 године, син пок. Миле и пок. Анђе р. Максимовић, неожењен, исказан са објавом Комесаријата за избеглице бр. 29584 и ПЕТРОВИЋ ПАНО, трговац из Бијељине, стар 30 година, син пок. Васе и пок. Ане рођ. Петровић, неожењен, исказан са објавом Комесаријата за избеглице бр. 29651 након што су опоменути на исказ истине исказали су следеће:

Прво хапшење Срба у Бијељини и околици извршено је по усташким властима на 23 јуна 1941 год. Тада су ухапшени: Стјепановић Ратко, трговац на Јање, Станковић Милош, опанчар из Јање, Митић Томо обућар из Бијељине, Мијатовић Спасоје, трговац и посредник из Хаса, Залић Љубо, опанчар из Јање, Хаџи Лазаревић Спасоје, колар из Бијељине, и Бајић Милош гостионичар из Бијељине те Поповић Миленко вјероучитељ из Бијељине. Они су били стављени у затвор среског начелства, где су некоји, како се говорило по месту били злостављени по усташама. Сви су морали по дану чистити улице.

Концем месеца јуна, или почетком месеца јула 1941 год. сви горе наведени, осим вјероучитеља Поповића укрцани су у воз и одпремљени у логор у Керестинац, крај Загреба. Чули смо да су после и з Керестинца премештени у логор у Копривницу и овде им се замео сваки траг, те се о њиховој судбини даље ништа не зна.

На 15 јула 1941 год. ухапшени су по усташким властима у Бјељини: Катанић Павле, прота из Бијељине, поп Ристо свештеник из Загона, Госпић Ђорђе, свештеник из Прњавора, Чутурић Јован свештеник из Вел. Обарске, Јовановић Мико, свештеник у пенз. из Бијељине, Поповић

вјероучитељ из Бијељине, Шкорић Љубо, свештеник из Јање, Крнић Љубо, свештеник из Броца, Поповић Стево, свештеник из Балатуна, Видаковић Јово учитељ из Бјељине, Петровић Јово, учитељ из Бјељине, Станковић Михајло књиговођа српске штедионице из Бјељине, Товирац Перо, свештеник из Забрђа, Гашић Војо, свештеник из Тутњевца, Пантелић Димитрије, свештеник из Чађевице, и Тодоровић Мојом свештеник из Угљевика. Имена других с ене сећам, али знамо добро, да је тада ухапшено 25 православних свештеник и три световна лица из среза бјељинског. Сви ови ухапшени укрцани су у аутобус Ђукановић Благомира из Бијељине, одвезени у правцу Бос. Раће и од тада се о њиховој судбини ништа позитивно незна. Наводно су били отпремљени у логор у Копривницу.

Крајем месеца јуна, или почетком месеца јула 1941 год. Сви горе наведени, осим вјероучитеља Поповића укрцани су у воз и отпремљени у логор у Керестинац, крај Загреба. Чули смо да су после из Керестинца премештени у логор у Копривницу и овде им се замео сваки траг.

На 1. августа 1941. год. ухапшени су по усташким властима Остојић Мико гостионичар, Милошевић Јово, трговачки помоћник, Стојановић Цветко, опанчар, Пајкановић Вуко опанчар, Војановић Милош трговац, Докић Ристо лицитар, Савић Свето гостионичар, Аврамовић Драго, конобар, Стојисављевић Стево, пензионер, Јовичевић Милосав, пензионер, Јовановић Јово лимар, Ристић Стево опанчар, Николић Милан опанчар, Бајић Душан гостионичар, Јовановић Никола кафеџија, Боснић Обрад студент права, Татомировић Тихомир, пекар, Контић Перо гостионичар, Јовановић Љубо трговац, Цветковић Душан кројач, Митровић Бошко кројач, Василић Вајо ђак гимназије, Пантић Тодор, гостионичар, Наранчић Ристо опанчар, Сејић Мико гостионичар, Станковић Емилијан, трговац, Цвјетиновић Бранко кројач, те нас четворица напред поменутих Чолаковић Јоцо, Хаџи-Чолаковић Драго и Саво, Томић Дико, сви из Бијељине. Тада је ухапшено укупно из Бијељине нас 30 Срба. Исти дан увечер ухапшено је и дотерано у Бијељину око 15 Срба сељака из села Попова крај Бијељине. Имена њихова не знам. Преноћили смо у војном логору у Бијељини. Сутрадан на 2. августа 1941. године одпремљени смо сви возом у Госпић, камо смо стигли на 3. августа око 9 сати пре подне. У Госпићу смо одмах предани у казниону, где смо преко дана остали на дворишту, а у веће смо смештени нас 42 заточеника у једну собу дугу 6 метара, широку 4 метара и толико у висину. У тој соби смо провели укупно 12 дана. Три дана смо провели на ходнику затвора, а један дан на дворишту.

Ја ПЕРОВИЋ ПАНО ухапшен сам 8. августа 1941. год. са Бошњаковић Јовом, судским званичником из Бијељине. Задржан сам у затвору у Бијељини до 11. августа 1941. год. када сам заједно са преко 209 сељака

и грађана из Зворничког среза отпремљен у Загреб, где су нас преузех загребачки усташе, те агенти загребачке полиције и отпремили у усташку полицију У полицији смо остали до 13. августа 1941. год. на вече, када смо укрцани у вагоне и одпремљени у Госпић, где смо се нашли са осталим наведеним и од тада судбина нам је била заједничка.

За време нашег боравка у Госпићу дневно су транспортовани нови транспорти Срба из свих крајева, а нарочито из Босне. Стизало их је сваки дан по више стотина, који су смештавани у двориште казнионе. Редовито су дневно одпремани из казнионе за Велебит и оток Паг по два транспорта Срба, а кадкада и три. Један транспорт ишао је сваки дан у 9 сати пре подне, а други у 4 сата после подне. У сваком транспорту било је 300–400 Срба, тако да их'је дневно одилазило 600 до 700 људи, а ако је био и трећи транспорт, онда и више. Трећи је обично одилазио камионима и то у рану зору. Колико је Срба транспортом одилазило у Велебит, толико је редовно нових пристизавало, тако да је казниона увек била пуна. Дневно стање било је око 2500 до 3000 људи, а од тога око 300 жена и деце. Било је нешто и Хрвата око 10 до 15. Знамо да су тада бих у Госпићу у казниони др Ауер Људевит и др Ханжек, бивши министри.

Србе који су бих одређивани за транспорт за Велебит усташе су сваки пут постројили у дворишту казнионе два по два. Између њих провукли су дугачки ланац, затим са жицом везали их све за овај ланац и то тако, да су око руке завезали жицу и опет за ланац.
Знамо да су у то време у правцу Велебита одведени: Љубојевић Васко, директор банке, Богдановић Ђоко баштован, Мијатовић Секула поседник сви из Бијељине. Они су пар дана после нас доведени у Госпић. Затим су одведени: Мршић Максим, тежак из Ченгића, среза Бијељина, Миличевић Гавро, тежак из Крчина, среза Бијељина, Радовановић Цвико, тежак из Коренике, среза Бијељина, Милошевић Никифор, чиновник рударске управе у Угљенику, среза Бијељина, Милошевић Љубомир, предрадник у руднику Угљеник, Ранковић Ранко тежак из Угљеника, среза Бијељина, Кићановић Страхиња трговац из Броца среза Бијељина, Ранкић Вукашин тежак из Угљеника. Имена других одведених не знамо.

Срби који су тада доведени у Госпић транспортима били су скоро сви испребијани, изнакажени, рањави и крвави. Било их са поломљеним рукама, те повређеним ногама, са видним ранама и модрицама по лицу и телу. Било их је, који су били по читавом телу модри од силних удараца. Затекли смо у Госпићу једног младића – сељака из среза јајачког, око 18 година старог, којему је десно уво било потпуно одсјечено до саме кости и био је сав крвав по лицу и врату. Крв се је на њему већ била скорила.

Стражу у казниони држали су усташе, а узнички стражари били су само кључари. Усташе су поступали са Србима врло брутално. Одводили су поједине Србе у посебне ћелије и тамо их злостављали. Једнога

дана повели су усташе у ћелију једног жељезничара из Вишеграда. Он се је при улазу из дворишта у саму зграду отргнуо и викнуо: „Не дам се мучити, убијте ме“. Нашто га је један усташа из револвера са леђа убио у затиљак. Остали усташе су тада изашли на двориште, поставили митраљезе, наредили нама да легнемо и питали нас: „Тко се буни“. Ми смо сви шутали. Убиство овог жељезничара извршио је злогласни усташа именом Миле, а звали су га „Милица“ и родом је из Госпића. Ту ноћ један Србин сељак из Јајца од страха је полудио и викао: „Небојте се браћо. Бог је снама, живио Краљ Петар“. Овога сељака су усташе одвели из дворишта у ћелију и од тада му се изгубио сваки траг. Верујемо да је убијен.

Усташе који су држали стражу били су сви из Лике и већином малодобни, у старости од 16 до 20 година. Имена њихова не знамо, једино знамо за име наведеног усташе Миле званог Милице. Исто не знамо име нити команданта логора.

Касније су нам причали Јевреји, који су дошли до отока Пага и Госпића, а с којима смо се састали у Јасеновцу, да су сви Срби, који су из Госпића одведени у Велебит тамо убијени.

На 19 августа 1941 год. у рано јутро отпремљен је из Госпића један транспорт Срба од око 950 људи, а међу њима и нас петорица у логор у Јасеновац. Пут од Госпића до Јастребарског био је ужасан, за нас све. У сваком вагону било нас је 80 до 100 људи, тако да смо се у правом смислу речи гушили. 13 људи на том путу умрло је од угушења. Међу њима тада је умро и Благојевић Ђоја, власник аутобусног предузећа из Зворника. Имена других не знамо, али већина угушених били су сељаци, а међу њима и један гостионичар из Госпића, којему не знамо име. Нужду смо морали вршити у вагонима, а воде и хране нисмо нигде добивали. Истом у Карловцу на интервенцију једног талијанског официра добили смо воде. Овај талијански официр приступио је нашем вагону и на немачком језику запитао нас, колико нас има у вагону. Кад смо му ми казали да нас има 80, он се је на то згрозио и дигао обе руке у вис у знак негодовања. Казали смо му да немамо ни воде, а он је тада интервенирао и на његову интервенцију добили смо воде. После ове интервенције донео нам је флашу воде већ поменути усташа Милица и ми смо му за ту флашу воде дали 500 динара.

У Јастрепском усташе су нам одузели сав новац који се је у нас нашао, као и све друге скупоцене ствари, као сатове прстење и налив пера. Казали су нам, да ће нам за то набавити хране јер да ћемо ту остати неколико дана. У Јастребарском смо остали у вагонима 30 сати и за то време добили смо сваки само једном по једну кашику пасуља.

Док смо се задржавали у вагонима у Јастребарском дошла је до наших вагона једна усташка сатнија састављена од Личана и сви су усташе ишли од вагона до вагона и хтели нас све побити. Спасили су нас тада смрти усташе из Јастребарског, те талијанска војска, која се је тамо налазила. На 20 августа у вече кренули смо из Јастребарског у Јасеновац.

На 21 августа 1941 год. ујутро стигли смо на жељезничку станицу у Јасеновцу, где нас је преузела 17 усташка сатнија, која је била настањена у Јасеновцу. Усташе су нас дочекали са погрдама и разним псовкама. Затим су одмах улазили у вагоне и тражили од нас новац, сатове, прстење, налив пера, лиснице итд. Ми смо им одговарали да смо све те ствари, које смо још имали предали већ предали дан пре у Јастребарском. Они су се са тим одговором задовољили.

Након један сат истоварени смо из вагона и сврстани два по два кренули смо према логору удаљеном од жељезничке станице око 5 м. Морали смо ићи скоро трчећим кораком. тучени су били од усташа само они, који нису могли издржати темпо хода. Дошли смо у логор, који је био смештен у баракама на пољу крај једне шуме близу потока, Лоње. Одмах смо морали сести на мокру земљу два по два и ту је наново настало претресање и одузимање ствари. Око 2 сата после подне пустили су нас у бараке, да заузмемо место. Исти дан око 5 сати после подне дошла је у логор партија Јевреја, а ми смо се сместили у једну још не довршену бараку, коју смо после сами морали довршити.

У овом логору од 21 августа 1941 год. па све до половине септембра 1941 год. ми Срби нисмо добивали никакове хране од управе логора, а нити смо могли добити што извана. Јевреји, који смо у истом логору били смештени добијали су живежне намирнице од својих богоштовних општина, па су од тога нешто мало откидали и нама давали. У то доба владала је међу Србима у овом логору неописива глад. Срби су сву траву у логору од глади појели т.ј. све дивље зеље. Катkада су нам Јевреји скухали љуске од крумпира, које су за себе огулили и те кухане љуске нам давали, али и то је било врло мало. Људи су се при ходу љуљали од велике глади. Као карактеристику стања у оно време спомињемо следећи случај: Један сељак младић из среза зворничког нашао је једног дана изметине једног Јевреја, који је имао пролив и у тим изметинама било је непрокуханих зрна пасуља, а овај сељак младић купио је из тих изметина зрње пасуља и јео.

На 30 августа 1941 год. око 10 сати пре подне одвојили су из наше групе све сељаке њих око 500 – повезали их жицом два по два за руке и одвели их према жељезничкој станици. После тога о тим одведеним се-

љацима нисмо никада ништа могли сазнати. Усташе су говорили да су ти сељаци отпремљени у Немачку на рад, а други да су одведени у логор у сл. Пожегу и тамо поубијани. Ти сељаци били су из срезова Бјељинског и зворничког, те нешто из бјеловарског. Познавајући методе усташа вјерујемо да су ти сељаци побијени.

Ми, који смо остали у овом логору морали смо сваки дан ићи на рад на насип реке Лоње. На раду је био страшан режим. Било је забрањено стати и одморити се или говорити. Морало се стално радити, а усташе који су над нама држали стражу ишли су кроз наше редове, када смо радили и држећи у рукама мотке, тукли су нас са овим моткама. Тачке пуне земље морали смо уз насип возити трчећим кораком и ако тко не би могао, тај је био од усташа тучен. Једнога дана, када смо ишли на рад двојица су се успут мало разговарали. То је приметио један усташа, извео их из реда, везао им руке, позади са жицом, бацио их на земљу, те их тукао он, као и други усташе и ногама газили по њима. То су били Гољанић Војо, радник из Жељезаре у Зеници и неки Душан, шумар из Зенице. Почетком месеца новембра Душан је умро у логору а Гољанић Војо је убијен по усташама.

Половицом месеца октобра 1941 год. настала је у нашој групи велика смртност, која је наступила као последица изнурености, глади и тешког физичког рада. Дневно је умирало 5 до 8 људи.

Концем месеца септембра 1941 год. побегли су са рада двојица Срба заточеника и то: Поповић Љубо бачвар из Тузле и Мраковић Бранко столар из Травника. Пригодом бегства отели су усташи, које је над њима држао стражу, пушку и озледили га по лицу. Након два до три дана одвојено је из наше групе 26 Срба заточеника и затворено у „жицу". „Жица" јесте један мањи простор ограђен са бодљикавом жицом у висини од 1 метар. Овај простор и са горње стране у тој висини испреплетен је бодљикавом жицом, да они који се налазе у том простору не могу се исправити, а не смију сести, већ могу стално само чучати. У овакву „Жицу" били су затворени кроз 8 дана напред поменута група од 26 Срба. Стражу над нама вршили су заточеници Јевреји. У тој групи Срба били су: Др. Тодоровић Петар, лекар из Травника, Наранчић Ристо опанчар из Бијељине, Берић Владо трговац из Сл. Брода, Беланчић Душан полицијски писар из Високог, Грковић Данило, пензионер из Мостара, Лазић Корнелије из Високог, Танасковић Мишо из Високог, Челик Душан пензионер, из Сарајева, Косановић Бошко из Високог, Саблић Јован трговац из Суње среза Петриња, Мариновић Слободан техничар из Високог, Ђермановић Ђорђе, ученик учитељске школе из Приједора. Имена оста-

лих се не можемо сетити. Након 8 дана извели су усташе из жице ових 26 Срба повезали их жицом за руке и тада су их немилосрдно кундацима тукли. Затим су их одвели изван логора у правцу пута за Јасеновац. Чим су их одвели након десетак минута чула се је пуцњава. О овим Србима није се никада ништа дознало, али се верује да су тада убијени.

У другој половини месеца октобра 1941 год. дотеран је у логор у Јасеновац Др. Гавранчић, адвокат и староста Сокола из Загреба са једном групом од око 10 до 15 људи. У овој групи био је Немања Ђурица, срески пољопривредни референт из Добоја и резервни официр, који је тада био дошао као ратни заробљеник официр из Немачке, па су га усташе у Загребу ухапсили и отпремили у Јасеновац у логор. У овој групи са Др. Гавранчићем било је још резервних официра, који су као ратни заробљеници били дошли из Немачке, па су их усташе као и Немању пригодом њиховог проласка кроз Загреб ухапсили и допремили у логор у Јасеновац. Др. Гавранчић то са овом групом заточеника морао је преко дана радити на насипу као и ми, преко ноћи су сви били затворени у „жицу“ коју смо већ напред описали. Приликом одвођења у „жицу“ и довођења из „жице“ као и на самом раду др. Гавранчић и цела његова група била су немилосрдно тучени и злостављани. Тада је било наступило хладно и кишовито време, у „жици“ је било воде до кољена и они су у томе простору проводили ноћи чучећи преко целе ноћи у води. Слободан Мицић, Србин заточеник, механичар родом из Јање, среза Бјељинског био је заповедник православног логора и он је др. Гавранчића сам на своју руку, али да не виде усташе, чешће пута у јутру рано доводио из „жице“ у кухињу, кухао му чај и сушио га након чега је Др. Гавранчић са осталима одлазио на посао.

Једног јутра почетком месеца новембра 1941 год. Др. Гавранчић није могао изаћи из „жице“ услед велике изнурености. Заточеник Мицић Слободан дао га је по четири заточеника на деки изнети из „жице“. Донели су га у кухињу, где су га привели и свести, а затим одвели у бараку где је умро.

У првој половици месеца новембра 1941 год. наступиле су кише и хладно време. Сава је надолазила и претила је опасност од поплаве, а насип који смо ми заточеници сами радили, да би заштити циглану Озрена Бачића, још није био довршен. Тада је једнога дана дошао на насип Лубурић Вјекослав (Макс), усташки сатник и заповедник свих логора у Хрватској, када је видео да насип још није готов, разљутио се извади револвер и пуцао на групу заточеника, која је у том моменту застала у намери да га поздрави. Том приликом рањен је у стомак од Лубурића Боснић

Богољуб, свршен ђак гимназије из Бијељине, који је ову рану преболио, али је после од усташа убијен. Рањен је био још један Јеврејин који је подлегао ранама. Тада је Лубурић наредио усташама, да сваког заточеника кога опазе да стане, одмах убију. После тога настало је сваки дан убијање заточеника на раду на насипу. Сваки дан их је убијено 10 до 15 а каткада и више. Једнога дана убијено их је 22. Нису их убијали из пушака, него са дебелим моткама. Поред ових убијених сваки дан је доношено 5 до 6 заточеника изпремлаћених од усташа. Осим тога било их је доста, који су били мање испремлаћени, па су могли сами са радова доћи у логор. Знамо, да су тада од усташа на раду на насипу убијени: Бобар сељак из Батра и Перковић сељак из Глоговца, те Цвјетиновић сељак из Свињаревца, сви из среза Бјељинског. Имена других не знам.

Пошто је око половице месеца новембра 1941 год. надошла вода на поља, на којима су смештене бараке у којима смо се налазили, дошло је наређење, да се овај логор испразни. Здрави заточеници морали су прећи у тзв. радни логор у Бачићевој циглани у Јасеновцу, а неспособни за рад и болесни у логор Крапје.

Једна група око 200 заточеника Срба неспособних за рад отпремљена је на 14 новембра 1941 год. у логор Крапје. Ми здрави способни за рад остали смо и даље у овим баракама до даљег наређења. У логору Крапје ми здрави ис способни за рад остали смо и даље у овим баракама до даљег наређења. Приликом поласка ових заточеника Срба из бараке усташе су их немилосрдно тукли и гурали у воду, која је била око бараке. Из поступка усташа према овој групи болесних и немоћних Срба ми смо остали закључили, да ову групу чека тешка судбина, што се касније и обистинило, јер док су стигли до логора Крапје, убијено их је успут око 30. У овој групи су били: Буковић Вељко, трговац и поседник из Брезова Поља среза Брчко, Вуковић Благоје поседник из Брезова Поља, среза Брчко, Калајџић Маријан, тежак из Магнојевића, среза Бијељина, Шурдоња Пане, трговац из Нашица среза истог, Мандрапа Спасоје индустријалац из Сарајева, Докић Ристо, лицитар из Бијељине, Стојановић Цвијетко, опанчар из Бијељине, Пајкановић Вуко, опанчар из Бијељине, Бошњаковић Јоцо, судски званичник из Бијељине, Стојисављевић Стево, пензионер из Бијељине, Јовичевић Милисав, пензионер из Бијељине, Ристић Стево, опанчар из Бијељине, Иванковић Никола, судски гласник из Бијељине, Иванковић Ранко обућар из Бијељине, Обрад Боснић и његов брат Богољуб студенти из Бијељине, Вуцеља Симо лугар из Бијељине, Томић Милан ђак гимназије из Бијељине, Мијојловић Васа опанчар из Бијељине, Пантић Тодор гостионичар из Бијељине, Тејић Мико гостионичар из

Бијељине, те његови синови Ацо електричар и Божо трговачки помоћник, Зарић Владо опанчар из Јање среза Бијељина, Лазић Илија тежак из Јање, среза Бијељина, Богдановић Јово трговац из Тавна, среза Бијељина, Трајановић Драго, трговац из Брезова Поља, среза Брчко, браћа Грумић трговци из Брезова Поља среза Брчко, Беатовић Ранко трговац из Високог, Шотра гостионичар из Високог. Имена других се сада не сећамо. Сви ови Срби који су били тада упућени у логор у Крапје, а који нису већ успут убијени, пребачени су почетком месеца децембра 1941 год. натраг у логор, у којем су већ били и ту су одмах затим убијени.

Друга партија Срба заточеника у којој смо били и ми одведена је на 15 новембра 1941 год. у радни логор у циглану Бачићеву. Већ са пута враћени смо нас двојица Томић Дико и Петровић Пано са још 58 других Срба, који су у овом првом логору задржани, да сруше две бараке, а остали међу њима и нас двојица Хаџи-Чолаковић Драго и Саво и Чолаковић Јоца продужили смо пут до логора у циглани Бачићевој. Ова група Срба морала је ићи убрзаним кораком према Бачићевој циглани. Иза групе ишло је више коњских кола и све оне, који су од изнемоглости на путу падали купили су их и бацали у кола. На улазу у циглану све ове избацивали су их кола на једну хрпу и оне, који се нису могли одмах дигнути и стати у ред са осталима, усташе су их на очиглед свих других убили кундацима и изболи ножевима. Тада су у овој групи Срба убијени: Татомировић Тихомир, пекар из Бијељине, и Кулић Живко ђак гимназије из Фоче. Имена других се не сећамо, али знамо да их је тада више убијено. Сви ми који смо стигли у циглану у овој групи били смо смештени у једног отвореној шупи. Целу ноћ морали смо да седимо. Није био дозвољен ни најмањи покрет под претњом смртне казне. Стражу су чували усташе, који су ту ноћ из ове групе под шумом убили пет Срба. Тада су убијени Павловић Војо, болничар из Тузле и још четири сељака из Босне.

Други дан премештени су Срби из ове групе у тзв. тунел, где се је пре сушио цреп. У овом тунелу затекли смо једну групу Срба од око 30 људи, који су са првим транспортом били упућени у логор у Крапје, али нису могли ићи, па су ту остављени. У овом тунелу било је ужасно стање. Било је загушљиво и пуно ушију. Сви Срби способни за рад морали су преко дана плести бодљикаву жицу око логора, а болесни и изнемогли остајали су преко целог дана у тунелу.

Док смо се ми још налазили у тунелу – а било нас је око 120 дошла је у Јасеновац нова група од 26 Срба сељака, који су родом из среза бијељинског, а који су били у Загребу на суђењу пред преким судом и

били по суду ослобођени, али их је усташка полиција упутила у логор у Јасеновац. Са овом групом доведено је још и 12 Срба, који су тада као ратни заробљеници били дошли из Немачке, па су их усташе на пролазу у Загребу ухапсили и допратили у логор у Јасеновац. Међу овима био је ђак наредник Чудић Чедомир, родом из Загреба, који је тада такође дошао као ратни заробљеник из Немачке. И сва група Срба смештена је к нама у тунел. Из групе ових Срба, који су доведени из Загреба покушало је 8 сељака бегство и усташе су зато све сељаке из ове групе убили осим дванесторице поменутих радних заробљеника, од којих су после некоји убијени. Међу овим сељацима тада је убијен из наше групе Јовановић Момо, студент права из Мачковца, среза Брчко. Међу овом групом сељака тада је убијен и сељак Фојић Вујадин из Балатуна, среза Бијељина, кога је усташки поручник Милош Љубо сам својом руком из револвера убио.

Група Срба, која је остављена била у ранијем логору крај Лоње, а у којој смо били нас двојица Томић Дико и Петровић Пано, после одласка осталих Срба преживела је страшне дане. Овој групи Срба сутрадан т.ј. 16 новембра 1941 послано је из радног логора у циглани још 60 Јевреја као помоћ. Осим тога дошла је у овај логор нова група заточеника Срба са Кордуна – њих око 100. Из ове групе Срба са Кордуна наводно су двојица покушала бегство, а то је могло бити 17 или 18 новембра 1941 год. Зато су усташе убили тај дан 9 заточеника Срба, а сутрадан још 67 заточеника. Имена убијених не знамо.

Заточеници који су били здрави и могли радити на рушењу барака у овом логору добијали су бољу храну те хлеба, а они који су били болесни и зато нису могли радити, добијали су лошу храну и нису добијали хлеба. Осим тога усташе су све ове болеснике заточенике поклали за време рушења барака. Тада су међу осталим заклани: Јовановић С. Јоцо, трговац из Тузле, Ивић Милош из Добоја и Згоњанин Бранко, радник из Тузле.

У овом логору била је ископана једна јама крај стражаре, која је била пуна воде. Заточеници који су по оцени усташа штогод погрешили, били су некада у оделу, а некада голи стављени у воду. Такав заточеник морао је стојећи у води у јами на себи држати једну даску, преко које су онда усташе прелазили. Сваки овакав заточеник био је у води све док није умро. Заточеник осуђен на овакву казну могао је у овој јами у води највише издржати један до два сата, јер је био месец новембар и хладно време. Под оваквом казном подлегао је међу и Поповић Славко, чиновник жељезаре у Зеници, те двојица Срба сељака из села Трнаве, среза

Бијељина, чијих се имена не сећамо.

Рушење барака довршено је после 20 новембра и тада смо добили наређење, да ископамо једну велику јаму, а усташе су казали, да ће та јама служити за креч. Међутим ова јама није била намењена за креч, већ за заточенике, који су после тога по усташама убијени. Одмах око 23 новембра 1941 год. послана је овамо једна група Срба који су до тада били у циглани. Половицу ове групе убили су усташе већ на путу једног логора у други, а другу половицу убили су неколико дана после тога. У исто време убијали су и заточенике, који су се већ налазили у овом логору, једино је остало ко 25 заточеника, који су послали после завршеног рушења у логор у циглану, а међу њима и нас двојица – Томић Дико и Петровић Пано. Тада су убијени: Ћук Светозар гостионичар из Пурачића среза Тузла, Савић Селемир и Ристо, трговци из Зворника, Николић Милан пензионер, Савић Свето гостионичар, Цвјетковић Душан, кројачки научник сви из Бијељине, Радишић Срећко путар из Сухог Поља среза Бијељина, Пекић Милорад свештеник из Мачковца среза Брчко, Др. Бараћ Бранко свештеник из Сиска, Трифуновић учитељ у пензији из Бо. Шамца, Хаџи Вуковић Стево студент из Фоче, Дабрачић Војо, ковач из Зенице, Крунић Марко, гостионичар из Отишића у Далмацији, имена осталих се не сећамо.

Концем месеца новембра нас двојица Томић Дико и Петровић Пано преведени смо са још 23 Србина заточеника у логор у циглану и тамо смо се састали међу осталима опет са Хаџи-Чолаковићем Драгом и Савом и Чолаковићем Јоцом. Заједнички исказаше тад следеће:

Концем месеца новембра 1941 год. допраћена је у логор Јасеновац једна група од 142 Србина из Карловца. Они су смештени у тунел где су остали шест дана, а затим прешли у бараку, која је носила ознаку 3Ц. Сви смо по дану радили на подизању нових барака. Усташе су за време рада тукли и убијали Србе. Догађало се, да су усташе, када су у дворишту срели којег заточеника истога и без икаквог повода убијали. Убијање и тучњава били су свакодневна и обична појава.

Некако почетком месеца децембра 1941 год. ја Чолаковић Јоцо купио сам од једног Жидова један хлебац за 50 куна. Жидов ми је тај хлеб понудио на продају. То су дознали усташе, односно овај Жидов који је био усташки шпијун пријавио је овај случај сам усташама. Усташе су ме зато узеле на одговорност, одвеле на стражару и тамо усијаним гвожђем пржили по голом телу, силећи ме да признам, где имам сакривен новац. Вратили су ме после тога натраг у бараку, претражили да пронађу новац, али како нису нашли новца одустали су од даљег мучења. И сада се на

мом тијелу познају озледе које сам задобио од усијаног гвожђа.

Између 20 и 24 децембра 1941 год. убијено је 25 Срба заточеника као одмазда зато, што је Србин заточеник Ђујић Бранко из Загреба једног усташу ударио шамаром. То се је догодило на једном поселу уједној приватној кући, где је тај Ђујић са тим усташом и неким женскима седио у приватном друштву и пио и онако пијани обојица се посвадили и Ђујић је усташу ошамарио. Тада је убијен и сам Ђујић, а убио га је лично убодом ножа у срце управник логора Милош Љубо. Међу убијеним били су махом сељаци из среза Бјељинског.

На 24 децембра 1941 год. дошла је у логор у Јасеновац група од око 60 Срба из Сарајева. Из ове групе исти дан убијен је само један сељак, кога је лично пригодом доласка групе заклао управитељ логора Милош Љубо.

На 25 децембра 1941 год. дошла је у логор група Срба из Пакраца – њих око 70. Пред управном канцеларијом већ код доласка убијено је из ове групе око 40 Срба, а преостала 32 предана су нама у бараку. Тај дан био је католички Божић и усташе пијане заједно са управником логора Милошем Љубом убили су из ове групе напред наведених 40 Срба.

На 28 децембра 1941 год. из села Доње Градине преко Саве пуцали су наводно четници на усташе и том приликом убили двојицу усташа који су хтели чамцем прећи преко Саве, а трећег су ранили, који је накнадно умро. Као репресалије на то усташе су на то 1, 2 и 3 јануара год. приредили покољ Срба заточеника. На 1 јануара 1942 год. убили су 135 Срба. На 2 јануара 1942 год. убили су 55 Срба, а на 3 јануар а1942 убили су 62 Србина. Укупно у та три дана убили су 262 Србина.

На 1 јануара 1942 год. групу од 135 Срба повезали су усташе жицом, отерали их уз кундачење и бодење у леђа на логорско гробље и тамо их убили маљевима и секирама, те поклали ножевима.

На 2 јануар а1942 год. убили су усташе пред самом бараком 25 Срба, а остале су везали жицом и отерали у логорско гробље и тамо убили. И ово убијање су извршили дрвеним маљевима и секирама по глави те клањем ножевима. Тада су пред бараком убили старије болесне Србе, који нису могли ићи на гробље, а остале су одвели.

На 3 јануара 1942 год. усташки сатник Лубурић лично је изабрао групу Срба од 62, које је одредио за убијање. Ова група Срба одведена је у логор у којем смо ми прије били и тамо су они најпре морали ископати јаме за Жидове, који су били одређени за убијање, а онда ус ископали јаме за себе, а по том су од усташа убијени на исти начин као и пријашње групе. Њихове крваве одела била су са њих свучена, други дан донешена

у циглану и похрањена у магацин, након што су испрана од крви. Ово се је после тога стално практиковало. Ово убијање извршила је 14 усташка сатнија, у којој су били усташе, који су се већином регрутовали из Осјека, а највише се при том истицао доројник неки Бранднер. Од сада па до конца месеца јануара 1942 год. све нове групе Срба, које су пристизале у Јасеновац нису нити пуштене у логор већ су их одмах са жељезничке станице одводили у усташки табор где су их претресли и одузели сав новац и остале ствари, а потом их одводили равно на логорско гробље и тамо убијали на исти начин, као и пријашње.

У три маха побијени су од усташа сви болесни и немоћни заточеници, који су се налазили у логорској болници.

Прва ликвидација болесних била је око 20 јануара 1942 год. Тада их је било у болници око 120 што Срба што Јевреја. Оне болеснике, који су били нешто јачи товарили су на саонице, одвезли их у пријашњи логор крај Лоње, и тамо их на већ описани начин убили, а оне, који су били болеснији и слабији извукли су само пред болницу и тамо их поклали.

Друго ликвидирање болесника и слабих било је непосредно пре доласка међународне комисије. Тада их је било у болници око 100 Срба и Жидова. Њих су убили и заклали на исти начин, као и оне раније. Место убијених болесника усташе су овај пут у болницу сместили здраве и то болнички персонал, те затворенике, који су били упослени у болници. Они су морали лећи у кревете и они су морали пред члановима међународне комисије глумити улогу болесника.

Трећа ликвидација болесника из болнице извршена је 23 марта 1942 год. Тада је било око 50 до 60 болесника и они су сви по ноћи пренешени под изликом спашавања од воде уједну шупу, где су сви задављени жицом око врата а затим спаљени у пећи где се је цигла пекла, а која је пећ нарочито у ту сврху преудешена.

У то време дошле су две групе нових Срба заточеника. Једна група је дошла из Карловца – њих око 90, а друга из Босне око 50 Срба сељака. Њих су одмах код доласка одвели у циглану, тамо жицом око врата удавили и по том спалили у пећи од циглане.

Интернационална комисија дошла је у Јасеновац на 6 фебруара 1942 год. и прегледала логор. Прије доласка те комисије ми сми сви заточеници морали радити дању и ноћу на подизању једне нове бараке, у којој је била импровизирана трпезарија за заточенике. Међутим у тој трпезарији никада нитко од заточеника није никаквог јела окусио осим на дан доласка комисије. Одмах други дан по одласку комисије столови и остале ствари из ове трпезарије су избачене, а нова група Срба заточени-

ка те нешто Хрвата смештена је на спавање у ту бараку. Сви заточеници прије доласка интернационалне комисије добили су око леве руке траке и то Жидови жуте, Срби плаве, а Хрвати црвене.

На свакој траки био је по један број. Исто тако добили су сви заточеници за тај дан и мале металне плочице, које су морали објесити око врата, а на овим металним плочицама били су исти бројеви, који су били и на тракама око руке. Ове металне плочице биле су тобож зато, да ако који заточеник умре, да му се знаде установити одмах идентитет. Ја – Хаџи Чолаковић Драго имао сам број 186, ја Хаџи-Чолаковић Саво имао сам број 184, ја Томић Дико имао сам број 603, ја Петровић Пано имао сам број 801 и ја Чолаковић Јоцо имао сам број, али се сада не могу сетити који. Добили смо наређење од усташког сатника, да са члановима интернационалне комисије не смијемо уопште разговарати. Ако би нас који члан интернационалне комисије запитао за име, ми смо морали само одговорити: „Заточеник број тај и тај". Ако нас је који члан комисије што даље запитао ми смо му морали одговорити: „Изволите се обратити управној писарни и тамо ћете под мојим бројем добити све потребне податке". Ако нас који члан комисије запитао какова нам је храна, ми смо морали одговорити „добра" или „врло добра". Ово је све од усташа било удешено, да прикажу пред интернационалном комисијом једно потпуно лажно стање у логору. Чим је интернационална комисија отишла одмах смо предали и траке и плочице са бројевима и све је опет било по старом начину.

Концем месеца јануара 1942 год. ја Томић Дико и ја Петровић Пано са још 10 Срба заточеника били смо одређени да идемо у село Доњу Градину преко Саве ради пресовања сена. Ту смо радили око месец дана, тако, да смо свако јутро ишли у Доњу Градину на рад, а у вечер се враћали у Јасеновац на спавање. Знамо да су за то време усташе довели у село Годину две групе заточеника. У овој групи било је око 120 жена и деце и то Срба, а у другој 300 до 400 Срба мушкараца, Хрвата и Муслимана. Обе ове групе усташе су ликвидирали на тај начин да су их најпре поклали ножевима, а затим њихове голе лешеве превукли у сељачке куће и те куће запалили. Ове ликвидације ових двију група извршила је 49 усташка сатнија, под командом усташког заставника Мује, чије презиме не знамо, али знамо да је родом из околине Бихаћа. Усташе који су служили у овој сатнији регрутовани су из Јајца и околице.

По нашем мишљењу убијено је за време нашег бављења у логору у Јасеновцу 10.000 до 12.000 Срба. Није нам познат број убијених Жидова.

У логору у Јасеновцу за Србије је био најстрашнији режим. Пре-

ма Жидовима се поступало нешто блаже.

Усташки повереник за све логоре јест Лубурић Вјекослав бивши чиновник Берзе ради из Мостара. Управник логора јест Милош Љубо, усташки поручник, стар око 25 година, који је у сродству за Лубурићем, а који се је нарочито одликовао са својим крволоштвом. Даље су усташки официри: Матијевић, усташки заставник, Матковић усташки поручник, иначе свршени правник, Модрић Јосип, усташки заставник, Којић усташки поручник, већ поменути „Мујо" родом из Бихаћа, усташки заставник, усташког заставника Мује брат Шабан, Павличевић усташки поручник, Алтарац усташки заставник, који је прије рата служио у југославенској морнарици, усташки заставник звани „Хоџа". Стражу над логором вршила је 17 усташка сатнија. Од обичних усташа запамтили смо усташу, којему је име Илија, а звали су га сви „татек". Он је родом од Бугојна, а био је у емиграцији. Његова функција састојала се највише из тога да је између нас ходао и тукао нас мотком. Сви горе наведени усташе осим Рогића и Гашића били су коректни.

Чули смо приповедати, да је већ поменути усташки заставник Алтарац на 25 марта 1942 год. отишао са полицијским аутомобилом „Марицом" из Јасеновца у Стару Градишку и отуда из казнионе допремио 42 Српкиње заточенице, од којих је исту вече 20 њих убијено у Јасеновцу и њихови лешеви спаљени у цигларској пећи. У овој групи Српкиња било је 5 женских из Брчког.

На 30 марта 1942 год. ослобођени смо из логора и под пратњом једног усташког водника отпремљени у Земун, а одатле смо на 31 марта 1942 год. прешли у Београд, где се и сада налазимо.

Друго ништа немамо исказати, а на исказано и прочитано нам можемо се заклети.

НИКОЛИЋ МИЛИВОЈ, рођен 27 септембра 1907 год. у Високом, син пок. Јованке рођ. Крстић, неожењен, електроинсталатер.

БИЛАНОВИЋ РЕЉА, рођ. 22 априла 1920 у селу Чипулићу, срез Бугојно, син Анђелке и Јелке рођ. Дучић, неожењен, казанџија.

Обојица су позвани да даду свој исказ о свему што су преживјели од дана хапшења па до данас, када ус пуштени на слободу из логора у Јасеновцу. Опоменути да кажу само чисту истину и они су рекли ово:

Ја, НИКОЛИЋ МИЛИВОЈ, ухапшен сам у Високом на 19 јула прошле године, до тада сам радио свој посао електроинсталатерски. Нисам се бавио политиком нити се било како политички истицао, па сам се осећао релативно сигурним од усташа, и ако су друге Србе у Високом и око-

лини на велико хапсили. Мислим да сам ја ухапшен на иницијативу мога конкурента Муслимана Хајдаревића, али нисам сигуран. У усташком затвору у Високом био сам до 1 августа без икаква саслушања. Не могу да се потужим на тамошњи поступак усташа ни Муслимана ни Хрвата. На 1 августа кренуо сам у транспорту од 34 човека из Високог и среза Високог у теретним вагонима пред Госпићу. Пратио нас је један жанд. наредник, који је био исправан, два финанца и два усташа. У Зеници су нам се придружили 2 вагона са заточеницима, а и у Добоју два вагона са сељацима из Бијељине. Путовали смо равно у Госпић, где смо стигли 3 августа ујутру и смештени у тамошњој казниони. Ту је већ било око 2000 заточеника смештених половица у згради казнионе, а друга половица у којој сам и ја био у Госпићу смештена је у двориште, под отвореним небом. Ту у дворишту казнионе у Госпићу нашао сам се са Билановићем Рељом, са којим сам тада био све до данашњег дана. Једино смо у Јасеновцу били растављени на различитим радовима, тако да смо од 10 октобра до 27 фебруара доживели у Јасеновцу различите доживљаје.

Ја БИЛАНОВИЋ РЕЉА, живео сам на слободи до Видовдана прошле године у вароши Пурачићу, где сам радио као казанџија. Нисам се до тада бојао хапшења, јер тамо до Видовдана нису никога ни хапсили. Хапсили су ме два пута. Први пут су ме након 4 дана пустили на слободу, док ме нису други пут ухапсили 3 августа у недељу ујутру.

За време тога хапшења нарочито се хрђаво према мени понео и тукао ме усташа Циндрић, иначе опанчар из Лукавца. Њему је наређивао да ме туче усташа Маријан Перић, који ме је приликом преслушавања тражио да кажем, тко у Пурачићу има четничку значку. Када ја то нисам хтео да кажем и ако сам знао, наредио је Циндрићу да ме туче, а он ме је душмански млатио. Са њим заједно ме је тукао и усташа Мулага Хајрић. Кад су ме други пут ухапсили, онда су већ након 20 минута спровели на ме на станицу, заједно са још 9 другова. Ми и још 17 заточеника Срба из Тузле кренули смо у вагонима треће класе према Броду а одатле у Госпић. Самном из Пурачића кренули су: Гаврић Мирко, који је доцније заклан у Јасеновцу, Јово и Данило Благојевић браћа, од којих је Данило стрељан у Јасеновцу, негде између католичког и православног Божића, док је Јово жив и налази се сада у логору у Строј Градишки, Деспотовић Нђо, који је умро од изнемоглости у Строј Градишки, неких 4 до 5 дана пре нашег ослобођења, Војновић Милан који је једнога дана одведен из логора у Јасеновцу са 26 других заточеника након бегства наших другова Љубе Поповића и Бранка Беатовића. Не знам шта је било са тим људима али су вероватно поубијани због тог бегства, Станковић Урош, који

је убијен у Јасеновцу приликом једног „чишћења“ логора по католичком Божићу, Божић Јоцо, умро је у Јасеновцу негде око 20 децембра прошле године од сепсе, Станковић Ђорђе такође у Јасеновцу 23 децембра од изнемоглости умро, Светозар Ћук, убијен у Јасеновцу у месецу новембру приликом једне сеобе из једног логора у други. Од оних који су нам се придружили из Тузле сећам се Поповић Љубе, који је како сам рекао избегао из Јасеновца и сада живи у Београду, Свете Радића, који је погинуо у Јасеновцу кад и Ћук, Згоњанина Бранка, који је погинуо у Јасеновцу у месецу септембру приликом присилног купаца у води на које су нас натерали усташе, о чему ћу доцније опширније говорити, Тољевића Ристе родом из Лукавца, који је из Госпића одведен на оток Паг, и тада му се изгубио траг, Стојановића Николе, који је такође одведен на Паг, Гаврића Спасоја одведеног такође на Паг. Поред њих сећам се још Јеврејина Миле Песака и Бића Алтарца. Алтарац је умро у Јасеновцу, док је Песак остао сада у Јасеновцу, где ради у кожари. У Госпић смо стигли 4 августа у вече са још око 500 заточеника из Јајца, готово самих сељака, који су се придружили нашем транспорту у Добоју. Путем нисмо имали никаквих инцидената осим на станици у Перушићу. Ту смо се укрштали са једним возом пуним хрватских војника. Они су нам довикивали погрдне речи и претили нам да ће нас све поубијати.

У Госпићу сам смештен у двориште, где сам се нашао са Николић Миливојем.

Нас двојица Николић Миливој и Биљановић Реља провели смо у дворишту затвора у Госпићу 18 дана под ведрим небом по сунцу и киши. Ту у дворишту нас је било око 1000 људи. На 4 августа увече убијен је из револвера с леђа на дворишту један заточеник неки железничар из Вишеграда, коме имена не знамо, усташе су одмах издале команду да полегамо. Настала је мртва тишина, кроз коју се изненада проломила четничка песма о војводи Лунету. Запевала је то једна жена, негде на прозору казнионе. Доцније смо чули да је полудела. Иначе у Госпићу нисмо видели убиства, али смо видели како ноћу, када су се погасила светла износе усташе лешеве из казнионе замотане у ћебад. Износили су свакога дана око 5 до 6 лешева. Око нас у дворишту били су постављени митраљези, стално уперени на нас. Један нас је усташки поручник стално провоцирао дасе дигнемо и побијемо „оно мало Хрвата“. Очигледно је хтео да нас изазове на покољ. Но нико му од нас није насео. За време нашег боравка у Госпићу одводили су кроз неколико дана затворске стражаре из Зенице на које су нарочито били кивни. Одводили су их у неки подрум. Остале су се само неки враћали, до ала Бога испребијани и крвави.

Они су нам причали, како су их у подруму злостављали. Долазили су из подрума без одела и босоноги, због чега смо им ми давали понешто од свога да неби били онако голи. Око 15 тих стражара је заглавило у тим подрумима. Иначе свакога дана су одводили по неколико транспората од двеста до триста људи. Тврдили су да их одводе у Јадовно, на Велебит и на Паг у солану. Међутим смо ми наслуживали, да са таквим неће бити добро, па су се многи од нас, којима је то било могуће крили приликом купљења људи за те транспорте. Сакривали смо се о нужнику, иза неких дасака и где смо стигли. Од овако одведених сећамо се имена: Тошовић Ристе из Лукавца, Стојановића Николе из Тузле, Гаврић Спасо је такође из Тузле. Њихова судбина нам није позната. Тада смо чули да је пре нас био у Госпићу у истом затвору владика Зимовић, затим Богдан Стајић, бивши срески начелник у Високом и пред рат управник полиције у Бањој Луци, Гојко Карић, трговац из Високог, Никола Стојановић чиновник у казниони у Зеници. Не знамо шта је са њима било. Друге нисмо упамтили, јер нас је било много, а и ми смо се држали обично својих ближих. За храну смо добивали само једном дневно водени пасуљ и око 10-12 дека хлеба.

На 18 августа ујутро зором почели су нас све у казниони сврставати у групе по око 60 до 65 људи, поставили су нас поред једног ланца, за који су нас везали. Томе смо везивању нас двојица опет измакли. Људи су тако везани стајали на двориштy до један сат после подне. Тада су их одвезали, а сутра дан ујутро пре седам часова испражњен је цео затвор, око 2.000 људи, а од чега је било око 1200 Срба а остало Јевреји и нешто Хрвата. Потрпали су нас у камионе и одвели на станицу. У казниони су остали само редовни кажњеници, криминалци. На станици смо одстојали, без хране и без воде све до 7 сати на вечер. Тада су нас утерали у теретне вагоне, у сваки по 80 људи. На станици у Госпићу били су италијански војници, који су ту чували стражу. Они су нас целога дана фотографирали. Када смо били утерани у вагоне, јавио им се кроз вагонске прозоре Душан Вучевац лугар из Високог, који је знао талијански. Рекао им је да му даду цигарету и воде. Италијански су нам војници нато давали цигарете, воде и хлеба. Поводом тога су се усташе буниле и свађале са Италијанима говорећи им, „није ово Италија, ово је Хрватска“. Међутим се Италијани нису на ово обазирали, јер нису разумели, него су им са своје стране нешто псовали италијански и нешто викали и на њих, те наставили да нам дају хлеба воде и цигарете.

Целу смо ноћ путовали и ујутро стигли у Јастребарско. Остали смо у вагонима на станици до око 4 сата после подне. Тада су нас извели

из логора, постројили нас и обећали нам, да нас неће везати и да нам ништа неће бити ако будемо мирни. Међутим чим смо кренули са станице у потпуном реду и миру, усташе не одржаше речи. Стали су нас немилице тући кундацима и цевима од пушака гонећи нас као стоку.

Док смо тако пролазили кроз варош, видели смо како многе жене и девојке по прозорима пута и око плотова стоје и плачу. Приметили смо опште саучешће према нама и негодовање против усташког поступка. Добацивали су нам цигарете и неке друге ствари, али се нико од нас није усудио да их узме. Мушкараца за време целог пута кроз Јастребарско нисмо нигде видели. И у Јастребарском су нас Италијани непрестано фотографисали као и у Госпићу.

Овде су нас увели у бивши дворац грофа Ердедиа. Нас 170 Срба сместили су у подрум док су остале Србе спровели равно у Јасеновац. По осталом дворцу били су смештени Јевреји, неки католици и наше жене и деца. Сви су они имали слободнији режим. Могли су шетати по парку. Ми нисмо смели никамо из подрума, а храну смо добивали из јеврејске кухиње која је била доста добра, али нисмо добивали хлеба. Ту смо остали десетак дана, нашто су нас Србе и Јевреје теретним вагонима пребацили у Јасеновац. У Јастребарском су остале само жене и деца и они католици.

У Јасеновац смо стигли 2 септембра изјутра. Одмах су нас са станице пребацили у логор уз ужасне псовке и тучњаву. У логору су нам одузели све што смо имали узасе. Уколико нам је то преостало, јер су нам усташе већ путем од станице до логора подузимали све што смо вредног имали: новац, прстење, сатове и др. Сместили су нас у логор број 2. У једној бараци нас је било укупно 500 људи. Храна је од самога почетка била врло слаба. Хлеба смо добивали само каткада, а од новембра па све до средине марта нисмо га ни видели. Радили смо на подизању насипа. Рад је био неописиво тежак, а поступак према нама више, него бруталан. Свакога дана падало је најмање до 20 мртвих људи. Многи су умирали од изнемоглости, чак и у часу док су јели ручак. Знамо да је тамо умро жељезничар Петар Појић из Сиска, Божо Божић, поседник из Високог, Миле Бујан, рударски радник из Приједора, Васо Малић бријач из Високог, Ђорђе Станковић поседник из Пурачића, Ковачевић, школски надзорник из Невесиња и још многи други којима се не сећамо имена.

Тада још усташе нису убијале у великом броју него су само несмиљено тукли, нарочито оне, који због слабости нису могли да раде онако, како су то усташе желели.

До 10 октобра били су обојица заједно, једнако живели и радили. Тада смо се растали.

Ја НИКОЛИЋ МИЛИВОЈ, премештен сам као инсталатерски занатлија из тога логора број 2 у логор број 3, у Бачићеву фабрику док је Реља Милановић остао и даље у логору број 2. Био сам запослен у електричарској радионици, ту је радило свега око 20 заточеника све самих Јевреја изузев нас двојице Срба. Поред мене други је Србин ту био на послу Милан Милановић из Вареша, који је сада у Ст. Градишки. У радиони се живело доста добро. Храну смо имали бољу него остали заточеници, а и поступак усташких стражара према нама био је релативно добар. Нити су нас тукли, као остале, нити су од нас кога убијали, као што су убијали оне друге на радовима. Из наше радионе умрло је додуше више Јевреја природном смрћу, а само су двојица убијена, но не у радиони, него у болници приликом ликвидације болесника. Била су то два Јеврејина студента технике, који су се у часу ликвидације затекли као тешко болесни у болници.

Ја лично нисам видео многе покоље и убијања, но знао сам за њих, а врло често сам излазећи у послу кроз логор видео многе гомиле лешева, које су усташе побили. Само једном сам доживео тешку сцену клања. Било је то на сам католички Божић. Управо смо примили ручак. Одједном су усташе позвале мене и Милановића и још неколико Јевреја и удаљили нас неколико метара.

Тада су нам наредили да се сви окренемо. Иза нас су били два усташе, грозни крволок Љубо Милош и заставник Матијевић. Пред нама је стајало 5-6 заточеника Срба и Јевреја. Иако смо били окренути леђима према њима, нисам знао тко су. Они су у осталом тога часа били доведени у Јасеновац. Чуо сам како иза мојих леђа моле и преклињу усташе да их не кољу. Од времена до времена сам из коса погледао на њих. Један је Јеврејин човек од 30 година, и лепо одевен као и сви остали горко плакао и говорио: „Мајко моја, нисам те последњи пут ни видео!“ Тада сам чуо како му је Љубо Милош оштро довикнуо: „Лези“ опет сам погледао из коса и видео како је несретник легао. Љубо Милош се сагнуо зграбио га за браду, подигао га и заклао као јање. На то су на исти начин он и Матијевић заклали и све остале. Ми смо после тога њихове лешеве однели на гробље и ту су их гробари сахранили.

Ми електричари смо радили наш посао у радиони, али смо често обављали различите поправке на електричним инсталацијама у вароши и околини по приватним и јавним зградама. Разуме се уз пратњу и надзор усташа. На тај смо начин имали прилике да дођемо у контакт са тамошњим становништвом, варошким као и са сељацима. Морам да нагласим да смо код свих грађана и сељака Хрвата једнако као и код оно

нешто Срба, наилазили посвуда на симпатије, сажаљење и осуду усташа. Грађани и сељаци даривали су нас цигаретама и храном. Један Хрват ми је рекао док сам код њега радио да осуђује поступак усташа, и да очекује за све Хрвате „црне дане“ који ће и њима доћи. Приликом рада у једној кући у којој су живели старцу муж и жена, доживео сам међу многим осталим такође један дирљив моменат. Из логора се наиме често чула пуцњава. И ако су усташе говориле да се то воде борбе са четницима, који су били преко Саве у Босни, Јасеновчани су добро знали као и сви сељаци из околине, да то усташе убијају нас. Сељаци су то поготово знали, јер су нас виђали кад смо копали раке и покапали лешеве. Чак су катkад сами на својим колима морали превозити цестом мртваце до места сахране. Након једног дана, кад је било нарочито јака пуцњава у логору радио сам у кући оних двоје стараца. Пратио ме је један од бољих усташа, који ме је оставио на само. Старица ме на то дочекала сва заплакана и питала ме да ли смо уопште остали живи после јучерашњег убијања, частила ме цигаретама, испекла ми кафу, осуђујући тешко усташе и њихов поступак. И околни сељаци Хрвати били су према нама пажљиви и сусретљиви. Кад год су могли и где год су могли давали су нам цигарете и храну. Ако је било прилике да с нама проговоре коју реч одмах су нас уверавали да они нису усташе, него „Мачековци“ и да осуђују рад усташа. Ако би усташе приметили хрватске сељаке да с нама говоре или да нам нешто дају осуђивали су их на 15-30 дана боравка у логору и тада су живели с нама заједно у баракама, јели исту храну као и ми, па су чак морали да раде као и ми, једино нису били гробари.

Јевреји се нису добро понашали изузев неки изнимке. Нарочито су се издвајали од осталих Јевреја емигранти из Немачке и Пољске који су били врло подли па су чак и нама много напакостили иако их усташе ни мало нису штедели, него су их тукли и убијали као и нас. Многи су Јевреји имали привилегије, о каквим а ми нисмо смели ни сањати. Међутим не може се готово ништа рђава казати о нашим босанским Јеврејима, али су зато остали Јевреји их мрзили и презирали, а и усташе су их гонили горе него остале Јевреје.

Да ли су клали жене и децу то не знам.

На крају имам још да кажем ово: колико је мене познато у Високом и срезу височком похапшено је нас 44 Србина. Ту је реч само о оном транспорту, којим сам ја одведен из Високог. Разуме се да су пре и после тога похапшени многи људи Височани, које ја не знам. Од тих се сећам тачно ових имена: Милан Шотра гостионичар, убијен у логору Крапје код Јасеновца, Ранко Беатовић трговац убијен у Јасеновцу, Јово Васи-

љевић, пекар, убијен у Јасеновцу, Васо Марић, бријач, умро у Јасеновцу, Жалица, пензионер, одведен крајем септембра са групом од 26 заточеника након бјегства Љубе Поповића и Бранка Беатовића, за које не знам што је с њима било, али држим да је убијен. С њим заједно је одведен Корнелије Лазић свршени правник, Душан Беланчић, свршени правник и неки Слободан, техничкер из Вареша, такође су одведени са овом групом Ковачевић Милан, школски надзорник из Невесиња, умро у Јасенов цу, Кара-Јовановић Михајло, писмоноша из Високог умро у Јасеновцу, Гошић Бошко поседник, умро у Јасеновцу, Обрен Бокарац, жељезнички званичник, умро у Јасеновцу, Бранко Бабић, жељезнички званичник, умро у Јасеновцу, Кнежевић Јово, жив у логору у Јасеновцу, Миловановић Милан, жив у Старој Градишки, Милан Ерић, колар, умро у Јасеновцу, Гучевац Душан, жив у Јасеновцу, Кара-Јовановић Алекса, убијен у Јасеновцу, Макшић Милош, ковач, жив у Јасеновцу, Циганović Милош, зидар, жив у Јасеновцу; Дубљевић Радован, рударски радник, жив у Јасеновцу, Билбија Милош, гостионичар умро у Јасеновцу, Ђурђевић Панто, стројовођа, жив у Јасеновцу, Ђурђевић Перо, земљорадник жив у Јасеновцу, Вукичевић Божо, жељ. телеграфиста, погинуо у Јасеновцу, и још два жељезничара из Какња, од којих знам да је једном име Лазо: обојица су умрли у Јасеновцу.

Од 27 фебруара ове године до доласка из Јасеновца и доласка у Београд био сам и ја као и осталих мојих 12 другова који су самног стигли, поштеђен од рада и добивао сам двоструку храну. Уопште у свему сам прошао као и остали, који су већ о томе дали свој исказ.

Данас, на слободи ја молим, да се заведе у овај записник, моја дубока искрена захвалност Српској Влади, Српском народу и Комесаријату за избеглице и пресељенике, што ми је омогућено, да се одморим и опоравим те тако да могнем опет бити користан нашој српској заједници.

Ја РЕЉА МИЛАНОВИЋ, остао сам после одласка Миливоја Николића и даље у логору број 2. Ту сам у месецу новембру, први пут видео убијање на велико. То прво убијање, које сам видео случајно је било убијање из пушака. Иначе пушкама, митраљезима и револверима усташе врло ретко убијају у Јасеновцу. Увек убијају само клањем, ножевима или ударцима дрвеног маља и секире у главу. Каткада убијају и посебним жељезним моткама. Био је један усташа заставник, кога су сви звали „Мујо“, а Ром је из Бихаћа. Он је себи дао да му се искује сабља, тешка 12 кг, са којом је убијао заточенике. Пасија му је била, да одсјеца једним ударцем главу. Он, његов брат Шабан, Љубо Милош, поручник Матије-

вић, поручник Којић, поручник Матковић, Алтарац заставник, Модрић заставник и још неки усташе који су познати као најкрволочнији и који су својом руком највише Срба поубијали за време мога боравка у Јасеновцу, и сада су тамо и уверен сам да и даље врше свој крвави посао. Поручник Матијевић је у почетку тако страшно клао и при томе цичао неким чудним гласом сличном псу. Међутим он је у децембру добио нервни напад, па су га одвели мислим у Загреб на лечење. После неких 20 дана се вратио из Загреба и од тада није више никога заклао. Ако неко не знам како што скрива због чега би га раније сигурно заклао, сада га само ишамара и непријављује другим усташама.

Оно прво убијање, које сам мало пре споменуо изведено је овако: једнога дана у новембру био сам одређен са још деветорицом другова да пренесем на гробље неке лешеве. Стали смо недалеко једне камаре дрва, која се налазила крај стражара. Док смо ми ту стајали доведена је једна група боље одевених омладинаца Хрвата. Они су тога часа тек приспели у логор. Шутали су и очигледно нису ни слутили шта их чека. Довела су их двојица усташа, а одмах за њима је дошао и крволок Љубо Милош, поручник и управитељ логора. Он је висок младић, има бујну црну косу, носи наочале, лица доста лепа, има крештав глас, готово женски, снажан човек и уопште наочит. Често сам га виђао како се пред канцеларијом смеје са усташама и врло често се игра својим псом-вучјаком. Родом је из Љубушког у Херцеговини. Веле да је правник.

Усташе су наредили овим младићима, да се поредају један до другога, лица окренути према камари дрва, која је од њих била удаљена око 20 метара. Тада им је иза леђа приступио Љубо Милош са једним од усташа. Стао је на 4 до 5 метара иза њих. Усташа му је додао пушку из које је он почео редом да пуца на омладинце. Обарао је једног по једног и они су се без гласа рушили мртви на земљу. У понеког је пуцао по два пута, други пут је опалио из непосредне близне у лице, када је жртва већ пала, а при том се свака окренула око себе након првог пуцња и пала на леђа. Разуме се да му је тако унаказио лице, а при том се цинички смејао. Кад је испразнио једну пушку, овај усташа му је додао другу напуњену и са њом је наставио да убија. За десетак минута поубијао их је све, нашто смо их ми тада однели на гробље где смо их предали гробарима да их сахране. Пре тога скинута су са њих до гола сва одела и рубље као и обућа. Мртваце преносе на неким даскама посебно за то одређеним.

У новембру је један заточеник, неки Бранко Ђујић бријач из Загреба, који је још пре рата био прешао на католичку веру ради жене, покушао је да удари једног усташу. Наравно, усташе су га убиле. Али

само зато, што је један заточеник покушао да насрне на једног усташу, извршена је репресалија због тога је стрељано 24 Србина и 4 Јевреја из наше бараке. Били су то већином сељаци из Бијељине и не сећам се ником имена. Побијао их је на исти начин Љубо Милош, а сви смо то морали да гледамо. Несретни сељаци, који су били одабрани за то стрељање, преклињали су да их не стрељају, а многи су међу њима и поклани. После тога су заредали убијања, клања и пребијања на сваке начине. Како је у новембру надошла вода и преплавила логор број 2 усташе су одредиле, да се цео логор пресели. Било је ту око 450 Срба и око 500 Јевреја. Један је део пресељен у логор број 1 у село Крапје, а други у Јасеновац, у Бачићеву фабрику. Од свих тих који су пресељени, на стотине су погинули приликом пресељавања, а они који су пресељени у Крапје, сви су на католички Бадњак поубијани. У логору број 2 остало нас је 80 Срба, који су добили дужност да растуре логорске бараке и пренесу материјал на цесту, удаљену око 2 клм. У тој бараци остало је још око 15 Јевреја, који су били болесни и нису могли да преселе. Њих су усташе поубијали пред нама летвама, кочевима и бодежима, нашто смо их ми сахранили. Одмах смо почели да рушим о да рушимо бараке и да преносимо грађу. Доцније нам је дошло у помоћ још 16 Јевреја. Био је то страшан посао. Материјал смо носили на леђима, кроз већ напола замрзнуту воду, дубоку често и до паса. Лако је замислити како нам је било онако мокрима на оној студени. Ако је неко носио мање греда или дасака, него што се усташама чинило да је требало да понесе, онда су га кажњавали тако, да с у га присилили да се „купа“, морао је да се испружи у воду односно да зађе у једну бару у којој је вода била до врата. Ко би због изнемоглости преслабо радио усташе би га присилили да по читав сат или два буде у води. Они које су тако кажњавали остајали су у води мртви. Понеки је извучен на пола мртав, али је сваки од њих за сат – два умро. Тако је погинуо, колико се сада сећам Згоњанин Бранко, ливац из Тузле. За време таквог рада усташе су убијали батинама и моткама људе, док су стајали или газили кроз дубоку воду. За време преноса овога материјала покушала су 4 Србина из Карловца, којим не з нам имена, да побегну, усташе су их стигли на десетак километара з логора те двојицу су убили, а другу су двојицу ухватили живе и довели их у логор. Тада су постројили нас око 140 Срба и око 200 Јевреја, већином стараца, које су тих дана довели из Сарајева. Стајали смо око пола сата у води до колена, док су нас пребројавали, да утврди да ли смо сви на броју осим оне четворице. Кад су то утврдили убили су пред нама они двојицу живих бегунаца, и то моткама. Нато су нас казнили тиме, што су нам наредили да по оној студени, пливамо

око целог логора т.ј. око жице, којом је логор био ограђен. Требало је препливати нешто преко 200 метара. Сада се сећам да је то било на 21 новембра, на Аранђеловдан, на моју Крсну Славу. Лепа ми је била Слава! Пливање је трајало око пола сата. Кад смо се након пливања пребројавали, видели смо да су 72 човека остала у води. Издато нам је наређење, да опет идемо у воду и да их тражимо. Тежак је то био посао, кад се има на уму, да је вода била често дубока преко врата. Тражили смо несретнике и како су били сви укочени, полумртви и мртви, морали смо их односити у већ ископану раку, наслагати их тако, да ноге једнога буду поред главе другога, точно као сардине. Било је много живих и још при свести. Ми се нисмо смели обазирати, него смо их морали све затрпати земљом. Мени се догодило при томе, да ме препознао Мика Ковачић, бивши жандармериски наредник из једног села у Босни, које се налази преко пута Бање Ковиљаче, преко Дрине. Он ми је викнуо док је лежао већ у раци и замолио ме да га извучем из раке. Мени се човек смиловао, и ако то ни за живу главу нисам смео, пошао сам да га извадим, рачунајући да ме усташе неће видети, јер се већ почео спуштани мрак. Међутим приметио ме један Јеврејин, кога смо звали „Бугари“. Он је био родом из Македоније а живео је у Загребу. У логору је био заточеник, али „слободњак“ т.ј. могао је слободно да одлази у варош и да има друге привилегије. Чак је доцније облачио и усташко одело. Жао ми је што му правог имена не знам. Он је тргао намене нож, но ја сам успео да му умакнем, и да се између послагане грађе повучем у бараку, где сам се сакрио. Дуго сам се после пред њим крио, али ме он, изгледа у мраку није препознао, и запамтио. И тако је несретни Мика Ковачевић жив сахрањен, са много других.

Сутрадан нам је наређено, да ископамо раку за неких 80 људи. Док смо ми ту раку копали, дотле је друга група превлачила 56 лешева, све самих стараца, и највише Срба и нешто Јевреја па и Хрвата. Међу њима сам препознао свога десетара, Светозара Ћука гостионичара из Пурачића. Те су старце поубијали дан раније на цести код грађе од бараке, коју смо ми пренели. Дотле су их довели камионом. Поубијали су их са ножем што пушком. Док смо их сахрањивали, приметили смо да су страховито измрцварени. За чудо било их је више који су још били напола живи, али тешко да су били при свести. Све смо их морали закопати. За то време питале су нас усташе да ли кога од њих познамо. Један се од нас залетио, не сећам се како се звао и рекао да позна свога комшију. Усташе су га пограбиле и на месту га убиле из пушке. Срећом ми смо сви остали ћутали и тако смо се и тај пут извукли иако су многи од нас по некога препознали, као и ја Светозара Ћука. То убијање стараца била је

једна од многих „ликвидација“ приликом чишћења логора.

Након тога били смо беспослени 9 дана, за које време нисмо добили хране пуних 6 дана за редом. Становали смо у једној од три бараке тога логора, која још није била срушена. Деветога дана наишао је Павелићев повереник Вјекослав, или како су га звали Макс Лубурић, он је одабрао између свих нас присутних свега 23 и одвојио их на страну. Међу њима био сам ми ја. Сви смо били млађи, здравији и јачи људи. Одредио нас је и послао у логор број 3 у Бачићеву фабрику. Пре тога смо морали ископати раку за 400 људи. Мислим, а доцније су сви то у логору тврдили, да је све оно, што је иза нас остало у логору број 2 поубијано и закопано у ту раку. Свакако је истина, да ни једног од њих нико више није никада видео.

Овом приликом хтео би да испричам судбину и смрт соколског старосте Др. Отона Гавранчића. Ја сам био некада соколаш, па сам знао за Др. Гавранчића као и многи други заточеници. Сви смо га поштовали и жалили због његових мученичких последњих дана и смрти. Негде крајем октобра, ваљда пола месеца пре селидбе логора број 2 прочуло се, да се у логору налази соколски староста Гавранчић. Ја сам га и виђао. Он је био врло слаб и једва се кретао. По дану је боравио у јеврејској бараци (јер Хрвати нису смели боравити са нама). Радио није ништа, као ни један Хрват у то време. Ноћу је морао да преноћи у „жици“ коју Вам је описао већ мој друг Жегарац Вукашин. На жалост са њим није нико од нас смео да говори ни дању ни ноћу. Ја сам га виђао свако вече када су га усташе одпратиле у „жицу“. Често сам га виђао и јутром када су га изводили. У „жици“ се човек није могао да исправи, јер је била висока само један метар. Није смео а ни могао да легне или седне, јер је тај простор који је био ограђен и покриван жицом био под водом дубоком до пола метра. Несретних у „жици“ није могао ни да се наслони, на који од ступова који су подупирали жицу повише главе, јер су и ти ступови густо оплетени бодљикавом жицом. Може се мислити, како је старцу Гавранчићу, болесном и изнемоглом, било његових последњих 14 ноћ које је на животу провео. Једнога дана у новембру остао сам око 4 сата изјутра да наложим ватру у кухињи. Пролазећи недалеко „жице“ чуо сам јечање. Бацих око на ту страну и угледао изван „жице“ до самих њених врата испружено тело на земљи. Био је то Др. Отон Гавранчић, који је те ноћи случајно био сам у „жици“. Било му је позлило, и он се некако извукао из „жице“ а да га стражар није приметио. Кад је већ био на пољу, клонуо је и јечао. Била је још ноћ и ја сам улетео у кухињу, те позвао кувара Душана Кучевца, да ми помогне да јадника унесемо у кухињу, и ако смо знали да при томе рескирамо, ако нас угледа стражар. Срећом није нас видео.

Др. Гавранчић је био бос и у самој кошуљи и доњим гаћама, како је на вечер морао да уleже на ноћење у "жицу". А ноћу су биле врло хладе и већ је у велике стеза мраз. Ми смо га у кухињи положили поред пећи и покрили га једном деком. Ја сам му опрао ноге и руке, које су му биле врло прљаве од блата. Био је при себи, јечао је, и на све што смо му ми говорили или га питали, одговарао је само са „хвала". Кад се мало снашао и утоплио, замолио је чај, ми смо му га сместа припремили и дали, јер смо га случајно у кухињи имали, а припадао је једном логорском функционеру. Пошто се тако нешто окрепио, пренели смо га у његову бараку. Усташе га нису тражиле, јер смо ујутру ми заточеници пуштали несретнике из жице. После тога часа нисам видео Др. Гавранчића. Чуо сам да је тога дана после подне умро.

Кад смо најзад завршили посао у бившем логору број 2 прешли смо и ми у Бачићеву фабрику, или циглану, како смо је звали. Од око 450 Срба који су пре нас одселили из логора број 2 у циглану затекли смо свега 25 живих људи. Сви су остали побијени ради деветорице заточеника који су покушали да побегну. Међутим је било дошло око 160 нових заточеника из Карловца и околине од којих данас нема више од 5-6 живих.

То је било крајем новембра. Од тада сам радио различне послове по логору број 3, осим по којег убиства ништа се нарочито није десило у логору све до пред католички Божић. Ми православни били смо за то време у бараци број 3 Ц.

Негде око католичког Божића, не сећам се кога дана јер онда, у овом вечном страху, нисам могао да памтим датуме, дошли су два усташка заставника са неколико усташа у нашу бараку и затражили од нашег логорника, заточеника Слободана Мицића, да им преда 30 људи из бараке за „ликвидирање". Мицић је на то замолио, даму не узимају здраве људе. Усташе су на то покупили само болесне и то њих 27. Те су побили одмах пред баракама, а само оне којису могли да ходају одвели су на гробље и тамо их поубијали у самој већ ископаној раци. Кад су оне који нису могли ходати изгуравали једни усташе из бараке, други су их дочекивали на бајунет или су их ударцем кундака по глави убијали. За то време смо ми остали били у бараки. Сутра дан извели су из бараке око 60 нових заточеника, онако одреда, без одабирања, како су на кога наишли. Повезали су их жицом по двојицу, те их одвели на гробље, које је било удаљено од бараке око 500 метара, и њих су над раком поубијали, што ножем а што дрвеним мањем. Ти су мањеви били доста тешки и велики одприлике као дечја глава. Дршка им је дуга преко једног метра, а направљени су специјално за убијање.

Трећег дана покупили су све што је било у бараци, преко 130 људи, осим нас дванаесторице. И нас су истерали пред бараку са осталима, али међу нама су били логорник Слободан Мицић, лекар Др. Паја Геречевић, болничари. Мене су хтели да убију, али је логорник Мицић залио је спасио живот тај Муцић, већ не знам по који пут. Од свих заточеника из ове бараке убили су одмах пред самом бараком мањем и ножем око 40 људи. Остали су одведени на гробље и тамо поубијани. Том су приликом страдали, колико се сада могу да сетим имена, познати сарајевски богаташ Милутиновић и Ружић, затим Воја Ерић, коме су усташе пре одласка на гробље а приликом везивања жицом, ножем расекли уши. Кад је кренуо био је сав крвав. То је била усташка забава.

Оних 40, које су поклали пред бараком, лежало је по тлу разбацано, а многи су од њих хроптали. Кад сам ја бацио око на њих мислио сам у први мах да су већ сви лешеви. Међутим, један од њих је подигао главу и лицем био окренут баш према мени. Гркљан и пола врата му је био пререзан. Из страшне ране цурила му је крв. Руке су му биле везане жицом, као и свим осталима, на моје запрепашћење препознао сам у њему свога друга, Мирка Габрића, трговца из Пурачића. Он је муком отворио очи, препознао ме, и крклајући изговорио, пошто је мало сагнуо главу, да затвори пререзани гркљан: „Реља молим те одвежи ми руке и макни ову жицу да лакше умрем“. Мени се срце стиснуло, али нисам имао куд него сам клекнуо до њега и одвезао му руке. Да ме је у том часу видео који усташа, за час био би се нашао до њега пререзаног гркљана. У томе часу стајао је на вратима од бараке, једва два три корака од Мирка Габрића, заточеник Др. Паја Геренчевић, који је вршио дужност лекара у бараци, јер тада још није било болнице. Габрић га је угледао и замолио га да му да отров. Лекар му га наравно није могао дати јер га није имао. Сагињући главу да могне још говорити Габрић је опет сврнуо очи на мене и замоли ме да поздравим све код његове куће и да им кажем да га освета. Ваљда је хтео још нешто да говори, али је на место тога страшно закркљао, и ја нисам могао више да издржим, него сам се склонио у бараку. Доцније су дошли „гробари“ и однели те лешеве да их сахране.

Из ове групе, која је била одведена на убијање на гробље побегао је и спасио живот Ацо Шиљкут. Он је случајно био везан сам, док су други били повезани већином један за другога. Кад су пролазили поред врата од пећи циглане где се суши креп и пече цигла врата су била отворена, а унутра су Јевреји у том часу слагали циглу. Шиљкут је искористио прилику и нагло улетио кроз та врата. Усташе га нису приметиле, поворка осталих је кренула даље, а Јевреји су му доцније одвезали руке и он је и

данас жив. Налази се као месар, на економији код Старе Градишке.

Много сам ја ужасних момената доживео за време мога боравка у Јасеновцу. Можда више но ико други, јер сам био млад и здрав и без икакве штете по здравље издржао све ужасе. Много пута сам измакао смрти за длаку, па чешће не могу ни данас да се снађем и точно да схватим како сам ја жив, и како нисам полудео. Али најстрашнији моменат био је овај, који ћу сада приказати, а какав је ретко који човек доживео, откада је света и века. Негде средином марта, када смо већ ја и мојих 12 другова били ослобођени од рада и спремали се да кренемо у слободу, покушао је да побегне из логора један од наших другова, заточеник, неки Раде Фуртула, пећар из околине Сарајева. Бегство му није успело, он је нађен у клозету, где се крио и где се претварао, да је пао у несвест у часу када је пронађен, т.ј. око 9 сати навече, када нитко није смео бити изван бараке. Приликом испитивања признао је да је хтео да побегне. Нас је спопала страва, већ оног часа, кад смо у одређено време морали бити сви у бараци а њега није било. Знали смо шта нас чека. Сто, двеста, па можда и сви смо требали да будемо заклани. То су биле редовне репресалије за сваки покушај бегства којег заточеника. Усташе су Фуртулу, овај пут изнимно, предали нама у бараку и наредили нам, да га ми сами морамо до ујутро убити, иначе да ћемо бити сви поклани. Изван сваке је сумње да се они нису претили напразно. Било је то јасно, да Фуртула ујутру не сме осванути жив, па ма шта било. Али, ипак је био наш друг, и лако је замислити како нам је свима било при души: или има да погине он сам од наше руке или и он и ми сви од усташке руке. Дуго смо се саветовали, шта да радимо. Најзад смо решили да га привежемо за један ступ поред кибле. Сваки од нас који је током ноћи имао да врши нужду у кибли имао је дужност, да га удари мотком и секиром, које су буле до њега, јер нико није хтео сам да га убије. На киблу се много ишло због водене хране, коју смо једино примали и јели. У бараци гори целу ноћ светло, а тада је горело чак и електрично светло, које је уведено пред долазак комисије. Стиснута срца и зуби, сваки је морао од нас да допринесе убијању Фуртуле, да би спасио себе и све остале. Након извесног времена Фуртула је већ био на пола мртав. У једном часу угледао је мене и пребијеним ми гласом рекао: „Реља, удари ме добро, да што пре свршим“. Мени се замаглило пред очима, али видим ред је да се човеку прекрате муке. Више несвесно него свесно са замагљеним очима, од бола и јада, ја сам узео секиру и запитао га „Раде, хоћеш ли ми алалити“; „Хоћу Рељо“ одговорио је он „само ме удри добро, да одмах свршим!“ Ја сам на то замахнуо и ушицом секире ударио га по глави, њему је глава клонула и ја сам мислио, да су његове

муке довршене. Међутим на запрепашћење моје и свију нас након неко пола сата Раде је изненада опет подигао главу. Прешао је погледом по бараци, застао на мени и опет ме позвао: „Реље ходи овамо и удри јаче!“ Ја сам на то устао опет узео секиру, чврсто решен да прекратим човеку муке. Замахнуо сам једном, па други пут и тада је било заиста свршено....

Усташе су ујутро нашли, да је њихово нечовечно и крваво наређење извршено. За дивно чудо овај пута су одржали реч и нико од нас није страдао ради овог покушаја бегства. То је први и задњи пут, да је једном покушано бегство свршило овако „јефтино“! за све нас. Јефтино, али сам Бог и ми знамо, како скупо. Нарочито ја.

Кад бих све испричао шта сам доживео и како ми је било не бих довршио ни за годину дана. Мој душевни мир и моја могућност среће исчезли су заувек у Јасеновачком крвавом логору смрти.

У логору је вршена пракса, да су са свих лешева пре сахране поскидали гробари сву одећу и обућу и лешеве сахрањивали голе. Одабирана су боља одела, рубље и обућа и то је слано на десинфекцију, а остало слагано у магацине. Неупотребљиве ствари и сељачка сукнена одећа, замотавано је у посебне бале и некамо слано. Те су се бале делиле у „вунено прње“ и „обично прње“. Ја сам био одређен у сталној групи, која је те ствари одабирала и слагала у магазин односно паковала у бале.

Наша је група била под директном командом „логорника“ заточеника, Јеврејина, Бруна Дијамантенштајна из Загреба. Он је управљао целим логором као шеф интерне управе, и има велике привилегије. Иначе је исправан човек и није правио разлику између Јевреја и Срба. По њему је наша група прозвана „Брунова партија“. Како се види из свега што сам до сада рекао, наша је група имала и сувише посла. Стога нисмо морали да полазимо у „наступе“ т.ј. зборове, који су често били и врло опасни, јер су се том приликом вршила одабирања оних, који су углавном ради „чишћења“ логора, требали да буду поубијани. Слажући овако ове ствари побијених, ја сам често познавао које убијен и којом приликом. Тако сам познавао одело и ствари Милана Шотре, гостионичара из Високог. Он је био пребачен заједно са осталом партијом у логор у Крапје, у коме су сви до једног побијени. О томе убијању прочуло се два до три дана раније а ово је била потврда е вести, јер смо тога дана имали да средимо и одаберемо управо толико одала, колико је тих несретника било пресељено из логора број 3 у Крапје. Та су одела, обућа и друге ствари довезене у наш логор на 12 крцатих кола. Кола су стигла на вечер и ми смо морали целу ноћ и сутра дан да радимо. Употребљива одела, обућу, покриваче и друге ствари после дезинфиковања и чишћења од крви слагане су у ма-

гацин 3 Ц, који се звао барака старих ствари. Новија одела, обућу рубље, узимали су сами усташе за себе.

Од католичког Божића па све до пред сам долазак комисије, стизала су нам тако многобројна грађанска и сељачка одела, одреда сва крвава, свакога убогог дана. По томе смо ми знали колико је којега дана убијено уди, у највећем делу оних при доласку у логор, тако да их ми стари заточеници нисмо имали прилике ни да видимо, осим ретких случајева. На сама два дана пред долазак комисије стигла је једна група сељака Срба из Рогатице и околине и они су одмах при уласку у логор сви побијени. Да су били баш из Рогатице познали смо по њиховим оделима и ношњи, јер се у Босни сељачка ношња готово у сваком крају по нечему разликује. Њихова смо одела морали да на брзу руку смотамо у бале, вунене прње, као и сва друга сељачка одела. Требало је то брзо да се сврши, да за комисију од тога не би остало ни трага, а нарочито да би се стигла ова одела очистити од крвавих мрља. Тих сељака је било ко 60, и то је била последња већа партија побијених пре мога одласка. Након њих стизале су мање партије одела и ствари, мање од поубијаних а више од оних који су умирали. Просечно било је, дневно највише од 10 до 15 одела. Додајем само то, да у задње време више не копају раке, за лешеве, него лешеве спаљују у циглани. У последње време заправо последњих дана мога боравка у логору нису више одела смакнути и поумрли остајала у нашем логору, него су их, чини ми се слали у логор број 4, који је у самом граду Јасеновцу, где је и кожара.

Ја знам да нисам све рекао, што сам доживео и видео, али сада се не могу да сетим одједном свега, а то није ни могуће.

На 6 фебруара стигла је у логор нека међународна комисија у којој су била двојица Немаца, и Талијана, Мађара, Српског и Хрватског Црвеног Крста и два католичка свештеника из Ватикана. За долазак те комисије знало се раније па је логор на брзу руку сасвим преуређен и дотеран, тако да је добио сасвим нови и другачији изглед. И ми смо заточеници добили боља и одела. Све што је било болесно и уопште давало ружан изглед логора, све што је могло да укаже на страхоте, које су у логору владале, било је поубијано и уклоњено. Павелићев повереник Макс Лубурић дао нам је свима упутства како се смијемо понашати за време боравка комисије у логору. И кад је комисија дошла било је тако да се и нама самима чинило да сањамо. Комисија је била свега око 1 сат у логору. Видео сам да су се поједини чланови комисије обратили на заточенике са питањима, како се зовеш, тко је шта је и одакле је. Међутим сваки се је заточеник строго држао упутства Лубурићевог и могао једва

да одговори само то, да је он заточених број тај и тај (моје број био 419). За остале податке заточеник је могао рећи члану комисије да ће их добити у канцеларији управе.

После одласка комисије углавном се вратио стари ред, али је ипак којешта било боље, тако на пример више није било масовног убијања пред очима свих нас. Убијања су вршена нешто у мањем броју, али у самој циглани, где су их у пећи спаљивали. Пећ је страшно горела, а нико од нас заточеника није смео да дође ни близо тога места. Како тада уопште цигле није било, мора да је циглана горела само ради спаљивања лешева. У близину нисмо смели н ми, које нас је посао водио поред саме циглане. Имам права да закључим да су у циглани спаљивали и живе људе, јер су нам у то доба стизала на сређивања сасвим уредна и без крвавих мрља одела, што раније никада није било. По оделима сам видео да су у то последње време спаљивани сами грађани. Кад је нова партија заточеника стизала у логор а нису доведени к нама, сви су ти били поубијани. Ми смо их виђали у часу, кад су их проводили на гробље или доцније у циглану. Разуме се увек из далека. У задње време мога боравка у Јасеновцу пристизале су у логор нове партије, већином Хрвата, који су у главном све побијане односно спаљене.

Од 27 фебруара па до 30 марта ја и мојих 12 другова који смо стигли овамо, били смо поштеђени од свакога рада. Добили смо двоструку порцију хране и према нама се уопште боље и човечније поступало, него према другима. Приликом одласка из логора добили смо из магацина одела и обућу, која је и сада на нама јер смо своја стара одела и обућу морали да предамо приликом преузимања другог. Ова су нам одела тешка као камен, јер потичу од пубијаних наших другова, и једва чекамо да их се решимо. Да су баш од поубијаних људи ја то знам, јер сам их баш слагао баш у оне магазине из којих смо их добили.

Стигао сам у Београд, на начин, који су Вам већ рекли моји другови. Овде се опорављам, колико је то мене уопште могуће и дубоко сам захвалан Српском народу, Српској Влади и Комесаријату за избеглице, што су ме прихватиле и омогућили живот у слободи.

ПОПОВИЋ БРАНКО, конобар из Добоја, среза истог, син пок. Ђорђа и Стаке р. Филиповић, неожењен, стар 40 година, исказан са објавом Комесаријата за избеглице у Београду бр. 29585/42 након што је опоменут на исказ истине исказао је:

Једне ноћи око 1 августа 1941 године извучено је по усташама из кућа око 20 Срба из Добоја, који су исту ноћ некуда одведени и о њихо-

вој даљној судбини није се ништа сазнало. Тада су међу осталих одведени: Рађа Војислав, жељезнички чиновник, Перендија Светислав, жељ. чиновник, Трифковић Предраг, жељ. чиновник, Космајац Ђорђе жељ. чиновник, Филиповић Милан шофер, Зокић Васко, кројачки помоћник, један жељезнички чиновник именом Гојко, те још један жељ. чиновник именом Гојко, те још један жељ. чиновник именом Војислав, којима се сада не сећам презимена.

Одмах друго вече после одвођења горе наведених Срба усташе су покупили све православне свештенике из целог среза, одпремили их у логор у Цапраг, те даље у Србију.

Треће вече су усташе покупили из Добоја све угледније Србе трговце и занатлије, које су такође преко логора упутили за Србију.

Ја сам се неко време био склонио у село Осињу, среза Дервента, где сам живео око месец дана, а затим сам се поновно вратио у Добој, преузео од једног Муслимана гостиону, коју сам даље водио.

На 4 новембра 1941 год. усташе су ухапсили око 10 Срба и 2 Српкиње из Добоја и одмах нас стрпали у вагон, где смо преноћили и сутрадан отпремљени у Јасеновац у логор. Тада су ухапшени и одпремљени у Јасеновац у логор: Трифковић Јово трговац, Трифковић Божо поседник, његов брат Миленко, пекар и други брат Саво поседник, Шаренац Митар пензионер, Маринковић Саво црквењак, Ивић Милош трг. помоћник, Николић Јово, пословођа код фирме „Бата“ Ђорђевић Трифко, радник, Маренац Љубица, гостионичарка, Лазаревић Равијојла, те ја Поповић Бранко, сви из Добоја.

У Јасеновцу смо стигли 5 новембра 1941 год. у ноћи између 23 и 24 часа. На станици су нас дочекали усташе и заједно са жандармима који су нас допратили одвели у место и затворили нас у православну цркву, која је већ била напола разрушена. Сутрадан су нас од жандарма преузели усташе и одвели у усташки табор.

У усташком табору у авлији стајали смо неколико сати. За то време прилазили су к нама поједини усташе и захтевали од нас, да им изручимо новац, прстење, сатове, налив пера, рукавице и све вредније ствари. Некоји су им дали новац, сатове и прстење, а неки су се изговарали да немају. Након тога уведени смо у једну собу усташког табора и ту смо темељито претресени и одузето нам је све што смо имали. Тада су нам одузели осим новаца и других ствари још и рубље, те храну, коју смо од куће понели.

После тога усташе су нас сврстале у ред два по два и водили у логор, који се налази на пољу близу једне шумице уз реку Лоњу. Овај логор

удаљен је од жељ. станице око 4 клм. успут према логору усташе су нас целим путем тукли штаповима. На два места морали смо газити воду до колена и преко те воде преносити на леђима усташе. Тада су нам усташе успут одузели све боље зимске капуте, свитере и шалове и то задржали за себе, те нити после нису нам то повратили.

Женске које су с нама допраћене у Јасеновац, остале су с нама у усташком табору, од куда су некуд даље одпраћене.

У логору смо одмах смештени у Бараку и тамо смо затекли око 200 до 300 Срба заточеника. Од мени познатих тамо сам затекао Немању Ђурицу, среског пољопривредног референта из Добоја. Он је био као ратни заробљеник у Немачкој од куда је пуштен на допуст, па су га усташе на пролазу кроз Загреб ухапсили и допремили у логор у Јасеновац. После је пребачен у логор у Стару Градишку, где се и сада налази. Тамо сам још нашао Свјетличића Драгу, фризера из Добоја, Ћука Светозара, обућара из Пурачића среза Тузла, Кајмаковића Милана, поседника из Модрича, среза Бијељина, Мартина Стеву, музиканта из Срема.

Одмах сутрадан т.ј. на 7 новембра 1941 год. око 5 сати у јутро дошли су у бараку у којој смо спавали усташе и тукли нас кундацима, е терали из бараке. Други усташе дочекивали су нас на самим вратима бараке и тукли кундацима тако, да нити један није могао избећи батинама. Тада је излазећи из бараке на степеницама пао и сломио леву ногу Трифковић Миленко из Добоја. Он је лежао на земљи и од болова јаукао, а усташе су га и даље тукли кундацима. После сам га ја и његов брат Стево унели у бараку, где је лежао и остао лежати и онда, када смо ми били концем новембра месеца пребачени из овога логора у логор у Бачићевој фабрици. Он се после ликвидације тога логора као и његова браћа Стево и Божо нису нигде појављивали, па је сигурно да су убијени.

Сваки дан морали смо радити на насипу око Бачићева циглане, а спавали смо у логору званом Јасеновац 2, који се је налазио на пољу крај једне шуме у близини Лоње. Копали смо земљу и наносили, или тачкама навозили на насип. Усташе су од нас захтевали да тачке пуне земље возимо трчећим кораком, па и уз насип. Тко то није могао онога су усташе ударали кундацима и штаповима. Усташе су нас и иначе редовито сваки дан тукли без икаквог повода. И ја сам био од њих редовито тучен. У овој тучњави на насипу нарочито се је истицала једна група од 9 усташа Личана, младића од 20 до 23 године, који су носили на главу црвене личке капице. Они су долазећи на насип сваки пут имали у рукама од врбе исплетене мотке, којима су нас сваки пут и без икаквог разлога немилосрдно тукли до изнемоглости.

Осим тучњаве било је на насипу за време рада и врло много случајева убијања заточеника. Усташе су такове несрећнике или кундацима по глави затукли, или ножевима заклали, а било је и таквих случајева, да су усташе поједине заточенике оборили на земљу на леђа и онда их ногама по прсима тукли и на прса скакали све док нису умрли. Имена Срба заточеника, који су на горе описани начин по усташама убијени на насипу на раду не могу навести, јер сам их познавао лично, али не по имену, само знам да је било врло много оваквих случајева јер сам и ја био очевидац тога.

Једнога дана дошао је на насип, где смо радили Лубурић Вјекослав, усташки сатник и повереник за све логоре. Он је тада спалио два хитца из револвера у једну групу Срба заточеника, који су радили на насипу, и двојицу теже ранио. После тога чуо сам причати од других заточеника, да је он наредио усташама, да нас туку и траже од нас да трчећим корацима носимо земљу, те да нас убију. Како прије тога тако и после било је злостављања и убијања Срба интерниираца на начин како сам то напред описао.

На 14 новембра 1941 год. одведена је једна група Срба око 60 до 70 и то болесних и немоћних и упућена у логор у Крапје. Већ на путу до Крапја, како сам чуо, убијено је из ове групе око 30 Срба. Остатак Срба из ове групе одведен је из логора Крапје у логор у Бачићевој циглани, где су неко време остали, а затим концем месеца новембра 1941 год. одведени назад у логор у Јасеновац 2, где су и прије били. Овде у овом логору сви су Србији из ове групе убијени. У овој групи Срба били су: Шаренац Митар, пензионер из Добоја, Ћук Светозар обућар из Пурачића среза Тузла, Мартин Стево музикант из Срема, Тодоровић Лаза чиновник жељезаре у Зеници. Имена других не знам.

На 15 новембра 1941 год. одпремљена је друга група Срба заточеника из логора Јасеновац 2 у логор у Бачићевој циглани. У овој групи били су Срби способни за рад.

Ја сам остао у већој групи Срба заточеника, која је после тога задржана у логору Јасеновац 2 ради рушења двеју барака и остао сам сам ту до конца месеца новембра 1941 год. За то време догађала су се дневно убиства и злостављања заточеника.

Једнога дана пре подне, када смо били на раду одређен је био Ивић Милош Србин заточеник из Добоја, стар 18 година да почисти бараку, у којој смо спавали. У бараци се је налазило и неколико болесника, међу којима већ поменути Немања Ђурића, Трифковић Божи и Миленко из Добоја. Док је Ивић чистио бараку наишао је унутра један усташа са

Жидовом заточеником, кога су звали „Бугарин“, а који је од свих усташа имао велике привилегије и могао излазити и изван логора. Обојица су били пијани. Најприје су онако пијани са штаповима страшно тукли болеснике, а потом су ударили наведеног Ивића, ударили га штапом по глави и оборили на земљу. Кад је Ивић лежао на земљи Жидов звани „Бугарин“ заклао га је ножем. Ово сам ја лично видео, јер сам баш тада наишао у бараку по неком послу.

Једног дана четворица Срба заточеника покушали су бегство. Двојицу од ових усташа су одмах на лицу места убили, а двојицу су довели у логор и пред нама убли. Од тога дана пре и после подне су нас усташе да газимо по води, која се је око бараке разлила из реке Лоње. Ми смо морали газити по води у оделу до прсију и ако је био скоро конац месеца новембра и време врло хладно. Сваки пут морали смо остати у води 20 минута. Овако мокри и у овако мокром оделу морали смо после тога ићи на рад. Ова казна трајала је 4 до 5 дана. После сваког гажења воде извлачили смо 15 до 20 мртвих, а једнога дана извукли смо из воде 73 мртва.

Пред усташком настамбом у логору био је и један канал пун воде. Кад смо свршили рушење барака, морали смо сав материјал преносити на пут, а усташе су свакога онога, који није могао носити оволико материјала колико су они наредили, казнили су га на тај начин да су га натерали да загази у воду у канал, где су га држали све док није умро, јер је то била смртна казна. Ако је неко био јачи, онда су преко канала метнули даску а тај је у каналу морао држати главу под даском, а усташе су преко даске ходали, даску савијали, и тако главу дотичнога гурали под воду и он се је на тај начин морао угушити. Овако су кажњени и умрли у каналу: Трифковић Јово трговац из Добоја и Николић Милош, пословођа фирме „Бата“ из Добоја. Имена других не знам, али знам да је на тај начин врло много Срба заточеника изгубило живот.

Пред конац месеца новембра 1941 год. добили смо наређење, да ископамо у шумици крај логора једну већу јаму, која је тобож била намењена за кречану. Међутим после смо дознали, да су у ту јаму закопани сви заточеници, који су после нашег одласка из овога логора убијени.

Концем месеца новембра 1941 год. нас 25 Срба способни за рад премештени смо у логор у Бачићевој циглани а други су остали и даље у логору Јасеновац 2. Међу онима који су остали било је много болесних. Сви они који су остали иза нас у овом логору убијени су по усташама и закопани у поменутој јами. Тада су побијени: Браћа Трифковић Божо, Миленко и Саво из Добоја. Имена других не знам.

Када смо били премештени у логор у Бачићевој циглани ја сам био придељен на рад у багеру на Сави.

Једнога дана половицом месеца јануара 1942 год. око 10 сати пре подне налазио сам се са још 10 Срба запослен у пилани која се налазила у логору циглане. Крај те пилане налазио се затвор, у који су усташе затварали заточенике. Тада сам видео кроз прозор пилане, како усташе изводе из тог затвора два по два заточеника, а друга два усташе дочекују их и то један са секиром, а други са дрвеним маљем и ударају ове заточенике по глави. Усташа који је у руци држао секиру, ударио их је по глави оштрицом. Како је који заточеник био ударен у главу, тако је падао на земљу. Ако није одах био мртав тога су заклали ножем. Ја сам гледао како су овако убили 10 до 12 Срба заточеника. Више нисам могао гледати и отишао сам са прозора. У истом часу дошао је у пилану један усташа и забранио нам да гледамо на прозор.

Чешће пута одређиван је „наступ“ и тада смо се сви морали сврстати у дворишту логора. Сваки пут су тада усташе изабирали становити број Срба заточеника, одводили их на логорско гробље и убијали. Тако се сећам да је био „наступ“ на два или три дана пред католички Божић. Тада су издвојили 21 Србина и 5 Јевреја, одвели их у тунели и ту су их убили из пушака. Тада је био случајно рањен у ногу од кугле, која је залутала Ђорђић Трифко радник из Добоја, па смо га онако рањена однели у бараку и положили да лежи. На 1 јануара 1942 год. после подне усташе су рањеног Ђорђића са много других Срба убили пред самом бараком.

На 26 децембра 1941 год. наређен је поновно „наступ“. Када смо се сврстали на дворишту усташе су одвојили 36 Срба и Жидова, одвели их на логорско гробље и тамо убили сикирама и маљевима. Знам да су тада убијена од Срба три брата презименом Гуја, сељаци из околине Сарајева. Имена других не знам.

На 1 јануара 1942 год. после подне приредили су усташе велики покољ над Србима. Оне, који нису могли ићи услед болести и слабости извукли су пред бараку и ту убили сикирама и дрвеним маљевима. Тада их је убијено око 100 и то највише Срба. Ја сам тај дан дошао са посла у бараку око 6 сати после подне и затекао сам пред бараком велику хрпу лешева убијених заточеника, те велике локве људске крви. Тада је убијен пред бараком међу осталима и већ поменути Ђорђић Трифко, а одведени су на логорско гробље и тамо убијени: Копања Душан, чиновник жељ. секције, из Добоја, и Станковић Урош, гостионичар из Пурачића, среза Тузла. Имена других не знам.

Покољи су настављени на 2 и 3 јануара 1942 год. Они, који су би-

ли одређени за покољ су свезани жицом, одведени на логорско гробље и тамо убијени са секирама и дрвеним маљевима. Не знам колико их је та два дана заклано, јер сам се ја налазио на послу на багеру на Сави и желио сам да на тај начин спасем свој живот.

Чуо сам да су од почетка месеца јануара, па све до половице фебруара 1942 год. нове групе Срба, које су пристизавале у Јасеновац одмах са жељезничке станице одвођене на логорско гробље и тамо убијене секирама и дрвеним маљевима. После је престало одвођење на логорско гробље, па су нове групе Срба усташе доводили у тунел циглане. Мени поближе о томе није познато, јер сам се ја преко дана стално налазио на послу.

О убијању болесника у логорској болници није ми ништа познато јер сам се како сам напред навео стално налазио изван логора на послу.

На 6 фебруара 1942 год. дошла је у Јасеновац и прегледала логор интернационална комисија. Пар дана прије доласка ове комисије морала се саградити једна нова барака, која је била импровизирана као трпезарија за заточенике са столовима и клупама. Заточеници су морали сами ову бараку саградити, па су преко целе ноћи радили само да буде готова до доласка комисије. Међутим у овој бараки није никада нитко ишта јео, а после одласка комисије столице и столови су изнешени и у бараку су се уселили нови заточеници.

Ми смо били тада добили сваки врпцу око руке и то Срби плаву, Хрвати црвену, а Жидови жуту. На свакој врпци је био број. Ја сам имао број 806. Осим тога неки заточеници добили су лимене плочице. Добили смо наређење ако нас који члан комисије упита, како се зовемо, да му одговоримо: „Ја сам заточеник број тај и тај“ и да при том наведемо број, који је на нашој руци означен. Ако би који члан комисије штогод даље питао, онда је морао сваки одговорити: „Изволите се обратити на канцеларију логора, где ћете под мојим бројем добити све податке“.

Ја мислим, да је за време мојег боравка у логору у Јасеновцу, а то је од 6 новембра 1941 год. па до 30 марта 1942 год. око 3000 Срба. Колико их је убијено пре мојег доласка, није ми познато.

Храна у логору била је врло слаба. Од 15 новембра 1941 год. до 20 марта 1942 год. нисмо видели, а камоли јели хлеба, али и то у врло малим количинама тако да смо стално били гладни. Неких 15 дана добијали смо за ручак јуху направљену од љусака од кромпира, па су нам после и то укинули.

Повереник за све логоре у Хрватској јесте Лубурић Вјекослав усташки сатник. Управитељ логора у Јасеновцу јест Милош Љубо, уста-

шки поручник. Осим њих тамо су се службом налазили за време мојег боравка: Гашић усташки поручник, усташки заставник именом Станко, а презиме му не знам, Мујо усташки заставник родом из Бихаћа, Павличевић усташки поручник, Алтарац усташки заставник. Службу је вршио још међу осталим постарији усташа, којему не знам имена ни презимена, али је био под надимком „Татек". Он је био нарочито крволочан. Мене је једанпут са штапом тако жестоко истукао, да 15 дана нисам могао рукама макнути, а нити сам могао на страну лећи. Од горе наведених сви су били крволочни, осим Гашића и Станка. Обични усташе који су над нама држали стражу чешће пута су се мењали и ја њихова имена не знам.

Ја сам са још 12 другова на 30 марта 1942 год. пуштен на логора у Јасеновцу, те смо по једном усташи сви допремљени у Земун, а одатле смо на 31 марта 1942 год. преведени у Београд.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

ПАЈКИЋ МИРКО, рођен 16 јула 1914 год. у Високом син пок. Максима и Маре, рођене Чађа, ожењен и има две кћерке којима је сада једна а другој две године. По занимању машински бравар. Позван на преслушање у Комесаријату за избеглице и том је приликом опоменут да говори само чисту истину о свему чега се сећа из доба свога робовања у усташким логорима, изјави:

28 јула 1941 год. експлодирале су у сарајевској жељезничкој ложионици две бомбе. Ја сам тада радио у тој ложионици, али ме за то време није било на месту експлозије. Ја сам дошао на рад другог дана, 29 јула на посао око 6 сати навечер. У 10 сати на вече дошао је по мене један агент полиције и ухапсио мене и Љубу Марића, такођер бравара у истој ложионици из Високог. У затвору смо одлежали 10 дана без саслушања. Тада су нас саслушали и рекли нам, да ћемо бити пуштени на слободу. Међутим, сутра дан смо повезани ланцима и жицом одведени на станицу, укрцани у теретне вагоне и у транспорту одведени у Госпић. На том нас је путу међу осталима и сарајевску полицијски стражар Шикара, муслиман, родом из Високог, коме се имена не сећам. Поред њега и полицијски агент из Сарајева Тузлак, иначе по занимању бријач. Они су поступали с нама сурово, а Тузлак нас је и тукао. У Дервенти је ушао у воз и један усташки наредник, коме је Шикара у часу његова доласка нешто поверљиво саопштио и при том погледао више пута у мене. Било ми је јасно да му говори нешто о мени. О том сам се уверио и доцније, јер је тај усташа након тога разговора дошао у наш вагон, приступио к мени

и почео ме испитивати о томе, како сам подбацио не бомбе у сарајевској ложионици. Ја сам га уверавао да о томе не знам ништа јер тада нисам ни био на раду у ложионици него код куће у Високом. Он се на то није обазирао, него је извадио једну бомбу из џепа, црвено бојадисану. Питао је да ли знам шта је то, ја сам му одговорио да не знам. На тај мој одговор ме је ударио три пута с њом у главу, тако да сам пребројао све звезде. После тога је ту бомбу метнуо у џеп, а извадио другу модре боје. Поновило се оно исто што се са црвеном бомбом мало пре, само је мене са плавом ударио три пута у лево раме. Најзад је извадио једну бомбу црно бојадисану. Пошто сам и за њу рекао да не знам шта је, ударио ме је тир пута у сред прсију, тако да ми је запео дах. Од тих и многобројних удараца, које сам примио доцније, нарочито у Јасеновцу, моја прса више нису равна и избочена као раније него угнута и некако као слепљена.

У Сл. Броду смо пребачени у теретне вагоне нормалног колосека, по 80 у један вагон. У вагону смо били повезани по двојица заједно ланцима или жицом. Све до Госпића су вагони били затворени и ми смо чак и нужду вршили у вагонима, а целим путем од Сарајева до Госпића нисмо добили храну ни воду. У свему смо путовали до Госпића три дана и три ноћи. Изморени и прегладнели стигли смо у Госпић, једне среде изјутра. Не сећам се датума. Два смо дана били смештени у ћелији казнионе, а остатак до одласка у Јасеновац на дворишту са око 1.000 људи, заточеника. Видео сам у Госпићу многе људе које су тукли, видео сам транспорте од неколико стотина људи, које су свакога дана одводили, како су говорили на Паг на Велебит и у Јадовно. Видео сам када су усташе убили из револвера неког жељезничара. Он је био добио нервни напад па насрнуо на једног усташу, који га је због тога убио из револвера с леђа. Једнога дана смо дознали да долазе Италијани па су нас све који смо остали у Госпићу, пребацили транспортом што у Јастребарско а што разно у Јасеновац. Ми смо пребачени равно у Јасеновац и путем је 12 заточеника из нашег транспорта помрло до Јастребарског. Од тих помрлих не сећам се ни једног имена. У нашем вагону је умро само један. Знам да је био родом из Пала крај Сарајева, сељак. Приликом одласка из Госпића и у Јастребарском фотографисали су нас италијански војници. Наш је део транспорта проборавио на станици у Јастребарском цео дан од јутра до мрака, а само смо за време ручка изашли из вагона. Ручак су нам скували у казанима на станици од новца, који су усташе покупили од нас и са њим купили пасуљ. Колико је год ко имао морао је да даде за тај ручак. Неко и по неколико хиљада. ја сам дао свега 22 динара, колико сам имао при себи. Ко није имао новаца морао је да даде сат и прстен.

Наравно да пасуља није купљено за сав новац, а да су усташе при томе добро прошле, видели смо доцније по томе, што су се свакако са нашим новцем, добро напили. За време нашег боравка на станици у Јасеновцу, долазило је много света па и жена и деце да нас гледају. На многима смо приметили да нас жале, ваљда су то били Срби, а можда и Хрвати. Но било је међу њима и таквих који су нас псовали и претили нас убиством, нарочито су се тамошњи жељезничари окомили на нас, који смо били у жељезничкој униформи. Било је ту жена и деце, који су нас радознало гледали. Видео сам и једну жену, која је нешто викала против нас.

На вечер смо кренули из Јастребарског и тек сутра дан смо стигли у Јасеновац. У Јасеновцу су нас дочекали усташе са псовкама и кундацима већ на самој станици. Одмах смо видели наше добро јутро. Са станице су нас одвели у јасеновачки логор кроз шуму, тако да нас сељаци и грађани нису видели, бар колико ја знам. Путем су нас гонили да идемо што брже. Готово трком. Непрестано су нас тукли кундацима и викали на нас као на стоку. Ако је успут некоме спала ципела, није смео ни да помисли да се сагне и да је узме из блага, које смо газили. У логору су нас поредали уз бараке и све нам одузели што смо имали код себе. Ми смо смештени у логору број 3 на простору Бачићеве фабрике.

Од тог дана започео је мучан живот у Јасеновачком логору пун неизмерних патња и душевних и физичких, у атмосфери непрестаног убијања и клања, сталног пролевања невине српске крви, патња и умирања из дана у дан.

Сећам се да смо у Јасеновац стигли 18 августа. У транспорту нас је било 940 Срба. У овом часу могу да се сетим, да су тада самном дошли Љубо Мирић, бравар из сарајевске жељез. ложионице родом из Високог, који је доцније убијен кундацима за време радова на насипу, Вукичевић Ђоко, бравар из Високог, који је умро у бараци у Јасеновцу пошто је пет дана пре тога био изубијан усташким кундацима; Дабић Бранко, жељезничар из Високог, који је умро у Јасеновцу; Бугарац Обрен, жељезничар из Високог, изнемогао од рада и гласи, испребијан на мртво, умро у Јасеновцу; Шотра Милан, гостионичар из Високог иначе диван човек убијен у Јасеновцу; Беатовић Ранко из Високог, убијен, Библија Милош из Брезе код Високог, убијен; Попара Бошко из Сарајева убијен; Чабак Стојан, бравар из Фађића код Сарајева, убијен; Тушевљак Славко, ложач из Сарајева убијен; Васиљевић Јозо пекар из Високог, убијен, Бранко Ђујић, бријач из Загреба, убијен, а ради њега убијено још 25 заточеника, већином сељака, којима се имена не сећам. До ове репресалије је дошло због тога, што је Ђујић убијен у сукобу са једним усташом, на кога је био

навалио. Приликом одабирања оних 25 људи, који су требали да буду убијени био сам одабран и ја. Но срећом усташа, који ме је одабрао и повео запитао ме случајно, шта сам по занимању. Кад сам одговорио да сам бравар (а занатлије су они штедели, јер су нас требали), он ме је пустио и узео једног сељака, који је стајао одмах иза мене. Тако сам том приликом за длаку остао на животу. Свих 25 људи је поубијано из митраљеза крволок Љубо Милош.

Сада се не могу више да сетим имена оних хиљада људи који су поубијани у Јасеновцу. Али врло често, каткада дан за даном гледао сам групе по сто и више стотина људи, које су водили на убијање. Гледао сам и два „ликвидирања" болесника из болнице. Једном сам у месецу марту био одређен да преносим тешке болеснике из једне бараке када је нагло наишла вода и поплавила бараку. Ми смо се чудом чудили, од куд одједном усташе хоће да спасавају заточенике и још при томе болесне. Но касније смо видели да је стога што усташе нису хтеле да допусте да се заточеници подаве у води и да их евентуално вода не би однела и одала свету њихову судбину. Радије су их сами дотукли. Била су тада оно 2 сата после поноћи кад сам био позван из бараке да заједно са још више другова преносим те болеснике из поплављене бараке. Тих болесника је било ко 120 а можда и више. Носили смо из поплављене бараке преко насипа неких 150 метара далеко. Ту су их прихватили други и односили на циглану. Други дан на вече све су те болеснике у циглани побили и спалили.

Усташе су убијали заточенике на различите начине и то пре доласка комисије, дакле до почетка фебруара, јавно пред свима нама. Убијали су их из митраљеза, пушака и револвера, али на тај начин најмање. Обично су их клали ножем, управо онако као што се коље стока. Често је читаве партије поклало само један усташа. У томе се нарочито истицао злогласни Љубо Милош, затим неки Матијевић, па онда Мујо (тако су га звали, а презиме му не з нам). Он је чак имао и неку тешку сабљу и с њоме одсјецао главе. Он се уопште радо право неким јунаком и то оним старинским како га описују народне песме и приче. Најзад је много и неки Павличевић. Поред тога убијали су усташе и маљевима, специјално израђенима за такво убијање, ти су маљеви били велики и тешки, а имају дугу дршку. Осим маљева убијали су и са неким специјалним и дрвеним моткама, а нарочито много и са секирама. Тврдило се да су давили и са жицом, али ја то нисам видео.

После одласка комисије још су и спаљивали живе људе у циглани и то тако, да би их угурали у простор за печење цигле, зазидали врата и

запалили ватру. Ја сам то на своје очи видио, кад су једну групу тако зазидали и потпалили ватру те их сажегли. Ми смо тада спавали на „рингу“ и све смо одозго гледали.

За време тешких радова на насипима гледао сам из дана у дан како људи падају измрцварени и изнемогли као и испребијани од кундачења. За време тих радова, на којима сам ја издржао пуних 6 месеци, умирало је и било убијено за време рада дневно око 10 до 20 људи најмање. И ја сам једном неким чудом остао на животу након тешког кундачења од чега су сви други умирали. Ево што се мени догодило, а што смо ми свакога дана гледали: 12 октобра ја сам радио са једном групом другова на цести и копао јарке. Од једном су у моју близину дошли тројица усташа, који су се међусобно тихо разговарали. Нато ме позваше и кад сам им ја приступио заповедише ми, да се окренем леђима према њима. Одмах затим осетио сам три ужасна ударца кундаком у плећку, а после тога шест удараца у крста. Већ након четвртог ударца пао сам на земљу и помислио да ми је крај. Ударци су били ужасни, тако да сам мислио да ми ни једна кост неће остати читава, али ипак нисам ни зајаукнуо, јер сам из искуства знао да сваки онај који у оваквим приликама да ма и трачак гласа од себе, сигурно буде дотучен. Након деветог ударца сам се онесвестио. После су ми причали другови да су се усташе, који су, судећи по изговору, били Личани удаљили, а што су другови пришли к мени мислећи да сам мртав. Међутим су приметили да још живим па су ме почели полевати водом, и ја сам дошао к себи. Срећом била је близу наша барака, па су ме унели у њу. Лежао сам 10 дана у непрестаном страху, да ћу бити „ликвидиран“ као и сви болесници. Након 10 дана сам најзад успео да некако станем на ноге и уз највеће напоре кренуо сам на рад, да бих избегао покољ. Био сам сав искривљен, а страшни болови су ме мучили, но ја сам ипак издржао на оним страшним радовима. И данас осећам тешке болове у грудима и крстима од тих удараца.

Највећа убијања у масама настала су почевши од католичког Бадњег дана па до краја јануара. И доцније су та убијања настављена јавно све до половине фебруара само у мањој мери. После су како сам већ рекао убијали у масама и даље, али не више јавно. Убијања су вршена у самој циглани, у којој су поред лешева спаљивали и живе. Према томе нисмо ни од гробара могли дознати колико је људи убијено, а поготово нам је тај број морао бити непознат стога што су убијали групе заточеника које су тек стизале у логор. Ми заточеници нисмо смели ни да долазимо у близину циглане, око које су били постављени стражари. Ако би стражар приметио, да је неки заточеник макар и случајно видео убијање, од-

мах га је позвао и са њиме је било готово. Ја сам лично видео такве случајеве и то неке сељаче, за које сам по њиховој ношњи знао да су негде од Бијељине. Убијања у циглани су се вршила у некој накривљеној шупи без зидова по страни. Око шупе су биле наслагане цигле. Поменути сељаци би, приликом доласка мимо циглане случајно завирили иза цигала према шупи у којој је тај час вршено клање. Сместа га је позвао стражар и угурао га у шупу где је и он био заклан са осталима. Ми смо морали пролазити поред саме циглане кад год смо ишли на посао и са посла. Морам се истећи искуством ми смо сваки пут окретали главу на другу страну од циглане и прошли поред ње што је могуће брже, јер никако нисмо знали није ли у том часу било убијање у тој шупи.

Страшни су били моменти „наступа", када су се одабирали они, који су требали бити убијени, из било ког разлога (због чишћења логора, због неке репресалије, казне). Први пут сам био у „наступу" приликом случаја Бранка Ђујића, о коме сам Вам већ рекао; други пут сам позван са осталима у „наступ" због петорице заточеника, које је пред нама убио усташа Мујо. Знам да је један од њих украо два крумпира, приликом истоваривања и преноса тога крумпира из кола у магазин, на чему је и он радио; двојица су кажњена том смрћу зато, што су се ноћу помокрили у бараки јер нису могла издржати до зоре, а све 4 кибле (за нас преко 200 људи) биле су препуне, за осталу двојицу не знам шта су скривили. Трећи пут био сам у „наступу" због покушаја бегства једног заточеника, коме се имена не сећам. И том приликом убили су пред нама само њега, што је био редак случај, јер су успут редовно одабирали и већи број других заточеника из „наступа" и побијали их.

У логору је било поред Срба и доста Јевреја. И њих су доста тукли и убијали, али далеко мање него Србе. Јевреји су уопште релативно добро пролазили, према нама Србима чак и сјајно. Они су имали у рукама целу интерну управу у логору, били су „слободњаци" т.ј. могли су самостално да излазе из логора и да обављају послове за логор. Многи су од њих путовали чак и у Загреб и задржавали се тамо до 8 дана. За двојицу Јевреја чак знам да су уопште стално ноћивали у Јасеновцу приватно, где су боравили и њихове жене и деца. Многи су од њих уопште имали своје жене у Јасеновцу и често их посећивали. Добивали су с (нечитко) логора ретко се који од њих исправно понашао. Имали су присне везе са усташама. Често су тукли наше људе, а ја сам лично запамтио Јеврејина Хермана Шпилера из Осијека јер ме је више пута немилосрдно истукао а без правог разлога. Имам утисак да су се он и неки други Јевреји хтели тако да улагују усташама. Нарочито су се хрђаво понашали немачки

и пољски Јевреји, док су наши босански Јевреји били најсношљивији, али зато су и највише страдали баш они не само од усташа него и од немачких и пољских Јевреја са којима су усташе у главном били на доброј нози.

За време целог мог боравка у Јасеновцу нисам ни једног часа мислио да ћу изаћи жив. Сав сам био обузет бригом што ћу појести и да измакнем убијању. Тражио сам и прекопавао често по буњишту и тражио лупиње од крумпира и било што, што се некако могло прогутати. Срећом био сам здрав и јак, па сам могао да поднесем све то, од чега су хиљаде других поумирали. Нарочито сам био обузет мишљу, дању и ноћу каквом ћу смрти умрети: од ножа, маља, тољаге, метка, кундака, секире, изнемоглости и умора, болести или глади. Ни на крај ми памети није пало да бих могао избећи једној од њих смрти па никада нисам ни памтио много тога, што сам стварно доживео. Од изнурености највише су умирали гробари, који су имали најтежи посао. Дању и ноћу морали су да копају раке и преносе мртваце са којих су морали претходно да скину одело и обућу. Сав тај посао морали су увек да раде врло брзо без предаха. Усташе су сами знали, како тежак посао ти људи врше, па су они примали двоструку порцију хране, упркос тога ја не знам ни једног затвореника, од стотина и стотина њих, који су били гробари, а који су на томе послу остали живи после месец дана свога жалосног рада. И то је један од доказа у како великом броју су усташе убијали заточенике у Јасеновцу. Једини од гробара који је од почетка до данас још жив јесте шеф гробарске групе инжињер Данон из Сарајева, који лично није морао да ради него је само надзирао посао гробара. И после нашег одласка остао је он у Јасеновцу као шеф гробарске групе.

Више немам шта да кажем до то, да сам од 27 фебруара па до 30 марта т. ј. дан када сам са дванаест својих другова кренуо из Јасеновца према Београду, био поштеђен од свакога рада и добивао петероструку храну, у ствари давали су нам хране колико смо хтели и уопште се према нама усташе благонаклоно понашали. просто их нисмо препознавали. Павелићев повереник Лубурић је пре нашег одласка рекао некима од нас, са значајним нагласком: „много ви знате, много сте чули и видели“.

Кад смо одлазили из Јасеновца сви су Срби плакали, што је и разумљиво, када се помисли у каквом су паклу они остали да и даље живе.

Данас сам захвалан Српском народу, Српској Влади и Комесаријату за избеглице, који су ми омогућили да доживим сву ванредну срећу ослобођења из усташког пакла, и да се сада могу намиру опоравити душевно и телесно.

***

Нас тринаест бивших заточеника у усташком логору у Јасеновцу, који смо на 31 марта о.г. пуштени на слободу молимо да записнички заведете једну нашу констатацију, као надопуну нашим изјавама, које смо дали у наше појединачне записнике о свему што смо доживели, видели и чули за време нашег робовања у усташким затворима и логорима. Ми осећамо потребу да записнички изнесемо чињеницу, да су усташе од самог почетка спроводили, и данас спроводе, друкчији режим према Јеврејима сношљивији него према Србима, доказују ове чињенице:

Већ у самом почетку у Госпићу, ми смо били смештени по казаматима, под бруталним усташким режимима као најгори зликовци, док су Јевреји били само конфинирани у вароши у Госпићу, где су се слободно кретали. Уколико су морали да раде, радили су пољске радове, без нарочите страже. Живели су од свога новца, имали своју кухињу и примали слободно пакете са храном и осталим стварима, које су им биле потребне.

У Јастребарском смо ми Срби сви стрпани у подруме, из којих нисмо смели излазити. Дотле су Јевреји, као и заточени Хрвати били настањени у самом дворцу грофа Ердедиа, слободно шетали по парку чак су могли залазити и у варош, имали су своју специјалну кухињу и добро се хранили, док смо ми добивали само отпадке из њихове кухиње и то без хлеба. Док смо ми били отсечени потпуно од света, дотле су они примали посете својих рођака, који су им доносили све што им је требало.

У Јасеновцу су Јевреји имали у својим рукама целокупну интерну управу. Интерна управа састојала се од око 50 положаја, које су заузимали заточеници. Од тога су били Јевреји њих 46, а само 4 Србина и то један лекар и три групника. Шеф интерне управе је од почетка до данас Бруно Дијамантенштајн. Његов заменик је Јеврејин Винер. Шеф економије је такође Јеврејин Фелдбауер. Шеф писарне је Јеврејин Беговић. Шефови свих радионица у фабрици у којима је свима радницима био сношљивији живот него осталим заточеницима, такође су Јевреји. У логору постојали су тзв. „слободњаци". Била су четири слободњака, и то сва четири Јеврејина. Они су имали ту привилегију, да су могли слободно и без пратње напуштати логор, они су становали у вароши са својим фамилијама. Сва четворица су имали плату. Службено путују и у сам Загреб без пратње, и тамно се задржавају по 8 дана. Врше набавке за потребе логора, каткада и за милијунске шуме. Слободњацима поверавају усташе чак и продају стоке и другог предмета којима располаже од времена до времена логор. Опште поверење, које усташе показују према Јеврејима, кад им поверавају такву функције и сувише је очигледно.

Разумљиво је, да Јевреји до највећи могућности искоришћују положаје које заузимају у управи логора, да би што више обезбедили себе и своје сународнике често и на штету нас Срба. Упада уочи да су усташе нарочито благонаклони према Јеврејима из Хрватске.

Да би стекли што више положаје, који им обезбеђују привилегисани положај, Јевреји су управо мајсторски измишљали и предлагали усташама оснивање различитих функција, које су усташе поверавали само њима. Кроз те положаје очували су се не само ти Јевреји, него и помоћу њих и многи други, од тешких спољних радова и погибије које су са њима биле скопчане. Како су Јевреји поступали на тим положајима може да докаже и овај пример: Једнога дана је управа логора доделила на рад у фабрици у електричарску радиону нашег друга, који је данас с нама у Београду, Миливоја Николића, електроинсталатера по струци. Са њима заједно је одређен на исти рад и електроинсталатер Милан Милановић, који је сада заточе у Старој Градишки. У то доба је радило у тој радионици 7 заточеника, свих седам Јевреја, шеф радионе је био Јеврејин инж. Рајх. Радници у фабричким радионицама па и у тој нису били тучени. Обично нису морали ићи на толико опасна „наступа“ имали су бољу храну него остали заточеници и уопште бољи поступак са стране усташа. Стога је посве разумљиво, да су Јевреји, шефови тих радиона настојали да у тим радионама буду запослени само Јевреји. То им је у главном и успевало. Зато се и могло догодити, да шеф електричне радионе није хтео да нас прими, кад су од стране управе логора били одређени за ту радиону Милановић и Николић, Срби, изговарајући се да за њих нема места, међутим их је морао ипак да прими, али истога дана примљено је и неколико Јевреја без икаква протеста, и ако нису били стручњаци као Милановић и Николић. Тако је било и по свима радионицама стално натезање са шефовима Јеврејима, кад је била реч о упослењу Срба док су Јевреји примани без тешкоћа.

Карактеристичан је пример и случај запослављања заточеника у економији. Ту је радило око 120 заточеника под управом Јеврејина Фелдбауера, који је био свемоћан. Од свих 120 запослених заточеника у економији било је у свему 5 Срба. Па и тих 5 Срба једва је једвице Фелдбауер примио, али им је зато поверио најтеже послове. Један од тих Срба био је и наш друг, који се сада налази с нама Симић Стево, а неко је време радио и Миливој Николић. Поред свега тога многи су заточени Јевреји подржавали и приватне, често интимне везе са појединим усташама из наше страже. Те су везе, на жалост, биле и прљаве природе. Многи су вршили жалосну улогу денунцијаната и провокатора према нама Србима.

Било је и таквих Јевреја који су помагали усташама у њиховим многобројним злоделима против Срба. Ми ћемо овом приликом навести само неке примере јер их све није могуће навести.

Једнога дана крајем новембра, док смо сви били на раду био је одређен Милош Ивић, Србин, заточеник из Добоја, коме је било 18 година, да почисти бараку у којој смо спавали. Тада је било у бараци и неколико болесника, међу којима су били наши другови Ђурица Немања и Миленко Трифковић из Добоја те Јоца Јовановић из Тузле. Док је Ивић чистио бараку, наишао је у њу један усташа са заточеним Јеврејином, кога су сви звали „Бугар“ а коме је презиме Хасон. Тај Јеврејин уживао је и данас ужива велике привилегије код усташа, има право да излази и изван логора, а виђали смо га и у усташкој униформи. Споменутога дана били су и он и усташа пијани. Чим су ушли у бараку стали су да немилице млате по болесницима, а затим су ухватили несретног младића Ивића и ударцем штапа по глави оборили га на земљу. Кад је и пао прискочио му је Хасон-Бугар и заклао га ножем на усташки начин. Овоме је присуствовао и све лично видео наш друг Бранко Поповић који је тада случајно наишао на бараку по неком послу, а који је сада овде са нама.

Готово сваки од нас има по коју тешку притужбу против овога Јеврејина. Тако је једном извадио ноћ на нашег друга Рељу Билановића и хтео га заклати, само зато што је Реља хтео да извуче још живога свога друга Мику Ковачевића из раке, који је био положен у раку још жив са мртвацима и у њој сахрањен. Да му Реља у задњи час и није умакао „Бугар“ би га сигурно заклао.

У Јасеновцу се налази још и данас један Јеврејин, кога зову Борис, а коме не знамо имена. Запослен је као усташки послужитељ. Један његов случај ћемо навести као пример вршења потказивања и провокације са стране Јевреја према Србима. Он је једнога дана дошао међу Србе, понудио је на продају хлебац. Случајно је међу нама имао код себе 50 куна наш друг Јоцо Чолаковић и купио за тај новац комад хлеба. Борис је то одмах дојавио усташама и проказао Чолаковића као заточеника који има код себе новаца, којих по логорским прописима није смео никако имати. Последица је била та, да је Јоцо Чолаковић до зла Бога измучен од усташа усијаним жељезом, од чега је дуго времена патио. Било је много таквих случајева и поступака од стране Јевреја, који су тако служили усташама дајући им прилике да злостављају и убијају Србе. Не треба ни да спомињемо да ми Срби никада и ничим нисмо дали Јеврејима повода за такав поступак.

Ових примера могли бисмо навести безброј.

На крају мислимо да нам је дужност да споменемо да усташе и ако су зверски таманили Јевреје ипак нису ни издалека показивали према њима толику мржњу као према Србима, зато се и дешавало и дешава, да поред свега, ипак на крају крајева страдава и релативно мањи број Јевреја него Срба.

Бранко Поповић с.р.
Пано Петровић с.р.
Хаџи-Чолаковић Саво с.р.
Жегарац Вукашин с.р.
Реља Билановић с.р.
Јоцо Чолаковић с.р.
Пајкић Мирко с.р.

Хаџи-Чолаковићс.р.
Томић Дико с.р.
Миливој Николић с.р.
Војислав Прњатовић с.р.
Симић Стево с.р.
Медић Ђуро с.р.

СПИСАК
Срба за које се поуздано зна да су остали у логорима Јасеновац и Стара Градишка

1. Арсенијевић Радован, Лединци
2. Алавуковић Ђуро,
3. Алексић Александар, Сарајево
4. Билановић Тодор, Тузла
5. Благојевић Јово, Пурачић
6. Босанац Милош, Грубишно Поље
7. Бркић Младен, Грубишно Поље
8. Богдановић Вукан, Приједор
9. Буђен Душан, Брчко
10. Бушен, син Душана, Брчко
11. Бјелобаба Буде
12. Цвјетиновић Бранко, Бјељина
13. Циганович Милош, Високо
14. Чудић Чедо, Загреб
15. Чучковић Михајло, Сарајево
16. Ћујић Живко, Нова Градишка
17. Ћебо Новица, Високо
18. Дурић Нђо, Високо
19. Дураковић Раде, Загреб
20. Дугљеновић Радован, Бреза код Сарајева
21. Дугоњић Славко, Сарајево

22. Данојловић Душан, Зворник
23. Драговић Вељко, Загреб
24. Драгаш Митар-Мијо
25. Гучевац Душан, Дивјак, Бреза-Високо
26. Гајић Радо
27. Глушац Владо, Сарајево
28. Геренчевић Пајо, Хрват, Карловци
29. Гогић Драго, Сарајево
30. Ђурица Немања, Добој
31. Ђурковић Симо, инж. Зеница
32. Ђурђевић Панто, Какањ
33. Ђерђевић Перо, Какањ
34. Ђурашковић Љубо, Сарајево
35. Хавличек Хуго, Сл. Брод
36. Храстовац Богдан, Зеница
37. Јанковић Жарко, Загреб
38. Јанковић Бранко, Бјељина
39. Јовић Симо, Карловац
40. Јаковљевић Мирон, Сарајево
41. Красојевић Обрад, Сарајево
42. Кнежевић Јово, Високо
43. Кнежевић Станко, Нова Градишка
44. Катић Милош, техничар из Црне Горе
45. Ковачевић Милан,
46. Кајмаковић Милан, Бјељина
47. Кусмук Дамјан, Сарајево
48. Калајђић Бранко, Зворник
49. Кљајић Коста, Зворник
50. Кљајић Цвико, Зворник
51. Казанђић Србо, Бјељина
52. Лубура Јово, Сарајево
53. Лемајић Милан, Госпић
54. Лазић Симо, Бјељина
55. Лончар Владо, Пакрац
56. Лопатић Перо, Сарајево
57. Милинковић Лука, Бобота
58. Милинковић Исо, Бобота
59. Мицић Слободан, Јања - Бјељина
60. Милинковић Милисав, Бјељина

61. Милановић Милан, Високо
62. Милушић Михајло, Сарајево
63. Макијевић Милош, Бреза - Високо
64. Милетић Урош, Сарајево
65. Мацановић Саво, Сарајево
66. Мишљеновић Јован, Подр. Слатина
67. Мишљеновић Владо, Подр. Слатина
68. Милијин Жарко,
69. Миличевић Ранко, Негославци
70. Митровић Исајло, Тузла
71. Маринковић Стјепан, Сарајево
72. Маринковић Владо, Сарајево
73. Милисављевић Вукашин, Даниловград
74. Милинковић Ристо, Бјељина
75. Михајловић Синиша, Шид
76. Малиновић Душан, Бања Лука
77. Огризовић Ђуро, Карловац
78. Орозовић Божо, Добрлин
79. Петровић Бранко, Зеница
80. Павловић Нђо, Зворник
81. Попов Лазар, Војка – Пазова
82. Париповић Илија, Загреб
83. Поповић Стево, Сарајево
84. Папаз Ратко, Сарајево
85. Перић Иван, Бјељина
86. Познановић Драго, Загреб
87. Радуловић Вељко, Сарајево
88. Радић Цвјетко, Јања - Бјељина
89. Релић Милан, Сл. Брод
90. Ракић Богдан, Загреб
91. Русић Бранко,
92. Рељић Мирко, Загреб
93. Радаковић Ђуро, Пакрац
94. Стјепановић Ристо, Јања - Бјељина
95. Станковић Емилијан, Бјељина
96. Стевић Војо, Сарајево
97. Савић Милош, Сарајево
98. Срдић Милан, Тузла
99. Свјетличић Драго, Добој

100. Смрекић Мирослав, Фоча
101. Саватић Жарко, Загреб
102. Сувајџић Светозар, Пакрац
103. Ступар Лазар, Пакрац
104. Ступар Михајло, Пакрац
105. Стефановић Светозар, Сремац
106. Тољ Рајко, Сарајево
107. Тешановић Миле, Сарајево
108. Трнчић Младен, Сарајево
109. Томић Данило, Сарајево
110. Томић Милан, Сарајево
111. Татић Раде, Сарајево
112. Тодоровић Исо, Пакрац
113. Шитун Младен, Сарајево
114. Шиљкут Александар, Сарајево
115. Шкаљац Живко, Карловац
116. Умљеновић Милан
117. Васиљ Илија (Иљо), Јања - Бјељина
118. Војновић Бранко, Сарајево
119. Воркапић Вујо, Карловац
120. Вукојевић Ранко, Приједор
121. Васић Светислав, Бјељина
122. Вајпан Константин, Прача код Сарајева
123. Зкалић Никола, Пакрац
124. Зоковић Славко, Коњиц
125. Заклан Бранко, Карловац
126. Жужа Грујо,

НАПОМЕНА: у логорима је остало још један известан број заточеника Срба, махом босанских сељака, чија имена не знамо односно не можемо да се сетимо.

ОРОЗОВИЋ ЛАЗАР, кројач из Пакраца, син Петра и пок. Кате, рођ. Купировић, стар 32 године, ожењен, отац двоје деце, сада у Београду, Вашингтонова улица број 34, исказан са избегличком легитимацијом број 35593 исказао је следеће:

У ноћи од 23 на 24 децембра 1941 године, упадали су усташе у српске куће у Пакрацу и Липику, одводили Србе – мушкарце и затварали их у магазин „Славекса“ у Пакрацу. Одвођење и затварање Срба извршили

су усташе, који су тада дошли из Јасеновца, Новске и Нове Градишке уз помоћ домаћих усташа. Тада су одведени и затворени у поменути магазин следећи Срби из Пакраца: Илић Владо, старешина Среског суда; Лончар Владо, срески шумски референт; Зјалић Нико, приватни инжињер; Благојевић Михајло, трговац; Марковић Пајо, трговац; његов брат Владо, те његови синови Атанасије и Бибо; Штулић Јово, трговац; Савић Ранко, трговац; Блануша Ђуро, казанџија; те његов брат Никола, трговачки помоћник; Хинић Никола, пензионер; Гавриловић Лаза, пензионер; Шушњар, пензионер; Вукобрадовић Љубиша, хотелијер; Марковић Раде, поседник; Лабус Марко, поседник; Богојевић Ђуро, поседник; Босанац Васо, поседник; Ковачевић Јово, трговац; Судар Гавро, кројачки помоћник; Вукмировић Тодор, судски канцелиста; Тодоровић Ицо, месар; Тодоровић Коста, те његов син Милан; Орозовић Ђуро, кројач; Алавуковић, жандарм; Милаковић Јован, кројач; Радић Ђуро, кројач; Ковачевић Душан, кројач; Бучковић Никола, општ. благајник; Томић Бранко општ. благајник; Вучковић, чиновник пореске управе; Шепељ Мане, финансијски прегледник; Покрајац Станко, финансијски подпрегледник; Суваџић Никола власник кино-матографа; Шакић Лука, пензионер; Шкрлић Мирко, судски чиновник; који нема једне руке и ноге, те више других, чијих се имена сада не могу да сетим. Знадем поуздано, да је тада из Пакраца одведено 73 Србина. – Из Липика одведени су и затворени отац и три сина из породице Дакић; четворица из племена Радаковић; Мирковић, гостионичар; Ковачевић гостионичар; Дивјак Јоцо, закупник кур-салона; један ћевабџија, којем се не сећам имена и Врховац, млинар, као и други, чијих се имена не сећам. Знам поуздано, да је тада из Липика одведено 21 Србин. Затим одведен је из Чаглића, Арбутина Симо, општ. бележник. Укупно су усташе затворили и одвели у поменути магазин 74 Србина, међу којима и мене.

Исту ноћ око 5 сати ујутро, усташе су нас све отерали на жел. станицу и затворили у један вагон. У вагону је било ужасно тесно тако да смо чврсто збијени један уз другог морали стајати. Након пола сата воз је кренуо према Новој Градишки.

У Нову Градишку стигли смо око 10 сати пре подне. Ту су нас усташе истерали из вагона и постројили на жељ. станици у два реда и приказивали нас грађанима, да смо ми четници, које су они похватали у шумама. Након један сат поново су нас утерали у теретни вагон и воз је кренуо даље за Јасеновац.

У Јасеновац смо стигли око 4 сата и 30 минута после подне. Ту су нас држали затворене у теретном вагону до 10 сати другог дана. На 25 децембра 1941 године у 10 сати пре подне преузели су нас усташе из Ја-

сеновца и отерали у логор у Бачићеву циглану.

У Бачићевој циглани пред усташком канцеларијом постројили су нас у два реда. Усташки поручник именом Љубо, а којему не знам презиме, дочекао нас је са усташама и срдито викао: „Шта баш ја морам све Србе побити, има још логора у Хрватској". После тога, извршили су усташе над нама темељити претрес и одузели нам сав новац, прстење, сатове, духанске дозе и уопште све ствари, које су код нас нашли.

После извршеног претреса, запитао нас је усташки поручник Љубо, да који је од нас правник. Јавио се је судија Илић Владо. Њега је усташки поручник Љубо запитао, колико је Хрвата осудио на смрт. Судија Илић му је одговорио, да није нити ни једнога, јер да је судио код среског суда, који по закону није овлаштен да суди на смрт. Усташки поручник Љубо, на то је казао судији Илићу: „Јеси ти, јеси, неколико стотина Хрвата осудио на смрт". Затим је узео карабинку, која је била прислоњена уза зид канцеларије, позвао судију Илића на страну, наредио му да скине са себе зимски капут, потом га поставио уз једну наслагу цигле и опалио у њега три метка. Судија Илић срушио се мртав.

После тога усташе су са нама осталима, који смо стајали у строју и ово гледали, наредили, да се јаве они, који су Личани и тада су се јавили: Шепељ Мане, Шакић Лука, Марковић Раде, Лабус Марко, Богојевић Ђуро, Покрајац Станко, Гавриловић Лазо и Шушњар. Њих су усташе извели из строја на страну и све до једнога пред нашим очима заклали. Клање је извршио лично усташки поручник Љубо са још неколико усташа. Жртве су стајале, а поручник Љубо и усташе замахивали су дугим ножевима према вратовима жртава и резали гркљане. Како су коме пререзали гркљан, тако се је тај срушио на земљу сав обливен крвљу. Ми остали морали смо стајати мирно у строју и гледати ово клање наших другова. Други усташе, који нису вршили клање, стајали су и нас проматрали, па онога, који није могао гледати клање, издвојили из строја и предали поручнику Љуби на клање. Тако су издвојени и одмах заклани: Блануша Ђуро, Радаковић Ђуро, Вукобрадовић Љубиша, те Шкрлић Мирко. Међу овима био је издвојен и Дивјак Јоцо. Он је тада казао поручнику Љуби, да је његов рођак неки поджупан. Поручник Љубо му је на то тада рекао, да он баш такве треба. Затим му је наредио да легне на заклане Србе и покаже где му је срце. Дивјак је то учинио. Поручник Љубо сео је тада Дивјаку на ноге, а један усташа сео му је тада на главу, док су друга двојица клекли крај њега, сваки са једне стране и са ножевима му живом извадили срце. Усташа, који је Дивјаку извадио срце, држао је то срце на руци и нама га показивао говорећи нам: „Ево видите како

усташе знаду клати". За време описаног клања поручник Љубо и остали усташе пили су ракију, коју им је у једној флаши доносио један Жидов-заточеник. Клање је трајало око 2 сата и за то време усташе су попили 3 флаше ракије.

После извршеног покоља усташки поручник Љубо саопћио нам је да смо ми остали помиловани и дао нас отпремити у бараке. После извршеног покоља остало нас је из ове групе 42 а поклано 32.

У бараки смо нашли 484 Србина, тако да нас је сви скупа било 526. Барака је била направљена за 200 људи, па зато нисмо могли лежати, већ смо сви морали стајати густо збијени.

Од ужаса гледајући напред описане покоље, полудио је Арбутина Симо општ. бележник из Чаглића и њега су усташе одмах некуда отпремили, вероватно га убили.

Сутрадан смо сви морали ићи на посао. Правили смо нове бараке.

На 27 децембра 1941 године, око 2 сата после подне, постројили су нас усташе пред бараком и издвојили 75 Срба, којима су повезали руке жицом на леђа, те их одвели до једне шупе у логору, где су их дрвеним маљевима све по глави побили. Тај дан су лешеви убијених остали лежати крај шупе. Сутрадан нас 80 Срба, међу њима и ја, одређени смо, да лешеве убијених Срба однесемо на логорско гробље, које се налази на једном пољу крај Саве недалеко логора и тамо покопали. Ми смо то учинили. Лешеве смо носили на даскама по тројица, и то један напред, један отрага, а један са стране, који је пазио да леш не падне са даске. Када смо убијене тако однели на означено поље, морали смо са лешева скинути сва одела, а лешеве оставити само у гаћама и кошуљи. После тога смо ископали три јаме дубоке око 3 и по метра, дуге око 3 метра, а широке око 4 метра. Лешеве смо морали слагати у те јаме у два реда и то тако, да су главе и ноге лешевима биле међусобно измењене, да их више стане у сваку јаму. Са лешевима смо били напунили све јаме до 40 цм. Јаме су морале тако бити засуте, да се после не може разазнати, где су лешеви покопани. Са лешева свучена одела однели смо и справили у магазин у корист независне државе Хрватске.

На 27 децембра 1941 год. на горе описани начин убијени су: из Пакраца, те Липика следећи Срби, који су са мном дошли: Марковић Владо, Благојевић Михајло, Вукмировић Тодор, Штулић Јово, те Вучковић Никола.

После и тога смо ми преживели Срби наставили на раду са подизањем барака.

На 30 децембра 1941 године, били смо на раду око подизања ба-

рака, а у бараки остало је 130 Срба, који тај дан нису могли радити, јер су били болесни. Исти дан око 4 сата после подне, упали су усташе у бараку и истерали све ове болеснике Србе из барака. Оне који нису могли ићи, убили су одмах дрвеним маљевима пред самом бараком, а осталима с жицом повезали руке на леђа и отерали их већ на поменуто поље крај Саве, где су их потукли дрвеним маљевима по глави. Ову групу убијених покопали су Жидови – заточеници. У овој групи убијени су из Пакраца и Липика: Хинић Никола, један Дакић, те Лукић, сељак из Дарувара. Других нисам познавао.

После овог другог извршеног покоља, нама преосталима Србима било је више места у бараци тако, да смо по ноћи могли и лежати.

На 2. и 3. јануара 1942 године, допраћена је у Јасеновац око 80 Срба, сељака и грађана из Бања Луке. Њих су усташе са жељ. станице допремили у циглану, жицом им повезали руке на леђа и одмах их даље терали већ на поменуто логорско гробље. Успут су ови Срби морали певати четничке песме све до гробља. На гробљу су их усташе убили све са дрвеним маљевима. Њихове лешеве покопали су Жидови – заточеници.

Следећег дана допраћена је у Јасеновац група Срба из Сарајева. У овој групи било је и сељака и грађана, а било их је свих скупа око 40. Ову групу Срба довели су усташе у логор, постројили их код једне шупе и ту их све убили дрвеним маљевима. Ову групу убијених Срба, однели су на логорско гробље и закопали други Срби – заточеници, а међу њима нисам ја био.

Храна у логору у Јасеновцу била је врло лоша. Сваки дан добијали смо два пута чорбе од кукурузова брашна ито по једну кашику, а хлеба нисмо уопште никада ни видели, тако да смо трпели страшну глад.

На 4. јануара 1942 године, отпремљена је из Јасеновца у логор у Стару Градишку група Срба, међу којима сам и ја био. У овој групи било нас је 10 Срба, а од тога 7 из Пакраца. Исти дан формирана је у Јасеновцу у логору група Срба, њих око 80, које су усташе без ствари некада отерали. Казали су, да их воде на четкање. После су ми у Старој Градишки причали Жидови – заточеници, да је ова група Срба убијена у Старом Јасеновцу.

Ја сам остао у логору Старој Градишки до 15 јануара 1942 године. По дану смо преносили нека дрва и чистили снег. Храна је била као у Јасеновцу врло лоша, једино смо спавали у собама на слами, није нитко убијен, али их је више умрло наравно смрти. Имена умрлих не знам. У логору у Старој Градишки, највећим делом су смештени Жидови заточеници. Са мном су из Јасеновца премештени били у Стару Градишку већ поменути:

Радић Ђуро, Милаковић Јован, Ковачевић Душан, Павловић Јован, Орозовић Ђуро и Сударг Гавро. Друге Србе који су били са мном у логору у Старој Градишки нисам познавао, јер сам тамо кратко време боравио.

На 15 јануара 1942 године ишао сам са још два Србина и три Жидова заточеника на жељ. станицу у Окучане, где смо истоваривали из вагона крумпир, који је био одређен за усташе у Старој Градишки. Са мном су од Срба били тада у Окучанима поменути Радић Ђуро, и Милаковић Јово. Нас три смо се још пре тога договорили, да ћемо на сваки начин покушати побећи. Када смо са истоваривањем крумпира били готови, дошли су у два аутобуса усташе, који су некуда ишли и они су на жељ. станици застали и ступили у разговор са усташама, који су нас чували. Нас тројица ухватили смо ову прилику и побегли, а да нас од усташа нитко није приметио.

Ја сам се од Радића и Милаковића одмах одвојио и преко шума кренуо у срез пакрачки, а они су остали у шумама, где су вероватно и сада налазе. Ја сам у разним селима среза пакрачког задржао се до 19 априла 1942 године, када је по мене дошао мој један пријатељ из Земуна, Хрват, који ми је донео пропусницу гласећу на туђе име. Задржавајући се у селима среза пакрачког сакривао сам се пред хрватским властима и усташама тако, да ме они нису приметили.

На 19 априла године кренуо сам на пут за Земун, камо сам стигао на 20 априла 1942 године. У Земуну ми је мој наведени пријатељ Хрват израдио пограничну карту, опет на туђе име, са којом сам на 21 априла 1942 године прешао у Београд.

Од усташа у логору у Јасеновцу познајем једино усташког поручника Љубу, али не знам како се зове презименом. Друге усташе не знам, али знам, да су скоро сви из Лике и Херцеговине, а међу њима има доста и Муслимана из Босне. Из логора из Старе Градишке такође нисам познавао од усташа, али знам да су и усташку дужност вршили усташе из Лике и Херцеговине, а међу овима било је доста Муслимана из Босне.

Чуо сам да је у логору у Јасеновцу сада неки виши усташки функционер Немет Петар, по занимању ременар из Пакраца.

Друго ми није ништа познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

ЛОНЧАР ВЛАДИМИР, шумарски инжињер и сресни шумарски референт код среског начелства у Пакрацу, стар 40 година, син Михајла и Милеве рођ. Радић, ожењен, без деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109573, - исказао је:

У ноћи од 23 на 24 децембра 1941 године, провађивали су усташе у српске куће у Пакрацу и Липику, одводили Србе мушкарце и затварали их у магазин „Славекса“ у Пакрацу. Одвођење и затварање Срба извршили су усташе, који су тада дошли из Јасеновца, Новске и Нове Градишке уз помоћ домаћих усташа. Тада су одведени и затворени следећи Срби из Пакраца: Илић Владо, старешина Среског суда; Лончар Владо, срески шумски референт; Зјалић Нико, приватни инжињер; Благојевић Михајло, трговац; Марковић Пајо, трговац; његов брат Владо, те његови синови Атанасије и Бибо; Штулић Јово, трговац; Савић Ранко, трговац; Блануша Ђуро, казанџија; те његов брат Никола, трговачки помоћник; Хинић Никола, пензионер; Гавриловић Лаза, пензионер; Шушњар, пензионер; Вукобрадовић Љубиша, хотелијер; Марковић Раде, поседник; Лабус Марко, поседник; Богојевић Ђуро, поседник; Босанац Васо, поседник; Ковачевић Јово, трговац; Сударе Гавро, кројачки помоћник; Вукмировић Тодор, судски канцелиста; Тодоровић Ицо, месар; Тодоровић Коста, те његов син Милан; Орозовић Ђуро, кројач; Алавуковић, жандарм; Милаковић Јован, кројач; Радић Ђуро, кројач; Ковачевић Душан, кројач; Бучковић Никола, општ. благајник; Томић Бранко општ. благајник; Вучковић, чиновник пореске управе; Шепељ Мане, финансијски прегледник; Покрајац Станко, финансијски подпрегледник; Сувацић Никола власник кино-матографа; Шакић Лука, пензионер; Шкрлић Мирко, судски чиновник; који нема једне руке и ноге, те више других, чијих се имена сада не могу да сетим. Знадем поуздано, да је тада из Пакраца одведено 73 Србина. – Из Липика одведени су и затворени отац и три сина из породице Дакић; четворица из племена Радаковић; Мирковић, гостионичар; Ковачевић гостионичар; Дивјак Јоцо, закупник курсалона; један ћевабџија, којем се не сећам имена и Врховац, млинар, као и други, чијих се имена не сећам. Знам поуздано, да је тада из Липика одведено 21 Србин. Затим одведен је из Чаглића, Арбутина Симо, општ. бележник. Укупно су усташе затворили и одвели у поменути магазин 74 Србина.

Исту ноћ око 4 сата ујутро усташе су нас све отерали на жељ. станицу и затворили у један теретни вагон. Пригодом нашег одласка из поменутог магазина на жељ. станицу, пратили су нас као стража уз стране и домаће усташе још скоро сви одрасли грађани- Хрвати из Пакраца. Међу тим грађанима, који су сви били оборужани војничким пушкама видео сам Станић Франу професора учитељске школе у Пакрацу, који је такођер на рамену носи војничку пушку. Овај Станић био је у прошлом светском рату солунски добровољац и познат као искрен и несебичан

Југословен и велики пријатељ Срба, па ме ова чињеница утврђује у уверењу, да су пакрачки грађани тада силом доведени да нас као оружана пратња и они отпрате на жељ. станицу.

У вагону је било ужасно тесно тако да смо чврсто збијени један уз другог морали стајати. Након пола сата воз је кренуо из Пакраца за Нову Градишку.

У Нову Градишку стигли смо око 10 сати пре подне. Ту су нас усташе истерали из вагона и постројили на жељ. станици у два реда и приказивали нас грађанима, којих је тамо било, да смо ми четници, које су они похватали дан пре тога у шумама пригодом борбе. Након 1 сат поново су нас утерали у теретни вагон и проследили смо пут за Јасеновац.

У Јасеновац смо стигли око 4 сата и 30 минута после подне. Ту су нас усташе држали затворене у вагону све до другог дана у 10 сати пре подне. Стражу над нама држали су усташе из Јасеновца, који су нам добацивали разне претње као на пр. да ћемо сви бити убијени прије уласка у логор, јер да нисмо друго ништа нити заслужили, када смо се одметнули у шуму. – Овом приликом наглашујем, да нам се је са стране усташа хтело силом сугерирати, као да смо ми четници, које су они пригодом борбе похватали у шуми, иако смо сви као мирни грађани по ноћи дигнути из својих кревета и доведени у Јасеновац. Чуо сам после причати од других заточеника, да се је то исто и са њима догађало. Дапаче многима нису дозвољавали да се бријy по више дана, само да би изгледали, као да су били у шуми и тамо похватани.

На 25 децембра 1941 године, т.ј. на римо-католички Божић, у 10 сати пре подне истерали су нас усташе из вагона и отерали у логор у Бачићеву циглану. Успут, а нарочито, када смо дошли до Саве, усташе су пуцали у зрак из својих пушака.

У Бачићевој циглани пред усташком канцеларијом дочекао нас је усташки поручник и командант логора Милош Љубо са неколико усташких заставника. Поручник Љубо је викао: „Шта баш ја морам све Србе побити, има још лога у Хрватској“. Чинио је дојам полупијаног човека. Одмах нас је поручник Љубо постројао пред канцеларијом у строј у два реда. Затим је зовнуо 17. усташку сатнију, која је састављена од самих Личана и наредио јој, да се стави под оружје. Одазвало се је око 20 усташа, који су наоружани војничким пушкама стали пред наш строј.

У исто време монтиран је на једном столу пред средином строја један лаки митраљез, који је био уперен према нама. После тога започео је претрес наше пртљаге, те личних претрес. Одузимано је све, што год је код нас нађено, као: новац, прстење, сатови, наливпера, прибор за пу-

шење и све отале вредније ствари, што су их нашли. Претрес је са прекидима трајао око 2 сата.

Одмах у почетку претреса запитао је поручник Љубо: „Има ли неки правник". Одмах се је јавио судија Илић Владо, који је стајао у првом реду на левом крилу строја. Поручник Љубо дошао је тада пред лево крило строја, а судија Илић је на то иступио из строја пар корака и дошао пред Љубу поручника. На то га је поручник Љубо упитао: „Колико си Хрвата осудио на смрт". Судија Илић му је одговорио: „Ја сам био старешина Среског суда, а срески судови по закону нису овлаштени никога осудити на смрт". Поручник Љубо му је на то казао: „Шта би ти рекао, када би ја тебе сада осудио на смрт". Судија Илић је на то одговорио: „То је ваша ствар". После тога га је поручник Љубо послао назад у строј. Настављен је затим претрес. У међувремену донео је један Жидов заточеник једну боцу кухане ракије, коју су пили поручник Љубо и остали усташе, официри и подофицири.

Након неког времена присетио се је поручник Љубо и поновно запитао: „Где је тај правник". Јавио се је опет судија Илић. Поручник Љубо му је наредио, да изађе из строја и дође пред њега. Када је судија Илић дошао пред поручника Љубу, он му је наредио, да скине зимски и доњи капут. Судија Илић скинуо је оба капута тако, да је остао само у прслуку. Затим му је поручник Љубо наредио, да корача пред њим у правцу једног купа цигле, који се је налазио иза нашег строја. Када је судија Илић дошао до купа цигле морао је стати, а поручник Љубо узео је пушку од једног усташе и држећи је испод пазуха у удаљености од 5 корака, опали је у судију Илића 3 метка. Илић се је срушио на земљу, а поручник Љубо предао је пушку усташи, од кога је био узео и наставио са започетим претресом. Уз то је са осталима усташама официрима и подофицирима непрестано пио кухану ракију, па кад су попили једну флашу, Жидов-заточеник морао им је донети другу и тако редом.

Након 5 минута судија Илић почео је давати знакове живота и у несвестици је јечао. Чувши то поручник Љубо, пришао је тешко рањеном судији Илићу и испалио у њега још неколико метака, овај пут из револвера. Иза тога се је судија Илић умирио. Након тога поручник Љубо извадио је из корица усташки нож, сагнуо се над судију Илића, који је лежао на земљи потрбушке и распорио га између лопатица, тражећи му срце. Овај последњи детаљ клања нисам ја лично видео, јер је између мене и Илића био куп цигала, већ ми је то касније описао Жидов Гринбаум, трговац из Липика, који је истодобно дотеран у Јасеновац. Остале детаље судије Илића ја сам лично гледао, јер ми куп цигала није сметао,

пошто је судија Илић био висок човек.

После тога наредио је поручник Љубо нама осталима, који смо стајали у строју, да се јаве сви они, који су родом из Лике. Тада су се јавили: Шепељ Мане, Мирковић Раде, Лабус Марко, Благојевић Ђуро, Покрајац Станко, Гавриловић Владо, Шушњар и неки још. Њих је поручник Љубо издвојио из строја и одвео их већ до поменутог купа цигала, е са још неколико усташа заклао ножем. Жртве су стајале, а поручник Љубо и усташе замахивали су ножевима према вратовима жртава и пререзивали гркљане. Како су коме пререзали гркљан, тако се је тај сав обливен крвљу срушио на земљу. Ми остали морали смо за то време мирно стајати у строју и све ово клање проматрати.

После извршеног покоља напред наведених Срба, иступио је пред поручника Љубу усташки заступник Матковић, који је био већ прилично пијан и замолио га, да му дозволи, да он закоље једног Србина за Божић. Поручник Љубо му је дозволио тиме, да си сам изабере из строја Србина, којег ће заклати. Заставник Матковић погледао је по строју и очи су му одмах запеле за Дивјака Јоцу. Приступио му је и запитао га за име и презиме, те занимање. Када је дознао, да је то Дивјак Јоцо, закупник кур-салона у Липику, почео је од весеља да скаче у вис говорећи: „Сада ћу се ја теби осветити зато, што ти мени ниси једанпут ниси хтео да нађеш столицу, када сам ја дошао у твој курсалон“. Одмах га је на то извукао из строја и одвео према већ поменутом купу цигаља, повалио га на земљу и живом му извадио срце. Дивјак је страшно јаукао, док му је Матковић вадио срце. Сам детаљ вађења срца Дивјака нисам могао проматрати, јер је између мене и Дивјака био куп цигаља. Не сећам се, да ли је после тога заставник Матковић Дивјаково срце држао у руци и нама показивао, али се врло добро сећам, да је после тога имао обе руке потпуно црвене од крви и да их је брисао о своје хлаче.

После тога предложио је заставник Матковић, да се изабере за клање из нашег строја још 10 Срба, првенствено Личана и да се ти закољу, а остали да се пусте у бараку. Овај предлог Матковићев прихватио је поручник Љубо. Матковић је извршио одабирање и одабрао 12 Срба, које је Матковић одабрао за клање, сећам се да су били Вукобратовић Љубиша и Тодоровић Коста, док се других не сећам. Ове Србе усташе су најпре добро истукли кундацима, а неке такође боли ножевима. Након тога сви су заклани на исти начин, као и они раније. Сви ми остали, који смо стајали у строју, по наређењу поручника Љубе, поведени смо напред до поменутог купа цигле и морали смо гледати ово клање наших другова уз пратњу, да ће бити заклан сваки онај који покаже на било који начин

и најмањи знак негодовања, или страха. За време овога клања усташе су стајали пред нашим стројем и мотрили нас. Усташе су издвојили из строја Шакића, јер је по њиховом мишљењу показивао знакове негодовања. Након извршеног клања дванајесторице Срба, приступио је поручник Љубо до Шакића са речима: „Ти си тај, који се мрштиш, па ћеш зато главом платити". Затим је опалио у њега неколико хитаца, а истодобно су припуцали и други усташе и Шакић се је мртав срушио на земљу.

За све време клања усташки поручник Љубо, те усташки официри пили су кухану ракију, коју им је подносио један Жидов – заточеник и попили су за то време 3 флаше ракије.

После извршеног клања наших другова, саопштио нам је поручник Љубо, да смо ми остали помиловани и наредио, да се одведемо у бараку.

По мом рачуну, заклано је, односно убијено из пакрачке групе одмах код доласка у логор 27 Срба, а осталих 47 отпремљено је у логорску бараку.

У бараки смо нашли преко 450 Срба тако, да нас је сада било свих скупа преко 500, а барака је била направљена само за 200. Зато нисмо могли лежати, а сви нити седити, већ смо стајали густо, збијени.

Од ужаса, гледајући напред описане покоље, почео је други, или трећи дан после тога показивати знакове лудила Арбутина Симо, општ. бележник из Чаглића. Он је по усташама убијен на 3 јануара 1942 године.

Сутрадан и наредних дана ишли смо на посао и градили нову бараку.

На 1 јануара 1942 године, око 2 сата после подне постројили су нас неки усташки заставници пред бараком и издвојили из строја око 70 Срба, које су одмах повезали жицом за руке, - два по два, те их одвели на тако звано логорско гробље, које се налази на једној пољани крај Саве. Ту су их убили све дрвеним маљевима и секирама по глави. Њихови лешеви су сутра дан по другим заточеницима Србима закопани на истој пољани. Тада је убијен из пакрачке групе Мишчевић Божо. Имена других убијених не знам.

Сутрадан на 2 јануара 1942 године ишли смо на рад, а у бараки је остало око 130 Срба, који су били болесни и нису могли ићи на рад. Тај дан око 4 сата после подне упали су у бараку неки усташки заставници са усташама и све ове болесне Србе истерали су из бараке. Оне, које нису могле даље ићи, а тих је било око 40, убили су их дрвеним маљевима и секирама одмах пред бараком, а остале су повезали жицом за руке, - два по два, - и одвели их на поменуто логорско гробље и тамо их све убили

маљевима и секирама по глави. Њихове лешеве су закопали Жидови – заточеници. Тада су убијени: из пакрачке групе: Марковић Владо, Благојевић Михајло, Вукмировић Тодор, Штулић Јово и Вучковић Никола. Имена других не знам.

На 3 јануара 1942 године, дошао је у логор усташки повереник Лубурић Вјекослав, који је по чину усташки сатник. Он је тога дана око 12 сати дао све нас Србе – заточенике постројити пред усташком канцеларијом и дао издвојити у главном сељаке, чиновнике и трговце као непотребне за јасеновачки логор. Тако је издвојио око 60 Срба и дао их отпремити у Стари јасеновачки логор, који се назива „Јасеновац II“ где су како смо чули сви убијени. Из пакрачке групе тада су убијени Арбутина Симо, Мишчевић Раде и Томић Бранко, те Гламочлија Перо, сељак из Првче крај Нове Градишке.

После ових горе извршених покоља Срба у логору Јасеновцу било је нама преосталима Србима доста места у бараки.

Познато ми је, да је у месецу јануару 1942 године у логор Јасеновац стизало више група Срба из разних места, а највише из Босне, и да су усташе ове Србе ликвидирали одмах по доласку у логор, али ми поближе о томе није ништа познато. Једино сам ја са још око 60 Срба био одређен да покопам ту групу убијених Срба. Њихови лешеви лежали су на поменутом логорском гробљу и били су укочени. По оделу судећи закључио сам, да су то били сељаци из Босне. Ми смо морали ископати неколико већих јама око један метар дубоке. У ове јаме закопали смо лешеве убијених Срба. Прије тога једна друга група Јевреја – заточеника свукла је одела са ових убијених Срба и однела у логорски магазин у корист независне државе Хрватске. Наиме са свих лешева побијених Срба и Жидова свлаче се одела и справљају у логорски магазин у корист независне државе Хрватске. За време док смо ми лешеве убијених Срба покапали, усташе су из обести убили двојицу мојих другова, који су са мном радили и то једног, што је према оцени усташа отишао предалеко да обави нужду, а другог што је по оцени усташа полагано радио. Имена њихова не знам.

Ја сам био у логору у Јасеновцу до 29. јануара 1942 године, и за то време осим горе наведених покоља, извршили су усташе и једно такозвано чишћење логорске болнице. Тада су усташе извукли из болнице око 100 болесника Срба и Жидова заточеника и све их убили. Убијање су извршили маљевима и секирама.

Храна у логору у Јасеновцу била је врло лоша. Сваки дан смо добивали два пута чорбу од куханог кукурузног брашна и то само по једну

кашику. Хлеба никада нисмо нити видели. Услед овако лоше хране сви смо физички били потпуно исцрпљени. Осим тога много смо патили од гамади, као ушију, те друге нечистоће. Лежали смо на голим даскама.

На 29 јануара 1942 године отпремљен сам из Јасеновца са више других Срба у логор у Стару Градишку. Са мном су отпремљени у Стару Градишку: Михајловић Синиша, учитељ из Шида; Релић Мирко, берберин из Загреба; Кнежевић Станко, чиновник дирекције шума из Нове Градишке. Имена других не знам.

У логору у Старој Градишки били су већином разни занатлије, као кројачи и обућари. Они су тамо за усташе радили, а ми остали били смо помоћно особље. Бринули смо се за чистоћу у логору. Режим у овоме логору био је донекле бољи, него у Јасеновцу. И храна је била нешто боља.

У месецу априлу 1942 године, већина заточеника оболила је од грипе. Ради тога посао је у логору запео. Ово се није свиђало усташама, па су једне ноћи око 40 болесника извукли из соба и болнице, потрпали их на камион, одвезли у Јасеновац и тамо убили. Тада је убијен, колико је мени познато Биненефелд, Жидов – дечак од 14 година, родом из Пакраца, који је био оболио на грипи.

Ми смо мушкарци – заточеници били смештени у казниоичким зградама унутар казниоичког зида, а изван тога зида, а изван тога зида смештене су жене и деца, што су тамо доведени.

Течајем месеца априла 1942 године, одведено је из тога логора женског око 500 жена и деце, Српкиња и Жидовки у Јасеновац и тамо су сви убијени.

На исти начин почетком месеца маја одведено је у Јасеновац и тамо убијено око 40 Срба – сељака из села Млака крај Јасеновца. Ови су сељаци били остали као неспособни за рад у Немачкој, па су их усташе као непотребне ликвидирали.

Половицом месеца маја 1942 године, довели су усташе у Стару Градишку око 500 Срба сељака из срезова Војнић, Слуњ и Вргин Мост. Ова група Срба – сељака одређена је одмах за рад и отпремљена у Земун. Из ове групе издвојили су усташе око 40 Срба, који су услед старости и телесних мана били неспособни за рад, па су их одмах аутомобилом одвезли у Јасеновац и тамо убили.

Ја сам на 20 маја 1942 године са групом од 700 Срба, у којој је било око 60 Хрвата отпремљених из Старе Градишке у Земун. У Земуну смо сви били смештени на сајмишту у павиљонима и ја сам тамо остао до 27 маја 1942 године, када сам са још 25 Срба пребачен у Београд. Остали су Срби остали иза мене у Земуну.

Иза мене остало је у Старој Градишки још око 100 Срба – заточеника, те око 3.100 жена, већином Српкиња. Ја верујем, да су после мога одласка многе жене Српкиње већ ликвидиране, јер постоји намера усташа, да све оно, што није способно за рад, треба убијањем ликвидирати, а то су већина жена, те деце у логору у Старој Градишки.

Од усташа у логору у Јасеновцу познати су ми: Лубурић Вјекослав, усташки сатник и повереник за логоре; Милош Љубо, усташки поручник и командант логора; Павличевић, усташки поручник; Матковић усташки заставник, који је као добар усташа после промакнут за усташког поручника, Мујо, усташки заставник; родом из Босне, Модрић усташки заставник.

У логору у Строј Градишки познати су ми усташе: Усташки поручник; Гаџић, Барбарић, Немет Петар, по занимању ременар из Пакраца.

Као усташе служе у оба логора највећим делом Хрвати из Лике и Херцеговине, те Муслимани из Босне. Сви су они са малим изузетком крволочни.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

КОТУР ЛАЗАР, учитељ у пензији из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 54 године, син пок. Петра и пок. Ангелине, рођ. Јанковић, ожењен, без деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109569.

ВУЧЕВИЋ САВО, земљорадник из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 60 година, син пок. Томе и пок. Кристина рођена Влаисављевић, ожењен, отац двоје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109569,

КОСИЋ СИМО, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 62 године, син ок. Николе и пок. Кате рођ. Батак, ожењен, отац двоје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109555,

ТУРОМАН НИКОЛА, земљорадник из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 70 година, син пок. Стевана и пок. Марије рођ. Чолак, ожењен отац деветоро деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109556,

ТУРОМАН ЈОВО, земљорадник из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 40 година, син Николе и Марије рођ. Мачкић, ожењен, отац једног детета, исказан са избегличком легитимацијом број 109557,

ТУРОМАН МИРКО, земљорадник из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 38 година, син Николе и Марије рођ. Мачкић,

ожењен, отац једног детета, исказан са избегличком легитимацијом број 109558,

ТУРОМАН ВЕЉКО, електричар, из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 28 година, син Николе и Марије рођ. Мачкић, неожењен, исказан са избегличком легитимацијом број 109559,

ТУРОМАН МИЛУТИН, ташнар из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 23 године, син Николе и Марије рођ. Мачкић, неожењен, исказан са избегличком легитимацијом број 109560,

ЈАКШИЋ ИЛИЈА, жељезничар у пензији из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 59 година, син пок. Аврама и пок. Марије рођ. Радић, ожењен, отац седмеро деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109563,

ЈАКШИЋ ВЛАДИМИР, ђак гимназије из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 21 годину, син Илије и Драгиње, рођ. Ерцеговац, неожењен, исказан са избегличком легитимацијом број 109563/а,

КОТУР ДУШАН, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 29 година, син пок. Васе и Милке рођ. Рајчевић, ожењен, отац једног детета, исказан са избегличком легитимацијом број 109561,

КОТУР МИЛАН, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 23 године, син пок. Васе и Милке, рођ. Рајчевић, ожењен, отац једног детета, исказан са избегличком легитимацијом број 109562,

ТРИВУНЧИЋ МИХАЈЛО, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 58 година, син пок. Гавре и пок. Миље рођ. Вулетић, удовац отац шестеро деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109566,

КОТУР МИЛАН, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 40 година, син Петра и Марије рођ. Тривунчић, ожењен, отац двије деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109570,

МУНИЖАНА ЖИВКО, земљорадник из Уштице, општине Јасеновац, среза Новска, стар 34 године, син пок. Јове и Стоје рођ. Рогиж, ожењен, отац двоје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109574,

КОТУР ЛАЗО, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 38 година, син пок. Милутина и Марије рођ. Келић, ожењен, отац двоје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109564,

БАЧИЋ МИЛАН, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 47 година, син пок. Глише и Љубе рођ. Вукоманчић, ожењен, отац троје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109665,

КОТУР ПЕТАР, земљорадник из Јасеновца, општине исте, среза

Новска, стар 70 година, син пок. Мије и пок. Милке, рођ. Котур, ожењен, отац осмеро деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109552м

МАЧКИЋ ЛАЗО-полицијски стражар у пензији из Јасеновца, општине исте, среза Новска, стар 46 година, син Симе и Ане рођ. Ђукалац, ожењен, отац четверо деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109568 – сугласно су исказали следеће:

Одмах након успоставе независне државе Хрватске, појавили су се у Јасеновцу усташе. У усташке редове ступили су домаћи Хрвати под водством Видаковић Николе, земљорадника из Уштице крај Јасеновца, који обнаша част усташког таборника, а уједно и усташког начелника. Усташе су одмах почели прогонити Србе.

Два три дана након успоставе независне државе Хрватске усташе су ухапсили Келић Лазара, општинског бележника у пензији из Јасеновца. Њега су неко време држали у општинском затвору, где су га злостављали, а затим су га пустили кући. Поновно је ухапшен, злостављан и потом пуштен кући. – На 1. јуна 1941 године у вече ухапсили су још: Драчу Милана, званичника шумске управе; Ђукалац Ђуру, лугара; Грујичић Ђуру, трговца и Рашинац Јоцу лугара. Прва четворица су из Јасеновца, а потоњи из Уштице крај Јасеновца. Исте ноћи усташе су ову петорицу Срба одвели на обалу крај реке Саве крај Јасеновца, где су их убили и њихове лешеве бацили у воду. Ђукалац Ђуро је међутим био само теже рањен у главу, па се је пливањем спасао из воде дошао кући, те испричао, шта се је догодило њему и осталим његовим друговима. Он се је после тога пред усташама крио по Босни, где се је лечио, а после прешао у Јасеновац. На 8 маја 1942 године усташе су га пронашли у штали једнога Хрвата, где се је крио и тако га убили. Сутрадан, т.ј. на 2 јуна 1941 године, породице убијених Срба, не знајући за то, донели су на општину храну, а општински начелник наведени Видаковић Никола, казао је тим породицама, да су затворених 5 Срба Немци преузели и отпремили у Немачку. Ово убиство извршили су: Видаковић Никола, општински начелник; Ракарић Карло, општински стражар; Драгић Иван, општински стражар; Драгић Мијо, сељак и заменик општинског начелника; Ракарић Матија, земљорадник; Цветковић Иван, земљорадник, сви из Јасеновца, те Шамчић Петар и Југовић Стјепан, земљорадници из Уштице. И ако су убице читавом месту познати, нико никакве истраге није водио.

Још у месецу мају 1941 године усташе су затворили око 100 Срба – сељака из општине јасеновачке под изликом, да имају сакривено оружје. Држали су их неколико дана затворене, а затим су их пустили за новац кући. Сваки је морао платити 200 до 2.000 динара, већ према

имовном стању. И ми били смо тада затворени и морали се из затвора искупити. После тога сви смо морали ићи 14 дана на прислан рад. Поправљали смо пут крај обале Саве. Хрвати нису морали поправљати тога пута. Пошто смо поправили наведени пут морали смо сви ићи радити послове пољске Хрватима, а то су морале чинити наше породице. Разуме се, да смо све ове послове морали обављати забадава и о нашем трошку.

У месецу августу 1941 године срео је усташе Брнић Јово звани „Чапун“ на путу у Јасеновцу Јакшић Илију (преслушаног) одвео га у парохијски стан у Јасеновцу, где су усташе имали свој логор и ту га је усташа Брнић са осталим усташама страшно злостављао. Међу осталим усташе су му клијештима кидали са тела комаде меса. Јакшић је тако био 4 дана злостављан у усташком стану и од злостављања добио велике повреде по читавом телу. Након ужасног мучења од 4 дана, усташе су Јакшића избациле из усташког стана на улицу у блато, где је остао лежати, јер од задобивених повреда није могао ићи. Случајно је туда пролазио Растовац Богдан, земљорадник из Уштице, који је Јакшића однео кући. После тога је Јакшић 8 месеци одлежао у кревету.

У месецу септембру 1941 године усташе су ухватили Божичић Гојка, свирача из Јасеновца, одвели га у поље звано „Брочке Јесенине“ наредили му, да се сам ископа раку, а затим су га убили и закопали у ту раку.

У месецу октобру 1941 године провалили су усташе у стан Познановић Мојсија, железничара из Уштице, који је баш ту исту ноћ дошао из службе, одвели су њега и његовог сина Мирка у усташки стан. Ту су их усташе страховито тукли, а након тога исту ноћ Познановић Мојсија су убили и закопали у башту парохијског стана, а његова сина одвели су у логор у Крапје, где је био 3 месеца, а након тога је пуштен кући. На 8. маја поново је ухапшен са осталима нама.

У месецу јануару 1942 године дошли су усташе у кућу Тривунчић Васе, земљорадника из Јасеновца и одвели њега и његову жену Драгињу. Њега су одмах исте ноћи убили у Јасеновцу у логору, а његову жену су отерали у логор у Стару Градишку. После тога су усташе сву његову имовину опљачкали и одвезли у усташки стан, а у његову кућу су уселили једног страног усташу са породицом и тај усташа сада његово имање ужива.

У месецу јануару 1942 године провалили су усташе у кућу Дедовић Кристине старице од 72 године која је сама становала у својој кући.. Усташе су ову старицу заклали и њезин леш бацили у Саву, а затим сву њезину имовину опљачкали. У месецу августу 1941 године почели су усташе

уз потпору општинске власти присиљавати нас Србе, да пређемо на римокатоличку веру, претећи нам се убиством и логорима и домаћи жупник у Јасеновцу Ћосић наговорио нас је да пређемо на римокатоличку веру, па да нам се после тога неће ништа догодити. Сви Срби из јасеновачке општине, да би спасили своје животе, прешли су на римокатоличку веру па и ми. На католички Божић морали смо се чисто обући и ићи у цркву, а православни Божић нисмо смели славити. Усташе, као и остали римокатолици из места надзирали су нас да ли славимо римокатолички Божић и свеце по римокатоличком обреду да можда не славимо наше свеце.

Прошле године у јесен усташе су порушили српско-православне цркве: у Јасеновцу, Уштици, Хрватској Дубици, Рајићу, Пакленици, Градини, Окучанима, Богићевцима, Смртићима, Новој Градишки и Новској.

Усташе су и пљачкали Србе у јасеновачкој општини. Отимали су Србима новац, робу, жито, брашно, маст, сир и све што им се свидело. У пљачкању се нарочито истицао Шимчић Петар, земљорадник из Уштице. Он је залазио у српске куће и отимао готов новац, пресретао је Србе на путевима, одводио их у гостиону где су му морали плаћати пити, а осим тога их готов новац дати. Ако који није имао новаца да му даде онда је морао му навести имена оних Срба који су продали благо или што друго па имају новаца.

У ноћи од 5. до 6 маја 1942 године усташе су из обести пуцали у месту Јасеновцу. Са пуцањем наставили су у ноћи од 6 на 7 маја, те 7 на 8 маја 1942 године. На 7 маја 1942 године усташе су блокирали Јасеновац и Уштице тако, да нитко није могао изаћи ван. За пуцање окривили су Србе што је међутим лаж, јер нитко од Срба није пуцао а нити имао оружја.

На 8 маја 1942 године напали су усташе кућу Бороjевић Јована, окривљујући га, да је он пуцао из своје куће. Бороjевић је то порицао бранећи се, да он није пуцао, јер да нема нити оружја у кући. Усташе су тада убили на кућном прагу Јованова сина Гавру, а Јована су одвели у логор у Јасеновац и тамо га убили пред нашим очима. После тога довели су у Јасеновац и читаву Јованову породицу и то: снаху Мару и њезиних троје деце. Јованова жена Љуба била је тада отсутна од куже код своје удане кћери и тако се спасила.

Исти дан, т.ј. на 8 маја 1942 године настало је хапшење свих српских породица у Јасеновцу и Уштици. Најпре су похапсили све српске породице у Јасеновцу, а затим у Уштици. Нису нам дозволили, да било што собом понесемо, говорећи нам, да ћемо ићи само на преслушање, па да ћемо се одмах вратити назад кућама. Све породице из ових двају села отпремили су усташе у логор у Јасеновац. Сутрадан одвојили су жене и

децу и отпремили их у логор у Стару Градишку, а ми одрасли мушкарци остали смо у логору у Јасеновцу. Нама су одузели у логору сав новац и све друге ствари што су код нас нашли. Ако је нетко имао код себе још једно резервно одело или рубље и то су му одузели. Видели смо како усташе сав од нас одузети новац трпали себи у џепове.

Када су усташе отпремили у логоре све српске породице из Јасеновца и Уштице, онда су зашли по српским кућама и пљачкали све што су тамо нашли. Након што су наше куће потпуно опљачкали, запечатили су их.

У логору у Јасеновцу остали су само до 17 маја 1942 године, онда смо сви, који смо способни за рад отпремљени у Земун. За време нашег боравка у логору у Јасеновцу, није био убијања, али су нас усташе тукли. Међу осталим тукао нас је један Муслима из Босне, обучен у усташку униформу, који је имао највише 15 година, називајући нас „курвино копиле".

У Земуну смо били смештени на сајмишту у павиљонима све до 27 маја 1942 године, када смо преведени у Београд.

Наше породице, т.ј. наше жене и наша деца отпремљени су још на 9 маја 1942 године по усташама у логор у Стару Градишку и ми о њиховој судбини даље ништа не знамо.

Села Јасеновац и Уштице тако су по усташама потпуно очишћена од Срба. Наша имовина је потпуно упропашћена.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Видаковић Никола, земљорадник из Уштица, општински начелник у Јасеновцу и усташки таборник; затим: Драгић Мујо, земљорадник; Ракарић Матија, земљорадник и његов брат Карло, општински стражар; Пајор Иван, берберин; Цветковић Иван, земљорадник; Катушић Мијо, земљорадник; Брнић Јово и његов брат Мијо, земљорадници; Мачковић Балтазар, земљорадник; Дамјановић Антун, земљорадник; Ракарић Ђуро, опанчар; Драгић Антун, општински писар; Драгић Иван, општински стражар; Драгић Ђуро, земљорадник; Катушић Петар, земљорадник; Катушић Флоријан, земљорадник; Шимић Ђуро, земљорадник; Мачковић Матија, лугар; Југовић уро, лугар; Ребровић Мирко, ковач; Шеповић Мијо, земљорадник; Драгић Стипо, обућар; Пиктија Мато, кројач; Јањушић Милан, жељезничар; Катушић Мирко, земљорадник; Шеневић Ђуро, земљорадник; Пиктија Никола, ременар; и његов син; Шимић Фрањо, земљорадник; Катушић Петар звани „Малић", земљорадник; Катушић Стипо, Драгић Стипо, обућар; Драгић Емерик, земљорадник; Драгић Марко, земљорадник; Матијевић Петар, земљорадник; Фокт Стјепан, бивши општински полицијски стражар у Загребу; Ђилас Фабијан, и син Петар, земљорадници;

Цвитковић Стјепан, земљорадник; Ребровић Петар, ковач; Драгић Мартин, земљорадник; Шеповић Никола, земљорадник, сви из Јасеновца; затим: Шимић Петар, Чевковић Винко, Југовић Стјепан, Југовић Мартин, Југовић Мујо, Југовић Петар, Арчабић Стјепан, Шимчић Никола и син Томо, Шантић Мијо, Видаковић Мате, Шантић Павао, Турчин Андрија, Турчин Стјепан, Шимчић Карло, Ловрић Адама, Шимчић Стјепан, сви земљорадници из Уштице.

Показивали су се као пријатељи Срба и спасавали их: Матијашевић Мијо и Катушић Станко, звани „Милош", оба земљорадника из Јасеновца, те Југовић мато, Шимчић Винко и Шимчић Лука, земљорадници из Уштице.

Друго нам није ништа познато, а на исказано и прочитано нам можемо се заклети.

БИЛАНОВИЋ СТОЈАН, бачвар из Тарчина, општине Бјелашница, среза Сарајево, стар 50 година, син пок. Томе и пок. Петре рођ. Глигоровић, ожењен, отац четверо деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109554.

БИЛАНОВИЋ ВЕЛИМИР, шумски манипулант из Тарчина, општине Бјелашница, среза Сарајево, стар 20 г. син Стојана и Јелене рођ. Кулаш, неожењен, исказан са избегличком легитимацијом број 109554, а сугласно су исказали:

Општина Бјелашница има око 8000 становника, од тога има преко половице Срба, а остало су Муслимани и нешто мало католика – Хрвата.

До 27 јуна 1941 г. било је у целој општини све мирно. Србе није нитко прогонио. На 27 јуна 1941 г. у вече у очи Видовдана, проведено је са стране усташа уз потпору жандармерије прво хапшење Срба у овој општини. Тада је ухапшено у целој општини око 150 Срба, међу њима и Шаран Никола из Горње Биоче, чувар лова у Мехиној Луци. Ухапшени Срби били су затворени у жанд. касарни у Пазарићу и након три дана пуштени кућама сви осим поменутог Шарана Николе. Овај Шаран Никола замерио се је још за време Југославије Коларићу Александру, чувару културе у ловишту у Мехиној Луци. Коларић Александар је у Хрватској држави постао таборник у Лазарићу, па да се освети Шарану, није га хтео пустити из затвора, већ га је отпремио у логор у Крушчицу крај Травника. У овом логору изгубио се је сваки траг Шарану Николи. Сигурно је убијен.

Почетком месеца јула 1941 године, усташе су ухапсиле 37 Срба из општине Бјелашнице, за које су тврдили, да су четници. Ухапшени су:

Столица Јово, жељезничар из Тарчина; Ђујић Никола, земљорадник из Чешћа; Пандуревић Марко, земљ. из Биоче; Витор Богдан, земљ. из Кораче, Црногорац Ристо, земљ. из Чешћа; Шиљкут Јово, гостионичар из Пазарића; Шиљкут Ацо, син Јовин; Столица Млађен, лугар из Тарчина; Лалушић Душан, земљ. из Рашталице; Крстић Марко, земљ. из Рашталице. Имена других се не сећамо. Сви су они одведени у Сарајево и тамо затворени у православну богословију, а одатле након извесног времена некуда су одведени и о њима се више ништа не зна. Једино смо нас двојица, када смо били у логору у Јасеновцу дознали да се на логорској економији у селу Феричанци крај Јасеновца налази као заточеник Шиљкут Аца, син Јовин.

Почетком месеца јула 1941 г. ухапсили су усташе у селу Пазарићу: Реметића Вељка и Славка, браћу, поштанске чиновнике, те њиховог трећег брата Бранка, бановинског службеника; Николића Воју, конобара и Петрића Здравка, ученика 8 разреда гимназије, те Бандука Тодора гостионичара из Пазарића. Њих су све усташе отерали у Сарајево, где су браћу Реметиће пустили кући, а остале су одвели из Сарајева у село Илијаш крај Сарајева и ту су их убили. Са њима су убили још других 27 Срба из околице Илијаша, али ми не знамо њихова имена.

На други дан Св. Илије, т.ј. на 3 августа 1941 г. усташе су покупили из општине Бјелашнице око 30 Срба, које су отерали у Сарајево и од тада се о њиховој судбини ништа не зна. Сигурно је убијен. Тада су одведени: Кулаш Милош, пилански радник из Тарчина; Виктор Никола, земљ. из Корче; Ђуђа Ристо, земљ. из Луке; Главаш Душан, земљ. из Луке и његов брат Данило; Лојаница Томо, земљ. из Биоче; Пандуревић Илија, земљ. из Биоче; Лалушић Стево, земљ. из Рашталице. Имена других се не сећамо.

У месецу септембру 1941 г. дошла је једна велика група неоружаних усташа у српско село Дрозгометва, општине Бјелашница, те су у овом селу убли све Србе, које су тамо нашли, без обзира на спол и старост. Један мали део се је спасио бегством у шуму. После тога су село опљачкали, а затим куће попалили.

На 29 јануара 1942 г. ухапсили су усташе нас двојицу и одвели нас у касарну жанд. станице у Пазарићу. Тај дан, те следећег ухапсили су усташе још 27 Срба из општине Бјеласнице. Сви ухапшени били су доведени у Пазарић и тамо затворени у касарну жанд. станице. Преко ноћи усташе су ухапшене Србе страховито злостављали, једино није злостављан Билановић Стојан. Тада су ухапшени и с нама затворени у жанд. станици у Пазарићу, те тамо злостављани: Ковачевић Нђо, обућар из Пазарића; Шаренац Милан, трговац из Тарчина; Николић Жарко, обу-

ћар из Тарчина; Шиљкут Драго, трговац из Пазарића; Шиљкут Нико, трговац из Пазарића; Гуњак Симо, жељезничар из Бињежева, и његов син Гаврило; Шарић Стево, лугар из Рашталице; Крстић Перо, пензионер из Рашталице; Симић Илија, државни бравар из Сарајева; Тољ Владо, гостионичар из Осеника; Самарџија Јанко, поштански служитељ из Осеника; Варагић Марко, трговац из Осеника; Главаш Крсто, земљ. из Осеника; Мостарица Стево, земљ. из Зовика; и његов син Бранко; Чачлија Рајко, жељезничар из Пазарића; Бандука Стеван, земљ. из Аџића; Стијачић Илија, земљ. из Аџића; Деведлака Милан, земљ. изт Аџића; Карабатак Секула, столар из Врело Босне и његова браћа Ратко, ковач и Душан, земљ. Јојић Видоје, земљ. из Раковице; Братић Милан, земљ. из Раковице; Братић Милан, земљ. из Раковице и његов брат Владо; Чучуга Лука земљ. из Раковице.

На 30 јануара 1942 г. отпремљени смо сви у Сарајево и тамо затворени у затвор звани „Хасан Кула".

У Сарајеву смо били затворени у једној ћелији са још тројицом Срба из околице Сарајева. Та ћелија била је дуга 4 метра и широка 3 метра тако, да је нас 32 једва стало у њу и морали смо највећим делом стајати. По ноћи док су једни спавали, други су стајали тако, да се је морало спавати на смену. За храну смо добивали само сухи хлеб од кукуруза. Поједине су чувари и шамарали. Нитко нас није саслушавао. Нису нам дозволили да се бријемо, само да изгледамо као четници, који су тобож похватани у шуми. Једнога дана извели су из наше ћелије 10 овако необријаних другова, па су их сликали. За неколико дана та је слика донешена у Сарајевском „Новом листу", а испод те слике је писало: Похватана је четничко комунистичка банда у Пазарићу. Ово је била разуме се велика лаж, јер смо ми сви похватани као мирни људи код својих кућа, а браде смо добили, јер нам се нису дали бријати.

Након 58 дана отпремљено је из наше групе 15 Срба у логор у Јасеновац, а остале у Стару Градишку. Нас двојица са још 11 другова Срба остали смо у затвору у Сарајеву 73 дана а након тога смо и ми отпремљени у логор у Јасеновцу. С нама су отпремљени из Сарајева у Јасеновац: Шиљкут Драго; Самарџија Јанко, Николић Жарко, Јојић Видоје, Бандука Стеван, Деведлака Милан, Стијачић Илија, Браћа Карабатак, Гуњак Симо и Ковачевић Нђо. Још су с нама отпремљени у Јасеновац: Коњевић Благоје, столар из Пландишта крај Илице; Мршевић Радисав, гостионичар из Фоче; Марчић Стјепан, трговац из Сарајева и Гланц Ђуро, претседник преког покретног суда из Сарајева. Последња двојица су Хрвати. Осим тога отпремљено је с нама у Јасеновац око 15 Јевреја. Гланц Ђуро

био је окривљен, да је као претседник покретног суда наклоњен Србима.

На 9 априла 1942 г. доведени смо у Јасеновац у логор. Одмах код доласка, одвојили су усташе из наше групе 6 Јевреја које су одмах убили, а њихове лешеве бацили у пећ од циглане и тамо сагорели. Нас остале, након што су нам одузели сав новац и све друге ствари сместили су нас у једну логорску бараку.

Ми смо били у логору у Јасеновцу до 17 маја 1942 г. За то време умрла су двојица наших другова и то Деведлака Милан и Стијачић Илија, Чачлија Рајко, Кулаш Душан, Братић Милан, Гуњак Гаврило, те Вукотић Милан, из Касиндола крај Сарајева. Усташе наиме тврде да у усташкој Хрватској нитко не смије живети, тко није способан за привређивање, па зато све старе, кљасте и оболеле заточенике убијају.

За време нашег боравка у логору у Јасеновцу убијено је више Срба заточеника. Поједини усташе обичавали су, када сретну ког заточеника, позвати га на страну, те без икаквог разлога убити. Осим тога убијали су у правилу такође у Јасеновцу, такође све болесне, старе и за рад неспособне, а такође тамо доведене жене и малу децу, јер ни деца нису за привреду способна, а усташе тврде, да у усташкој Хрватској такови не смију живети.

Познато ми је, да су у месецу априлу усташе доводили у Јасеновац читаве транспорте жена и деце, те их пред цигларском пећи убијали маљевима и секирама по глави. Њихове су лешеве после тога уносили у цигларску пећ и спаљивали. – Тако се сећамо добро да су једног дана у месецу априлу, кад смо радили у логорској башти, усташе довели већу групу српских жена и деце и све их пред цигларском пећи убли маљевима и секирама по глави. Убијање је трајало читав дан по подне. Лешеве убијених жена и деце спалили су у цигларској пећи. Није нам познато откуда су довежена жене и деца.

На 17 маја 1942 г. отпремљени смо нас двојица са транспортом, у којем је било 500 заточеника, у Земун, где смо остали до 27 маја 1942 године када смо били преведени у Београд. Остали наши другови остали су иза нас у Земуну. С нама у Земун допремљен је и наведени судија Гланц.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: КОларић Александар, чувар културе из Пазарића, који је после у борби са четницима погинуо; Бркљачић Анте, лугар из Аџића; Јурић Петар, лугар из Тарчина; Викић Иво, гостионичар из Тарчина; Дафинић Чедо, месар из Пазарића, Дадинић Мијо, месар из Пазарића, те сви муслимани из наше општине. Друго ништа није нам познато, а на исказано нам и прочитано можемо се и заклети.

КОКОРУШ СЛАВКО, гостионичр из Високог, општине и среза истог, стар 38 година, син пок. Јове и Софије рођ. Инђетовић, ожењен, отац двоје деце, исказан са избегличком легитимацијом број 109572, - исказао је:

Одмах после успоставе независне државе Хрватске појавили су се у Високом усташе под водством Топчагића Мустафе, геометра из Високог. Усташе су били домаћи муслимани.

До Св. Ђурђа, т.ј. до 6 маја 1941 године деловање усташа у Високом и околици није се скоро ништа примећивало. Једино су разлупали споменик Краља Александра, али у Србе нису дирали.

На 6 маја 1941 године, рано, већ око 3 сата ујутро дошло је у једном камиону око 15 наоружаних усташа из Сарајева. Некоји су били у усташким униформама, а некоји у цивилним оделима. Исто јутро рано почели су уз помоћ домаћих усташа вршити претресе у српских кућама под изликом да траже оружје. Уједно су хапсили Србе и одводили их у затвор среског начелства. Обавили су кућни претрес и код мене, те ме после тога затворили, и код мене нису ништа пронашли. – Осим мене, затворили су после обављеног претреса још: Мој брат Благоје, трговац; Марић Глигорије, самарџија; Перић Жарко, бравар код железница; Плавшић Јосо, трговац; сви из Високог; затим Бјелош Душан, земљорадник из Чекрчића; Мирић Данило; Кувач Митар, земљорадник из Топузова Поља; Бјелош Сретен, лугар из Топузова Поља; Дабић Остоја, жељезничар из Високог; Дабић Остоја, земљорадник из Кралупа. Два дана после Св. Ђурђа т.ј. на 8 маја 1941 године, ухапшени су још: Карић Гојко, трговац и Гаврић Стјепан, пиљар, обојица из Високог.

Ја сам одмах био затворен у самицу и у 5 сати после подне предведен сам пред котарског пристава Аџимехмедовића Мустафу, који ми је прогласио пресуду, да сам кажњив са 10 дана затвора и да тај затвор морам одмах наступити. Ја сам га питао за разлог, али ми је он казао да не треба ништа даље питати и притом је слегао раменима. Ја сам тада стекао уверење, да је он пресуду изрекао по наређењу Струјић Ивана хотелијера из Високог, који је био познат као утицајни усташа, а баш се је тада налазио у соби котарског престојника. Ја сам затвор одмах наступио. Исто тако пресуђен је на 10 дана затвора и наведени Плавшић Јосо, те је затвор одмах наступио. Остали су по усташама тај дан у затвору Среског начелства истучени, а затим спроведени у Сарајево.

Када сам ја изашао из затвора, отишао сам у Сарајево, да потражим свога брата Благоју, али га нисам нашао, већ су ми на полицији казали, да су они сви на 10 маја 1941 године спроведени у Загреб. После

тога нисам могао ништа сазнати о мојем брату Благоју, а нити се уопште штогод знаде о судбини осталих Срба, који су са њиме одведени из Високог. Сигурно су сви убијени.

У очи Видовдана, т.ј. на 27 јуна 1941 године у вече усташе су ухапсили око 25 Срба из Високог, међу њима и мене. Држали су нас 10 дана у затвору, а затим су пустили кућама.

Концем месеца јула 1941 године ухапсили су домаћи усташе: Лазић Корнелија, чиновника финансијске контроле т.ј. дирекције из Сарајева, који је боравио у Високом; Николић Милу, електричара; Гошић Бошка, берберина; Бјеладиновић Душана, среског пристава; Жалица Милоша пензионер; Танасковић Мишу, студента; Јагнучић Љубу, студента; Беатовић Бранка, трговца; Карајовановић Михајла, поштара; Шотра Милана, гостионичара; Дабић Бранка, жељезничара и Ковачевић Владу, среског школског надзорника, - сви из Високог; затим Бокарац Виту, земљорадника из Куле Бањер, општине Високо; Пајкић Мирка, жељезничара из Долипоља, општине Високо и Мирића, жељезничара, такође из Долипоља, општине Високо. Сви ови Срби одмах су по усташама отпремљени у Госпић.

Наведени Николић Миле и Пајкић Марко, спроведени су после из Госпића у Јасеновац, где су били у логору све до конца месеца марта 1942 године, када су са 11 других Срба – заточеника ослобођени и спроведени у Србију. Када сам ја овог пролећа доспио у логор у Јасеновац пропитао сам се за судбину одведених Срба, па сам дознао, да су, у логору у Јасеновцу убијени: Беатовић Ранко, Жалица Милош, Карајовановић Михајло, Ковачевић Владо, Шотра Милан, Дабић Бранко, Бокарац Вито и Гошић Бошко. За судбину других одведених Срба нисам могао ништа сазнати, па је сигурно, да су и они негде убијени.

Пар дана после тога усташе су дигли неколико боље стојећих српских породица из Високог и околице, отпремили су их у логор у Слав. Пожегу, откуда су пребачени у Србију. Њихова имања су усташе после разграбили. Дигнути су и одпремљени у Србију: Плавшић Дионизије, трговац са породицом; браћа Пловић Јосо, Гојко и Угљеша, трговци са породицама; Поповић Мило, трговац са породицом; Попић Тарса, трговкиња, Митровић Алекса, трговац са породицом; Илић Вељко, трговац са породицом и Арнаутовић Тодор, трговац, сви из Високог, затим: Кувач Новица, земљорадник из Топузова Поља са породицом; Ђокић Риста, земљорадник из Подлугова са породицом; Радић Ђурђа, домаћица са дететом из Влахиње; Вуковић Ристо пензионер из Подлугова, те још неки други, чијих се имена не сећам.

Једнога дана у месецу септембру 1941 године дошли су усташе из Високог у село Калотић, општине Мокроношке и то Омер Делија, Билаловић Рсим, Хаџибајиновић Галиб и Стјепо, којему не знам презимена. Прва тројица усташа су Муслимани, а потоњи је Хрват. Они су у том селу најпре обавили претрес код Цвијетића Душана, земљорадника, тражећи тобож оружје. Када код њега нису пронашли никаквог оружја, тукли су га, а затим му наредили, да их наизменице на себи носи најпре у село Мауровића, а одатле у село Радовље. Цвијетић је ово усташко наређење морао извршити, па су тај дан усташе на њему наизменице јахали и он их је тако морао носити на себи из својега села у наведена села. После тога наредили су му усташе, да се сутрадан са своја два брата пријави у Високом у усташком стану. Браћа Цвијетићи су се пријавили, али су их усташе дочекали пред усташким станом и казали им, да се не требају пријављивати, већ да могу ићи кући.

Једнога дана у месецу новембру 1941 године, дошао је из Загреба у Високо један усташки повереник, којем не знам име. Он је заједно са једним фратром из Високог, коме такође не знам име, посетио Митровић Јосу учитеља, Васиљевића Мију, трговца и Дабића Ристу, ћебаџију и наговорио их, да пређу на римо-католичку веру, те да за прелаз наговоре и остале Србе. Они су то одбили . После тога су још поједини Хрвати из места наговарали Србе да пређу на римо-католичку веру, али су Срби то одбили.

Српско православне цркве у срезу Високом нису срушене, већ су само затворене и запечаћене.

После тога Срби су у срезу Високом били углавном мирни све до 16 априла 1942 године, када су усташе извршили поновно хапшење и одвођење Срба.

На 16 априла 1942 године дошли су у Високо усташе из Сарајева појачани са полицијским агентима сарајевске полиције, те су уз потпору усташа и жандармерије из Високог извршили хапшење Срба, а овај пут и неких муслимана. Тада сам и ја поново ухапшен. Осим мене ухапшени су још: Филиповић Владо, учитељ; Радић Витомир, ђак гимназије; Жалица Рајко ђак гимназије; Попић Симо, ђак гимназије; Мандић Милош ђак гимназије; Драгић Милена, домаћица, сви из Високог; те Гргић Никола земљорадник из Блажуја, општине Хаџић. Овај пту су с нама ухапсили 24 муслимана из Високог. Исти дан повезали су жицом за руке два по два и отпремили нас у Сарајево. У Сарајеву смо преслушани код полиције. Мене су окривили, да сам у независној држави Хрватској сакупљао новчане прилоге за сиромашне српске породице. Остали Срби, те Муслима-

ни окривљени су, да су имали везе са партизанима у шуми.

Из затвора у Сарајеву пуштено је кући 12 муслимана, а од Срба Шербић Анђелија.

Док смо се ми још налазили у полицијском затвору у Сарајеву, доведена је из Коњица једна група од 26 Муслимана, 5 Срба и 2 Хрвата. У овој групи било је измешано мушких и женских. Из ове групе пуштено је њих 19 својим кућама, а остали су задржани у Сарајеву и после с нама отпремљени у Јасеновац. Исто тако дотјерана је у Сарајево једна група до 34 мушкараца. У овој групи било је Срба, Хрвата и Муслимана из неких места у Босни. Из ове групе пуштено их је 9 кућама, а остали су задржани и после с нама отпремљени у логор у Јасеновац.

На 10 маја 1942 године отпремљени смо у логор у Јасеновац. Тамо су нам усташе код доласка одузели сав новац, рубље, прибор за пушење и уопште све, што смо код себе имали.

Прву вече упали су усташе у бараку, у којој смо били смештени и извели из бараке 3 Србина и 2 Муслимана, који су пред бараком страшно тучени, тобож ради тога, јер да су се премали на бегство. Међутим о бегству није могло бити ни говора.

У логору у Јасеновцу били смо свега 10 дана. За то време смо чули од другова, заточеника, који су тамо дуже времена били, да су усташе у логору у Јасеновцу убили врло много Срба. У новије време, доводе у Јасеновац жене и децу и тмо их убијају, а њихове лешеве пале у цигларској пећи.

Други дан по нашем доласку у Јасеновац, а то је могло бити на 13 маја 1942 године, видели смо, како сукља дим из циглане, а истодобно је долазио отуда велики смрад. Осећали смо по смраду, да се пале људски лешеви. Тада нам је у поверењу казао један Јеврејин – заточеник који врши дужност гробара у логору и који суделује код палења лешева, да је тај дан спаљено 40 дечијих лешева, и то српске деце.

На 18 маја 1942 године отпремљен сам у групу од 500 заточеника из Јасеновца у Земун, ту сам остао до 27 маја 1942 године, када сам преведен у Београд.

Нарочито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Топчагић Мустафа, геометар; Иловача, фратар фрањевац из Високог, који је био духовни потстрекач свих прогона Срба; Струјић Иван, хотелијер; Матараџија Шевко, трговац; Матараџија Рефик, трговац; Матараџија Авдо, трговац; Матараџија Авдо, трговац; Матараџија Авдо, поткивач коња; Филиповић Фрањо, пензионер; Турба Мијо, ковач; Турба Перо, ковач; Каравдић Рагиб, трговац; Прежић Салем, трговац; браћа Николићи – Јо-

со, Антон, мато и Пепо, трговци, Дусопр Антон, гостионичар; Томикчић Виктор, порески чиновник; Греб Руди, лимар; Пињо Рашид, гостионичар; Пињо Муниц, конобар; Бједић Салко, кафеџија; Божо којему не знам имена али знам да је родом из Бугојна и да је по занимању ткалац вреће и БагташРефик, ашчија – сви из Високог.

Више ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

КОВАЧЕВИЋ ЈОВАН, стар 34 године, син Ристе и Драгиње рођ. Глишић, чиновник градског поглаварства у Сарајеву, ухапшен у Сарајеву, а допраћен из логора Јасеновац, привремено настањен у богословском факултету у Београду изјави:

Рође сам у селу Туковићима, код Тузле. Трговачку академију свршио сам у Сарајеву, а по свршеној школи био сам једно време био сам намештен код градске штедионице у Сарајеву. По отслужењу кадровског рока прешао сам у самоуправну службу и био постављен за чиновника Градског поглаварства у Сарајеву у којој сам служби остао несметано све до дана хапшења, т.ј. до 16 априла 1942 године.

Слом Југославије затекао ме је у Слав. Броду, где сам био на војној дужности као резервни официр, код 337 радничке чете. На Вел. суботу 12 априла 1941 године када се југославенска војска требала да повуче из Славоније преко Саве у Босну почео је у Бос. Броду један поп Фрањевац, којему име на знам, да организује грађане Хрвате војнике у намери да пруже отпор и спрече прелазак југославенске војске из Слав. Брода у Бос. Брод. Међутим, како је војска доста организована наступила овима елементима, који су покушали да спрече правилно повлачење војске, нити то успело, те нису могли да пруже никакав ефикасан отпор војски. Било је нешто пушкарања између војске и ових превратничких елемената, али све се вршило без жртава. Овај поп Фрањевац, којему име не знам, имаде у Бос. Броду своју кућу, одмах крај католичке цркве.

Успостављањем редовног саобраћаја на пруги Бос. Брод – Сарајево, одмах сам отпутовао из Бос. Брода у Сарајево и јавио се на дужност у своје надлештво.

У први мах по успостави независне државе Хрватске усташке власти похапсиле су највиђеније Србе у Сарајеву, међу њима и Др. Душана Јефтановића, Др. Воју Бесаровића, проту Милана Божића као и многе друге. Стално се и даље настављало са хапшењем, узимањем таоца, тако да је од виђенијих Срба мало који био поштеђен.

Паралелно са хапшењима почело се и са крвавим убијањем Срба

у околним селима крај Сарајева, тако да је још у априлу или мају стрељано на Врацама код Сарајева 30 Срба, међу њима говорило се да је био и Др. Јово Кршић, професор из Сарајева. Убијање Срба од стране усташа односило се углавном на сељаке из села око Сарајева. Тако је у Подлуговима побијено доста сељака под сумњом стварања четничке акције. У селу Илијашу усташе су убили тамошњег свештеника, којему име не знам.

У месецу јулу постављен је за таборника у Алипашином мосту Андрија Буљан, иначе из Чапљине, познат као криминалан тип по својој прошлости. Он је позивао Србе сељаке из села око Алипашиног Моста, да се пријаве за јавне радове. Када су ови сељаци дошли он их је дао везати и потом једну по једну партију водио у Ређево, где су ове Србе сељаке затварали у куће, а потом куће спалили. У случају ако је који од сељака покушао да бежи или да изађе из кућа у којима су били затворени усташе су их убијали из пушака. Тако је деловање Андрије Буљана убијено у околици Алипашиног Моста, Ређева и Илице, неколико стотина Срба сељака. Познато ми је да се је само случајним бегством спасао претседник општине у Рајловцу Спасоје Млађен. Он је жив сведок ових жалосних стрељања и усташког насиља у околини Сарајева, па ми је о томе свему причао. Он је међутим и даље остао у Алипашином Мосту, те се тамо налазио и до дана мојег хапшења, т.ј. до 16 априла о.г.

Овакав терор и убиства од стране усташа принудили су српско становништво по селима да беже од својих кућа, а мушкарци да се организују у четничке одреде. У самом Сарајеву константно су вршена хапшења Срба, које су слали у разне логоре у Хрватској, док међутим неких масовних убијања Срба у Сарајеву није било. Поред тога Србе су масовно отпуштали из државних самоуправних служби, као и приватних намештеници. Овакво константно прогањање и шиканирање Срба у Сарајеву потрајало је са мањим и већим прекидима све до мога хапшења у месецу априлу.

Како је ове зиме и у рано пролеће завладала у Сарајеву велика неимаштина, а познато је да у Сарајеву имаде доста сиротиње повели су имућнији Срби, који се још налазе у Сарајеву акцију за давање помоћи беспосленим Србима, па како хрватске власти нису дале за акцију одобрење и били уопште противни свакој таковој акцији гледајући у њој нешто недопуштено и по интересе хрватске државе штетно, почело се почетком априла са новим хапшењима Срба као и оних Муслимана и Хрвата на које се сумњало да су одржавали везе са Србима.

Похапшено је тако у Сарајеву у првој половини априла око 250

људи, од тога две трећине Срба, а остало сарајевски Муслимани и Хрвати. Од овога броја ухапшених образован је један транспорт од 180 људи и послан у логор у Јасеновац.

Ја сам ухапшен 16 априла и најприје спроведен у полицијски затвор, а после осам дана усудски затвор у правосудној палати, где сам узет на саслушање ради тога, што сам и ја приложио на име помоћи за сиромашне и пострадале Србе. И ако нам је управитељ судског затвора рекао, да нас у овоме затвору неће нитко дирати ипак су полицијски агенти принудно под батинама изнуђавали признање од многих ухапшеника. Далеко горе било је у полициском затвору где су људе формално премлаћивали па су тако некоји умирали под батинама, као што је био случај са Муслиманом Шипићем, који је под батинама умро у болници у коју је у тешком стању пренешен из полицијског затвора.

Међу ухапшенима било је доста Хрвата као и официра и војника хрватског домобранства, који су такођер у полицијском затвору злостављани. За моје време налазило се у полицијском затвору 26 домобранских официра и нешто мањи број војника домобранац, а којима је стављено на терет да су одржавали везе са српским четницима и побуњеницима, а хрватским официрима авијатичарима, да нису приликом борбе са четницима из авиона бацали бомбе на четничке положаје него било где, а чак да су намерно бацали бомбе на положаје на којима су се налазили усташе и домобраци.

Међу ухапшеним хрватским домобранцима официрима у полицијски затвор видео сам: пуковника Филиповића, потпуковника Поја, надопручника Радаслића, Муслина, поручника, Резаковића, Муслимана, док имена других не знам. Како наведох било је ту 25 официра хрватске војске. Споменути Филиповић био је раније командант или заменик команданта десетог пешадијског пука у југославенској војсци у чину подпуковника. Ови официри хрватске војске отпраћени су у Загреб, док су обичне војнике хрватске војске убацили у транспорт у којем сам и ја дошао у Јасеновац.

Од раније ухапшених Хрвата још у месецу јануару, а које сам затекао у Јасеновцу наводим Ђуру Глаца, подпредседника преког суда у Сарајеву и Стјепана Маричића, дрогериста у Сарајеву.

У месецу јануару дошло је и до хапшења Ивана Тоља, шефа сарајевске полиције и Цивидиниа, шефа политичког отсека управе у Сарајеву. Ухапшен је тада и Ариф Белта, заменик управника полиције Ивана Тоља. Они су међутим касније пуштени на слободу.

Како се у своје време говорило у Сарајеву дрогериста Стјепан

Маричић ухапшен је био зато и отеран у логор у Јасеновац, што је изјавио за Јуру Францетића, заповједника усташке „црне легије“ да је исти опљачкао у Сарајеву јеврејске радње.

За Цивидиниа се говорило да се био ухапшен зато, што је хтео извршити силовање у полицијском затвору над једном женском. Зашто су ухапшени шеф полиције Иван Тољ и његов заменик Ариф Балта, нисам могао сазнати.

Од Хрвата и Муслимана који су се истакли у прогонима против Срба као главни иницијатори истичем нарочито Др. Хакију Хаџића, који је одмах по успостављењу Н.Х.Д. постављен за повереника при банској управи у Сарајеву као и Божидара Бралу, сарајевског жупника, те Јосипа Зубића, несвршеног студента медицинара, сада власника грађевинског предузећа. Овде међу ове треба навести и Др. Хинка Ферића, раније шефа административног одељења сарајевске општинске управе, а сада директора магистрата, који је заједно са градским начелником Др. Атифом Хаџи-Кадићем понајвише зло учинио са материјалне стране Србима приликом исељавања Срба и конфисковања српских имања.

Прогоне Срба у сарајевској полицији врши позната тројка у којој се налазе Грегорић, шеф политичког отсека, његов заменик Францетић брата Јуре Францетића пуковника и заповедника „црне легије“ те са двојицом у друштву и агент Павелић.

Од Срба који су као заточеници са мном допраћени у логор Јасеновац наводим: Стјепу Иванишевића, жељ. чиновника, Симу Марјановића кочничара, Душана Тадића, жељ. чиновника, Бранка Галеба, професора, Милутина Поповића чиновника окружног уреда, Мирка Никшића, чиновника, банске управе, док се других Сарајлија сада не могу да сетим по имену. У овој партији за Јасеновац било је доста Срба из Коњица, Високог и Зенице, но како све људе не познајем то их не могу навести по имену.

У јасеновачком логору провео сам око недељу дана за то кратко време видео сам каквом су тешком и грозном поступку изложени заточеници у самом логору.

Видео сам са каквом се бруталношћу људи терају нар ад, и какав све рад имају да обављају. И ја сам морао да радим приликом склапања цигле и камена од порушене српске цркве у Јасеновцу.

По доласку у логор усташе су одмах из наше партије, која је дошла из Сарајева одвојили на страну занатлије и исте упутили на рад у логорске радионице, а нама осталима одмах је речено да идемо као на допуну за радну службу у Земун. И тако смо нас око 150 из сарајевске партије

са партијом Срба сељака из Јасеновца и Бос. Дубице укупно од 650 људи кренули и стигли у Земун 17 маја. У Земуну смо остали 7 дана и за ово време стигла је из Нове Градишке једна партија од 700 људи предвиђена за рад у Немачкој. У Земуну је извршено одвајање стараца од млађих и за рад способних људи. Тако до нашега транспорта одвојено је око 150 стараца, којима је речено да ће бити пребачени у Србију, наиме они, који су Срби, а Муслимани и Хрвати да ће бити пуштени кућама. Међутим, сасвим неочекивано, издвојено је нас 26 Срба, који смо дошли из Јасеновца и 27 маја одређени смо по немачким војницима у Београд, где смо прихваћени од изасланика Комесаријата за избеглице и смештени са станом привремено у Богословском интернату.

Више немам ништа изјавити, а на све што сам рекао могу се по потреби и заклети.

КРЊАЈИЋ РАСТКО, стар 32 године, син Петра и Љубице, рођене Југовић, православне вере, ожењен, отац једног детета, званичник среског Начелства у Бос. Дубици, где је ухапшен, допраћен из логора из Јасеновца изјави:

Од слома Југославије прошле године, па све до 18 априла 1942 године живео сам у Бос. Дубици. Дана 18 априла о.г. ухапшен сам по налогу усташких власти и стављен у затвор среског начелства у Б. Дубици, а тада су мене као и још 12 Срба других и једног Муслимана спровели у затвор у Нову Градишку.

За време које сам провео у затвору среског начелства у Дубици нисам једини био ја злостављан док су сви остали Срби тучени и злостављани од усташа. Ови усташе били су већином лички и херцеговачки Хрвати, католици. Под најтеже муке ставили су у затвору Митра Пауковића, сељака из Церовљана, среза Хрв. Костајница, којему су усијаним машицама палили руке, мишице и бедра, а пре тога толико избатинали да је исти од задобивених повреда полегао. Повод овом хапшењу мене и осталих био је тај, што се посумњало на споменутог Митра Пауковића и Васу Копуна, сељака из Слабиње, среза Хрв. Костајница, да су одржавали везе са одбеглим четницима у шумама око Бос. Слабиње, те им износили сумпор, платно, електричне батерије итд. Њих је пријавио властима шегрт из једне радње у Бос. Дубици, у којој су они наводно куповали разне ствари, па су их усташе по овој достави ухапсиле, односно ухапсили су Пауковића, док је Васи Копуну успело да побегне. Том приликом ухапшени су и многи Хрвати из Хрв. Дубице под сумњом потпомагања четника. Тако су ухапшени: усташки таборник из Хрв. Дубице којему

име не знам, шеф шумске управе у Хрв. Дубици, којему не знам име, сви чланови општинске управе у Хрв. Дубици, као и бивши начелник у Хрв. Дубици Томо Кесић. Ови Хрвати доведени су Бос. Дубицу и стављени у затвор, али након два дана услед нечије интервенције пуштени су кућама. Од Срба из Хрв. Дубице ухапшени су: Јово Биуковић, трговац, Манојловић, кројач, Бошко Шиљак, ратар из Хрв. Слабиње, као и једна жена из Слабиње (Хрватска), те неколико сељака Срба из Церовљана и Дубице, којима имена не знам, док су из Бос. Дубице ухапшени Јефто Тодић трг. помоћник, Љуба Мацура, кћи трговца Раде Мацуре, Обрена Антонић, кћи трг. Ђорђа Антонића, жена Остоје Помије, којој име не знам, Рада Маринковић кћи служитеља Михајла Маринковића, Даринка Бакић, ова потоња зато, што су код ње нађене бисте Краља Александра и Краљице Марије. Том приликом сам и ја ухапшен, а хапшења су извршена у времену од 14 до 18 априла 1942. године.

У првим месецима после слома Југославије у прошлој години стање је било сношљиво и нису вршена нити већа хапшења Срба нити је био који случај убијања Срба. Но отварањем усташке организације по варошима и селима почиње одмах и усташко терор. Усташе су на своју руку стали ићи по селима, тероризирајући и изазивајући српско становништво, изнуђујући од сељака новце и безправно одузимајући храну. Свет је већ тада морао да бежи и да се склања од усташа, али све дотле док тај терор није превршио меру. Срби су ћутали и подносили тај терор без реакције.

Мени су се у то време многи Срби сељаци обраћали и молили ме да се заузмем код усташких власти да се престане са терором и пљачком по селима, па сам ја ишао логорнику у Бос. Дубицу Ивану Варгићу, шумском инжиниру, као и његовом заменику Јосипу Машару, чиновнику катастра, и изложио му све конкретне случајеве усташког насиља, но они су ми одговорили да ту не могу ништа помоћи.

О жетви године 1941, терор усташки по селима у срезу Бос. Дубица достигао је врхунац. Усташи су о вршидби упадали у села и одузимали храну, што је изазвало коначно револт тако, да су сељаци у селу Мирковцу пружили усташама отпор и тројицу усташа разоружали и убили их. Настао је тада по селима општи метеже и побуна. Срби, да би имали чиме да се бране, покупили су и одузели од сељака католика оружје и по томе блокирали Бос. Дубицу, управо затворили све путеве, који воде из Бос. Дубице у села тако, да је у Бос. Дубици настала паника те су многи Муслимани и католици пребегли преко Уне на Хрватску страну.

Усташе се почињу тада формирати и као војна јединица упадати

изненада у појединa села ради „чишћења“. Срби су опет са друге стране видећи да им предстоји борба разоружавали жанд. станице пос резу све да би дошли до оружја за одбрану. Ово прво „чишћење“ од стране усташа свршило се тиме, што су усташе попалили многе куће и зграде као и жито садевено у камаре по селима уз цесту која води од Б. Дубице према селу Мирковцу. Пошто су се Срби склонили у шуме нису усташе путем којим су пролазили кроз ова села нашли никога живога. Овакво стање потрајало је кроз месеце јули и август. Тим поводом настала су нова хапшења па са и ја, као и многи други Срби из Б. Дубице, да би се склонили пред хапшењем, избегао из Дубице у село Хрваћане. У то време један део бољих и угледних Срба из Бос. Дубице избегао је у Србију, док су знатан број Срба Дубичана усташе похапсили и отпремили у Нову Градишку у затвор, а употребили су их у раду на рушењу тамошње српске православне цркве. Од тада ухапшених Срба у Бос. Дубици убили су усташе у затвору у Дубици њих 15. Сећам се да су тада убијени: Остоја Јајчанин, Никола Лончар, општ. бележник из Драксенића, среза Бос. Дубица, један од Ракића, којему имена не знам, а становао је на периферији Б. Дубице. Имена других не могу се сада сетити. Накнадно надодајем да су тада у Б. Дубици убијени од усташа: Боро Кењало, власник млина на Уни, један од Пралица, те Ракић у селу Јошику, којега су измрцварили, а његовом оцу наредили, да свога убијеног сина однесе и баци у Уну, што је овај под притиском и учинио. Убијен је тада и општ. писар, општине поуњске по презимену Мирић, којега су усташе водили по селима поуњскео општине да им показује куће појединi Срба, које су тражили. Страдало је у то време још неколицина Срба сељака, у срезу Бос. Дубица, али који су то Срби не знам.

Овакво стање потрајало је до месеца октобра и тада је опет почело „чишћење Срба“. Прије „чишћења“ скупљено је у Бос. Градишки, Бос. Дубици, Приједору и Бос. Новом око 20.000 што усташа, што домобранаца и из ових места упутили су се усташе и домобранци у планину Козару да је очисте од Срба. Српско сељачко становништво уклањало се пред усташама и војском. Хрватска војска т.ј. домобранци нису у ствари ништа учинили, али су усташе ако су кога ухватили и затекли, заклали су га. Страдало је том приликом доста жена и деце, док је мушкарцима успело да се скрију у великој планини Козари. Поред убијања жена и деце усташе су вршили и силовања младих девојака као и над недораслом женском децом. Приликом овог „чишћења“ највише су страдала села Маглајци и Бјелајци, среза босанскодубичког у којима је поклано око 500 жена и деце. У овим селима усташе су набадали децу на нож, женама

сек, и дојке стављали деци у уста. Ужас је био такав, да је много жена и деце излудело.

Ваља напоменути да резултата ове казнене експедиције коју су повели усташе није био никакав у ствари, јер ни једног Србина наоружаног усташе нису ухватили, а није се чуло да би у борби погинуо ма и један Србин. Између усташа и Срба, који су одбегли у Козару и организовали се, дошло је до борбе на Мраковици између Приједора и Б. Дубице и у борби је око 200 Срба четника напало на један одред домобранаца и том приликом је око 600 домобранаца погинуло их је 200. Срби су запленили од њих четири бацача мина, четири тешка митраљеза, 16 пушкомитраљеза, много војничких карабина и муниције као и другог војног материјала. Остатак овог одреда хрватске војске био је заробљен но су их четници после пустили кућама, пошто су их претходно разоружали и скинули са њих униформе. На српској страни остало је у овој борби 6 мртвих.

У месецу децембру, што је карактеристично, настало је препирање међу Муслиманима, који су се у почетку по успостави Н.Д.Х. определили већином за усташе. Израђена је у Дубици резолуција дубичких муслимана у којој се осуђују поступци усташа према Србима, те пљачка Срба као и злостављање Муслимана у Н.Д.Х. Такве исте и сличне резолуције је донели су Муслимани у Бања Луци, Приједору, Мостару и Сарајеву. Ове резолуције умножене су у много примерака и могле су свакоме доћи у руке. Иницијатор ове акције на доношењу резолуције против усташког терора у Бос. Дубици био је Шерић Фадил, управитељ грађанске школе и његов млађи брат Смаил, а уз њих је пристајала и једна група ђака и млађих радника. Кад се почело говорити по Дубици да ће бити Шерић ухапшен, он је са својим братом Смаилом, кројачем Калабићем и подофициром Зубовићем те једном групом млађих људи одбегао у шуму и придружио се тзв. „Народној ослободилачкој војсци“ у Козари. У то време и многи домобранци беже из хрватске војске и придружују се Србима у Козари. Тим поводом дошло је до нових хапшења, па сам и ја, и ако сам се у међувремену вратио из Хрваћана (срез Прњавор) у Дубицу морао наново да бежим, но тада сам отишао у Бос. Нови, јер су усташе баш тада у Двору на Уни хапсили Србе, а тако сам хтео и ја да пређем јер сам одатле родом и у Двору ми живи моја мајка. Међутим због хапшења у Двору морао сам остати у Бос. Новом. Приликом ових хапшења у Двору ухапсили су усташе и одвели и моју мајку у логор у Стару Градишку. У Бос. Дубици приликом ових нових хапшења ухапшени су покрај Срба и доста Хрвата и Муслимана, већином угледнијих грађана, који су

стајали на страни и нису пришли усташама. Још пре бегства у Козару споменутога Ферића Фадила и једне групе Муслимана десио се је овај случај: Један Хрват поручник, којему име не знам, а који се налазио у Б. Дубици са својом сатнијом отишао је у село Драксенић и ту се ставио у писмени контакт са Бошком Шиљеговићем, једним од српских вођа, који су се налазили у Козари и у намери да са целом својом сатнијом пређе партизанима, односно четницима, и да им дотури потребно оружје и муницију. Међутим, његова писма упућена Шиљеговићу дошла су у руке једној жени, која их је из бојазни вероватно пред последицама предала у општину Драксенић, а општина је писмо доставила усташама. Тај је поручник Хрват ухапшен као и један од његових пратилаца из сатније по имену Видовић. За судбину овог хрватског официра се не з на, а Видовић се сада налази у војном затвору у Новој Градишки.

У то време догодио се и овај случај. Једна група усташа из јасеновачког логора ненадно је прешла преко Саве и упала у село Градину а одатле у село Драксенић у којем су попалили неколико кућа и опљачкали и однели све што су имали хране и од животних намирница, а око 70 жена и деце одвели су у српску цркву и ту их све поклали. Сву стоку све животне намирнице из ова два села усташе су покупили и преко смрзнуте Саве пребацили у усташки табор у Јасеновац.

Ја сам у Бос. Новом провео око 14 дана и тада сам се опет вратио у Дубицу, односно налазио сам се скривен у Хрв. Дубици код једног свога пријатеља Хрвата, који је намештен као општински писар у општини Хрв. Дубица.

Како је Б. Дубица у то време била блокирана од четника и партизана у граду је завладала страховита беда. Из села није ништа долазило. Грађани су гласно протествовали а нарочито су жене долазиле пред срез и тражиле помоћ. Како није било ни огревног дрвета, покидали су сви плотове и све ограде у Дубици. Котарски престојник у Б. Дубици био је тада Филиповић, којему име не знам. Хрват, који је заштићавао Србе и није допуштао да се над њима чине насиља и да усташе на своју руку врше безвлашће. Усташе су га страшно мрзили. Једнога дана у децембру дубички логорник Гаџић, раније чиновник среског начелства отпуштен због злоупотребе у служби извршио је атентат на претстојника Филиповића и испалио на њега 2 или 3 метака из револвера ранивши га у ногу. Филиповићу је успело да рањен побегне у полицијску стражу, но овде су га опет ухватили усташе и истукли. Да у последњи час нису дошли жандарми Филиповић би био тада од усташа убијен. Рањени Филиповић је тада отпремљен у болницу, а потом убрзо био премештен у други срез.

Сем појединих хапшења није се ништа нарочито догодило течајем месеца јануара, фебруара и марта.

У априлу поводом прославе годишњице успоставе Н.Д.Х. и то у очи дана прославе 9 априла 1942 године запалили су Срби католичко село Јошик, а усташе из Б. Дубице сутрадан су наново ухапсили неколико Срба под сумњом, да су они учествовали у палењу села Јошик, и у пуцњави која је настала са једне стране између побуњених Срба и с друге стране од усташа. Међутим, они похапшени Срби били су пуштени кућама.

Како раније наведох мене су усташе ухапсили у Б. Дубици 18 априла 1942 године и предали у затвор среског начелства. Док сам се налазио у затвору, једног дана некако крајем априла, партизани су продрли у Бос. Дубицу и по дућанима покуповали разне робе и духана. Том приликом су убили и четворицу усташа и једног жанд. наредника. Поводом тога опет је ухапшено неколико Срба, а извршени су претреси и у неколико хрватских кућа. Било је правило да усташе, чим се по њих нешто неповољно догоди одмах приступају хапшењима без обзира на то да ли онај кога хапсе има везе са почињеним делом. Од споменуте четворице усташа које су партизани убили убијен је и један, за кога се је говорило даје у јасеновачком логору сам својом руком побио 70 Срба. Кад сам допремљен у логор у Стару Градишку у затвор жупске редарствене области био је ту већ ухапшених око 100 људи, међу њима и 20 Срба из Приједора, док су остало били све сами Хрвати из околине Нове Градишке, Пожеге, Новске, Рајића итд. Сви Хрвати били су већином похватани код својих кућа ради тога што је код њих пронађено оружје и због разних акција у којима су усташе били нападани затим због разарања пруга, разоружавања жанд. станица те помагања одметницима у планину Псуњ. Наиме у планини Псуњу налазили су се тада многи одбегли хрватски сељаци као и Срби организовани у одреде за борбу против усташа. Били су то махом Мачековци и они, који се нису одазвали позивима у хрватску војску.

У Новој Градишки провео сам у затвору око 10 дана, а потом сам са осталима тринајесторицом Дубичана одведен у логор у Јасеновац. У јасеновачком логору затекли смо око 800 Срба заточеника у баракама као и око 150 Хрвата и Муслимана, већином из пос-ледњег транспорта, који је стигао из Сарајева. У Јасеновцу сам провео 6 дана и за ово време убили су усташе Неду Јањића, који је допраћен из Нове Градишке а био је стар око 65 година. Осим њега убијено је за то време већи број старијих људи и то у Бачићевој фабрици односно циглани, но о овим убијањима поближе ништа не могу рећи сем толико, да се видело по диму из цигла-

не да се у циглани врше спаљивања убијених људи. Шестог дана образован је транспорт од 500 људи из јасеновачког логора у којем сам и ја ушао и упућен у Земун. У овом транспорту били су већином заточеници из Сарајева, њих око 150, који су недавно били допремљени у логор као и један део од нас 70, који смо допраћени из Нове Градишке, но највећи број били су сељаци из села Јасеновца и Уштице. Жене и деца ових покупљених Срба сељака из Јасеновца и Уштице одведени су у Стару Градишку. У Земуну смо затекли један ранији транспорт од 700 људи, већином Срба, који је такође стигао из Јасеновца. Овде у Земуну извршен је распоред за оне који ће бити упућени за рад у Немачку, док се говори да ће сви неспособни за рад бити враћени у јасеновачки логор.

Од Хрвата из Бос. Дубице, који су се истакли као усташе у прогањању Срба наводим: Рукавине, сељаке, којима имена не знам, а који су досељени из Лике, Лукетића ратара, којему име не знам, Мишковића Крешу, бившег трговца, Муслимана Идриза Беитовића, званог „Балега", логорника Гаџића, за којег наведох да је био чиновник среског начелства и као такав због злоупотреба отпуштен из службе. Потстрекач за прогоне Срба у Б. Дубици био је тамошњи католички жупник Воман Едуард, који се иза свих прогона крио, а у ствари многе прогоне Срба он је аранжирао. У томе му је на исти лукав начин помагао и католички жупник из Хрв. Дубице Бенко, којему име не знам.

Пријатељски према Србима у Бос. Дубици показао се Милан Старвер, апотекар, Милан Седецки, пензионисани судија и адвокат, Марко Пејаковић, ратар, претседник општине у Кнежици, постављен од усташких власти.

Већина хрватских грађана, која је са расположењем дочекала отварање Н.Д.Х. касније се повукла видећи рад усташа. Муслимански олош пришао је одмах усташама, док се виђенији Муслимани повукли и шта више многи од њих помагали су Србе и заговарали их где су могли. Нарочито морам нагласити подвојеност, која влада између хрватске војске и усташа. Између њих долазило је често до отвореног сукоба. Док усташе врше безобзирно насиља и убиства Срба, дотле домобрани човечно поступају са Србима и избегавају колико год могу оружане сукобе са српским побуњеницима, а многи од њих директно помажу Србе, који су се склонили у шуме и воде борбу против усташа. Више ништа немам навести, а на све што сам навео могу се по потреби и заклети.

СВЈЕТЛИЧИЋ ДРАГО, бријач из Добоја, општине и среза истог, стар 30 година, син пок. Јове и пок. Десанке рођ. Оцаковић, неожењен,

сада настањен у Београду, улица Господар Јованова број 49-III исказан са избегличком легитимацијом број 110249. исказао је:

Прво хапшење и одвођење Срба из Добоја проведено је на 1 августа 1941 год. Тада су усташе затворили следеће Србе из Добоја: Трифковића Ненада, жељ. чиновника, Перендија Светислава, жељ. чиновника, Марковића, шефа катастарске управе, Ђокића Васу, кројача, Филиповића Милана, шофера, Богдановића Воју, геометра, те више других, чијих се имена сада више не сећам, али знам поуздано, да је тада било затворено 28 Срба из Добоја. Сви су ови Срби исти дан једним аутобусом одведени на жељ. станицу Руданку, где су стрпани у воз и отпремљени у Госпић. О даљој њиховој судбини више се ништа не зна. Верује се, да су из Госпића одведени у Велебит и тамо убијени, као и многи други Срби.

На 2 августа 1941 год. усташе су на исти начин ухапсили и отпремили на жељ. станицу Добој у Госпић око 20 угледних Срба сељака из села Кожуха крај Добоја. Међу овим одведеним сељацима био је и Лукић Светозар, угледни сељак из Кожуха, а имена других не знам.

На 3 августа 1941 год. усташе су покупили и отпремили у логор у Слав. Пожегу 39 угледних српских породица из Добоја, ове су српске породице из Сл. Пожеге отпремљене даље у Србију. Имовину ових српских породица усташе су разделили Хрватима и Муслиманима из Добоја, који су се такођер и у њихове станове уселили.

На 3 августа 1941 год. ја сам са прописном немачком пропусницом сео на воз у жељ. станици Руданка, са намером, да отпутујем за Београд, јер сам видео, да ми у Добоју прети опасност по живот. Са мном је кренула на пут и моја снаја Свјетличић Зора са двоје деце. На станици Руданка приметио ме је усташа Мујановић Хасан, иначе без занимања из Добоја, који ми је прегледао пропусницу и казао ми да је исправна. Међутим, он је одмах телефонирао жељ. станици Љупљаница, да ме жандарми скину са воза и одведу у Добој. Жандарми су ме скинули са воза на жељ. станици Камен и исти дан ме довели у Добој и тамо предали котарској области. Котарски пристав Емкић казнио ме је са 5 дана затвора са изјавом да је тако наредио котарски претстојник.

На 8 августа 1941 год. у вече један жандарм и један усташа преузели су ме из затвора котарске области, свезали руке и заједно са Кнежевић Радованом, трговцем из Руданке и Флајшер Јакицом, гостионичарем из Добоја спровели су нас возом у Госпић.

На 9 августа 1941 год. око 4 сата после подне приспели смо у Госпић и одмах смо одведени у казниону у Госпић.

У казниони у Госпићу затекао сам преко 1500 Срба, који су били

смештени у казниоичким ћелијама и у дворишту. Ја сам био смештен најпре у једној ћелији, а после сам премештен у двориште.

Ја сам остао у казниони у Госпићу до 25 августа 1941 год. За то време сваки дан у 11 сати формиран је у казниоичком дворишту један транспорт Срба за Велебит. У транспорту било је сваки пут 800 до 1200 Срба. За транспорт одређени Срби били су сваки пут сврстани у казниоичком дворишту два по два, а затим везани дебелом жицом за руке, а потом још сви скупа једним дугачким спојним ланцем. Тако свезане пратили су их усташе за Велебит. Усташе, који су отпратили Србе за Велебит, сваку вече су се враћали назад у казниону и са собом доносили спојне ланце, које су употребљавали сутрадан за следеће транспорте.

Сваки дан су стизали нови транспорти Срба у казниону у Госпић са свих крајева Хрватске државе тако, да је казниона била пуна Срба, јер колико их је транспортом одвођено у Велебит, толико их је довођено у казниону. Казниона у Госпићу била је сабирна станица за све Србе из читаве Хрватске, који су били одређени за Велебит.

За време мојега боравка у Госпићу т.ј. од 9 до 25 августа 1941 год. одведено је на овај начин из казнионе у Госпићу у Велебит око 18.000 Срба.

Сви Срби који су из казнионе у Госпићу отпремљени у Велебит убијени су ударцима тврдим предметима по глави, а затим побацани у једну дубоку јаму. Ово сам све касније сазнао сам од самих усташа. То ми је казао усташа Ивица, којему не з нам презимена, а који нас је пратио у Јасеновац. Он нам је у возу из Госпића за Јасеновац казао: „Захвалите Богу, што ћете остати живи, да нисте отишли у оним ланцима у Велебит, јер да сте тамо отишли, данас би били већ на небу.“ Ово сам такође касније сазнао од усташа у казниону на Савској Цести о чему ћу накнадно дати своју изјаву.

Срби, који су били отпремљени из казнионе у Госпићу у Велебит, нису ми познати, јер су већином одмах након доласка у казниону отпремљени у Велебит.

На 24 августа 1941 год. била је недеља – био је формиран транспорт Срба од 900 људи, који је требао тај дан кренути из казнионе у Велебит. У овом транспорту био сам и ја. Сви смо били повезани дебелом жицом за руке, - два по два, - а затим сви скупа још са спојним ланцем. Тако повезани чекали смо још на полазак у Велебит. Наједном је око 11 сати и по дошло наређење, да транспорт неће ићи у Велебит, па да се ми сви одвежемо и пустимо у двориште. Усташе су се ради тога наређења љутили, а усташа именом Ивица, псовао је матер ономе, који је то наређење издао говорећи: „Зар смо се ми забадава мучили вежући их, а сада

да одвезујемо. Нека их одвезује ко хоће.“ Затим је љутито бацио кљешта са којима нам је жицу стезао око руке, после тога дошао је други усташа, који нам је казао, да се сами одвежемо. Ми смо се сами одвезали.

Сутрадан око 4 сата ујутру сви смо били пробуђени и камионима отпремљени на жељ. станицу у Госпић у затворене теретне вагоне. У сваком вагону било нас је 80 тако, да смо један на другом стајали. Вагони су после тога били бломбирани.

Након 36 сати вожње приспели смо на жељ. станицу у Јастребарско, где су нам први пут отворили вагоне. Усташа Ивица из Госпића који нас је на путу пратио дошао је са још једним у цивилним оделу из Јастребарског до нашег вагона и саопштио нам, да ту можемо добити јести, па да зато између себе покупимо сав новац, који имамо и њему предамо, а он ће за тај новац нама купити и донети храну. Ми смо у нашем вагону између себе сакупили 8.500 динара и предали усташи Ивици, тај дан т.ј. на 26 августа 1941 год. око 4 сата после подне добили смо сваки по једну кашику – око пола литре граха. После смо сазнали, да нити овај грах нису нам купиле усташе, већ да нам га је дала талијанска војска, која се је тада налазила у Јастребарском.

На путу од Госпића до Јастребарског била је у вагону ужасна врућина и спарина услед пренатрпаности, а осим тога ужасно смо патили од жеђи, јер нигде нисмо добили воде тако, да је у сваком вагону било мртвих. У нашем вагону била су мртва два сељака, а у суседном вагону било их је 12 мртвих. Ми смо од усташа добили наређење, да све мртве изнесемо из вагона у једна кола, која су тамо стајала. Са овим колима мртви су одвезени у једно поље крај Јастребарског и тамо покопани. Покоп су извршили Срби.

На 27 августа 1941 год. ујутро приспели смо на жељ. станицу у Јасеновцу. Тај дан је киша падала. На жељ. станици у Јасеновцу дочекало нас је око 30 усташа са ножевима на пушкама. Међу овим усташама био је већи број Муслимана са фесовима на глави. Усташе су домах отворили наше вагоне и по двојица су унишли у сваки вагон и немилосрдно нас ударали кундацима и посуђем, које смо имали код себе, псујући нам српску и четничку мајку. После тога усташе су нас извели из вагона и постројили у поворку и тако водили у логор Јасеновац II који се налази у пољу крај једне шуме, а удаљен је од жељ. станице 4 до 5 км. На челу ове наше поворке возио се је у сељачким колима један усташки поручник. Успут су нас усташе наговарали, да им предамо сав новац, прстење, сатове, наливпера и друге вредније ствари, јер да их и онако не смијемо донети у логор, јер би за то могли и настрадати. Неки усташе су и претили,

ако им одмах не предамо новац и ствари. Многи наши другови побојали су се и предали усташама, који су нас пратили сав новац, сатове, прстење и друге вредније ствари, а усташе су се нама осталима запретили да не смијемо никоме казати, да су они од нас новац и ствари примили. Успут смо морали ићи трчећим кораком, а последњи у поворци добијали су и батине.

У логору Јасеновац II стигли смо око 9 сати ујутро, где су нас постројили и извршили над нама претрес и одузели нам све ствари, које смо код себе имали. Затим смо морали одмах кренути на посао. Помагали смо мајсторима, који су правили једну нову бараку.

На подизању ове бараке радили смо свега два дана и за то време добијали смо једанпут дневно чорбу од граха, те по два кухана кромпира.

На 30 августа 1941 год. допраћена је у Јасеновац, у логор у којем смо ми били, партија Жидова око 800 њих. Они су били смештени у посебну бараку, која је носила број III. Са овом партијом Жидова доведен је у логор и Дијамантенштајн Бруно, трговачки путник из Загреба. Њега су усташе одредили за логорника читавог логора Јасеновац II. Овај Жидов Дијамантенштајн одмах је поставио бодљикаву жицу између наше и жидовске бараке.

Жидови су добивали врло добру храну, јер су им њихове црквене власти т.ј. општине из Загреба и Осијека слале на вагоне живежне намирнице.

У исто време настала је међу нама Србима велика глад. Четири дана т.ј. од 30 августа до 4 септембра 1941 год. нисмо добили ништа за јести тако, да су многи Срби заточеници од слабости падали у несвест и тражили по ђубришту отпатке од жидовске хране и то јели. Петог дана ујутру т.ј. на 4 септембра 1941 год. логорски кувари нудили су нам обичне куване вруће воде говорећи нам да је то добро за црева. Многи заточеници Срби примили су и ту врћу воду. Исти дан у вече добили смо сваки по два кухана крумпира. Сутрадан и следећих дана добијали смо сваки дан по једанпут чорбу од граха и каткада по један мали комадић хлеба.

Половицом месеца септембра 1941 год. почео је рад на подизању насипа око исушења Лоњског насипа. Тај посао водио је инж. Беретин, који је након 14 дана, што смо код њега радили, наредио да нам се побољша храна тиме, да се у будуће храна праведно дели између Срба и Жидова т.ј. да се Србима даје половица приспеле хране, што се до тада није чинило, јер су Жидови са усташким водником Прпићем делили сву храну онако, како су то они хтели. Разуме се да су Срби били увек прикраћени.

До конца месеца септембра 1941 год. био је режим у логору сношљив, јер су усташе, који су нам држали стражу били све старији људи из Осијека и у главном доста пристојни.

На 1 августа 1941 год. дошла је у Јасеновац 13 усташка сатнија, у којој су били Хрвати из Херцеговине, 17 усташка сатнија у којој су били Хрвати из Лике и 49 усташка сатнија, у којој су били Муслимани из Јајца и околице. Доласком ових усташа у Јасеновац настали су за Србе заточенике претешки дани.

Када су нас усташе водили на посао на насип, морали смо ићи трчећим кораком око 2 км, те још на себи носити крампове, лопате, тачке и друге ствари. Оне, који би изнемогли, усташе су немилице ударали кундацима, стројницама, ногама газили по њима, а многе су усташе и убили.

На послу на насипу морали смо радити без предаха и нисмо се смели за време трајања рада исправити нити за моменат. Онај, који се је случајно исправио, усташе су га бајунетом проболи, или су га из пушке убили. Морали смо тачке пуне земље возити уз насип трчећим кораком а оне, који то нису могли, усташе су домах убијали на лицу места.

Када смо у 6 сати у вече ишли са рада у бараке, морали смо такође ићи трчећим кораком и певати песму: „Ој ти вило Велебита, - или неке босанске песме.

Сећам се врло добро, да су једнога дана у месецу октобру 1941 год. усташе на раду на насипу убили 7 браће Срба из Лике, којима се сада не могу сетити имена. По мојем рачуну усташе су убили у месецу октобру 1941 год. на раду на великом насипу крај реке Саве око 60 Срба заточеника. Много их је више погинуло на раду на малом насипу крај Бачићеве циглане, који се је подизао у месецу новембру 1941 год. Рад на овом мањем насипу трајао је од 3 новембра до 5 децембра 1941 год. и да то време усташе су сваки дан по најгорем времену гонили Србе на рад, тамо их тукли и убијали дневно 10 до 15 Срба тако, да их је на раду на том насипу убијено око 400.

У овај логор доведено је течајем месеца октобра 1941 год. дневно више партија Срба из разних крајева. Једнога дана доведено је у логор 8 Срба официра, који су били пуштени из заробљеништва у Немачкој, па су усташе на загребачкој жељ. станици ухапсили и довели у логор у Јасеновац II. У овој групи Срба официра био је Немања Ђурица, срески пољопривредни референт из Добоја као резервни официр, док имена других не знам.

Немања Ђурица и још 4 официра морали су по одредби усташког водника Прпића преко дана радити са осталим заточеницима на насипу,

а по ноћи од 8 сати у вече, па до 4 сата ујутро, морали су проборавити у затвору у тако званој „жици“. Затвор „жица“ био је ограђен простор од 10 метара дужине и 3 метра ширине. Ограда је била од бодљикаве жице и висока један метар. Такође је бодљикавом жицом био ограђен и зрачни простор тако, да заточеници, који су били одређени да бораве у овој жици, морали су читави време тако чучати, јер је под њима била вода и блато, па нису могли сестри, нити лећи, а устати се нису могли нити исправити, јер је над главама такође била бодљикава жица. Немања Ђурица и остала четири официра Србина морали су тако боравити у њој пуних седам ноћи. После су и друге заточенике затварали у „жицу“. Ови јадници могли су остати на животу само зато, јер смо ми остали устајали свако јутро у 4 сата и њих водили у кухињу, где смо их грејали и сушили.

Почетком месеца новембра 1941 год. дошло је наређење, да се логор Јасеновац II мора ликвидирати до 8 новембра 1941 год. јер је тамо надолазила вода.

Усташе су између нас издвојили око 150 Срба, који су били стари и болесним, те за рад неспособни и њих су на 4 или 5 новембра 1941 год. одвели у „логор Крапје“ да се тамо опораве. Касније смо сазнали, да је тај логор, у којем је било неколико хиљада Срба и Жидова потпуно ликвидирани на тај начин, да су сви заточеници у њему побијени. Тако су побијени и 150 Срба заточеника, који су из логора Јасеновац II били тамо одведени тобож ради опоравка. Сећам се врло добро, да с у тада одведени у „логор Крапје“ и тамо убијени: Тодоровић Лазо, чиновник жељезаре у Зеници, Шотра трговац из Високог, Беатовић Ранко, трговац из Високог, Бјелобаба поседник из Коренице, Шаренац Дмитар, жељ. пензионер из Добоја. Имена других се не сећам.

На 9 новембра 1941 год. дошло је наређење, да сви остали заточеници имају напустити логор Јасеновац II и преселити се у логор у Бачићевој циглани. Нас 240 Срба одмах смо се спремили и постројили пред бараком. Када смо дошли на главни пут, наједном је дошло ново наређење, да се нас 62 Србина вратимо назад у логор Јасеновац II, јер ћемо тамо најпре порушити бараке, које су биле у води, а истом онда да ћемо се преселити у Бачићеву циглану . Међу овом групом Срба био сам и ја.

Сутрадан т.ј. на 10 новембра дошла је из Бачићеве фабрике к нама у логор Јасеновац II помоћ од 65 Жидова. На 11 новембра 1941 год. дошло нам је у помоћ још 110 Срба. На 13 новембра 1941 дошла је даља помоћ од 200 старијих Жидова, који су били родом из Сарајева. На 14 и 15 новембра 1941 год. дошло је још 108 Срба и 135 Жидова. Наша задаћа је била, да порушимо у овом логору бараке и да том згодом пронађемо но-

вац и драгоцености, које су Жидови наводно сакрили у овим баракама.

У логору Јасеновац II налазио се је тада и један Жидов кога су звали „Бугар“. Не знам да ли му је то право име, или надимак. Овај Жидов – звани „Бугар“ – био је у усташкој служби а носио је после и усташко одело и слободно се кретао по месту. Становао је заједно са осталим усташама.

На 12 новембра 1941 год. око 9 сати ујутро, док смо се ми налазили на раду око рушења барака, дошао је и нама Жидов – звани „Бугар“ – са усташким поручником, који је био заповедник тога логора, којему не знам име. Усташки поручник држао је у свакој руци по један револвер и био је окружен са усташама. Жидов „Бугар“ – нам је тада саопштио, да је видео, како су из логора побегли два заточеника и то један Србин и један Жидов, и да их он лично позна. На то је одговорио Цветиновић Бранко, Србин заточеник, кројач из Бијељине, - испред свих Срба, да из српске групе заточеника нитко не мањка. За доказ тога довео је канцеларијске писаре заточенике Поповића Бранка и Мартиновића Гргу, који су му посведочили, да од Срба заточеника заиста нитко не мањка. Усташки поручник и Жидов „Бугар“ остали су и даље код своје тврдње, па су се запретили упереним револверима на Цветиновић Бранка, да ће га одмах убити, ако не каже име оног Србина, који је побегао. Цветиновић је и надаље остао код своје тврдње, да нити један Србин не мањка. Након тога усташки поручник и Жидов „Бугар“ натерали су нас све Србе, да легнемо у воду, која је била дубока око 75 цм. и то на улаз у логор, да је на другим местима била и дубља. Након што смо једно краће време лежали у води, тако да нам је из воде вирила само глава, наредили су нам да устанемо и трчећим кораком идемо по води, која се је разлила око барака. Ми смо трчали како смо могли и цвокотали зубима од велике зиме. Усташе су нас тукли кундацима, штаповима и летвама, ходајући по скелама бараке. Каткада би се који тукући нас, затрчао за нама, те загазио и он у воду. Морали смо овако трчати по води око три четврт сата. Након тога усташе су нас натерали да трчећим кораком улазимо у једну бараку, а на вратима те бараке стајали су Жидов „Бугар“ и један усташа, - сваки са једне стране, - држећи у руци летве, с којима су нас немилосрдно ударали при улазу у бараку.

Два дана после тога т.ј. на 14 новембра 1941 год. тачно у девет и пол сати пре подне постројили су нас усташе у воду пред бараком и наредили нам, да поновно трчећим кораком идемо око бараке. Међу усташама, који су се онако забављали, био је и усташки поручник командант логора Јасеновац II. Дан је био врло хладан, а морали смо трчати по води

непрекидно до 12 сати. Усташе су нас за време трчања тукли летвама. Тај дан је погинуло укупно 77 заточеника, од којих су неки убијени од усташа, а неки су од умора и зиме пали у воду и угушили се. Ми остали који смо остали на животу извадили смо тај дан из воде 77 лешева и покопали их у једну заједничку јаму крај усташке стражаре.

После тога једнога дана око 2 сата после подне, упали су у нашу бараку, у којој су се тада налазили само болесни Срби и они који су остали да је почисте, Жидов Бугар и двојица усташа. Они су одмах у бараки почели да кољу Србе. Жидов „Бугар" заклао је тада са обојицом усташа укупно 16 Срба. Међу оним заклани су тада: Божић, столар из Тузле, Ивић Мишо, ђак гимназије из Добоја, Божић, пословођа „Бате" из Добоја. Имена других не знам. Очевидац овога покоља био је Биљановић Реља, из Пурачића крај Тузле, који је на друга врата бараке побегао и тако се спасио. Лешеве покланих Срба изнели смо из барака и покопали крај усташке стражаре.

Крај усташке стражаре у логору Јасеновац II била је једна јама пуна воде. Вода је допирала до врата човеку средње величине. Усташе су често пута забављали на тај начин, да су поједине заточенике издвајали и стављали их у ту јаму пуну воде. Када је заточеник стајао у тој јами, усташе су преко јаме пребацили једну даску, коју је тај заточеник морао држати на својој глави. Затим су усташе ходали по тој дасци. Даска се је под теретом сагибала и заточеникову главу гурала у воду. Усташе су то проматрали и при томе се смијали. Сваки такав заточеник, који је имао несрећу, да се са њиме усташа на тај начин нашали, морао се је угушити, јер су усташе тако дуго ходале по даскама и на тај начин гњурали његову главу у воду, све док се није угушио. На описани начин угушио се је у јами крај усташке стражаре око 60 до 70 заточеника, а међу њима и Трифковић Јово, трговац из Добоја. Док су се овако једни заточеници Срби гушили у води услед усташке обести други заточеници морали су певати песме: „Зелени се Требевић, под њим седи Павелић, пије вино, пече јањце, коље Србијанце".

После 20 новембра 1941 год. када смо завршили рад на рушењу барака, добили смо наређење од усташког водника Прпића, да крај усташке стражаре ископамо једну велику јаму, која ће служити за кречану. Јама је била управо толико велика, да су у њу могли стати сви лешеви Срба и Жидова, који су се још у то време налазили у логору Јасеновац II. То нас је испунило страхом и веровањем, да ћемо бити сви побијени и у тој јами покопани. У то време наишао је у логор Павелићев повереник за све логоре, усташки сатник Лубурић Максо. Пред Лубурића ступили смо Цветиновић Бранко и ја и казали му: „Је ли право г. поверениче, да

ми Срби, који смо до сада на насипу и свим радовима били први у послу, да сада сами себи копамо гробницу, коју називају кречницом.“ На то нам је Лубурић одговорио, да одмах изаберемо здраве Србе и с њима одемо у састав логор у Бачићевој циглани. Ми смо на то отишли у нашу бараку и саопћили то осталим Србима заточеницима. Спаковало се је 37 Срба заточеника, који су с нама отишли у логор у Бачићеву фабрику, а остали то нису хтели, јер нису веровали, да ће у логору Јасеновац II бити убијени, већ су се напротив бојали, да би могли бити убијени у Бачићевој циглани.

Сви они, који су иза нас остали у логору Јасеновац II убијени су пригодом ликвидације тога логора на 28 новембра 1941 године. Тада су убијени тамо: Трифковић Миленко, пекар из Добоја и његов брат Божо свршени правник, Мартиновић Грга из Старе Градишке. Имена других убијених не знам.

Првих 5 до 6 дана били смо смештени са осталим Србима, које смо затекли у Бачићевој циглани, у шупи, саме циглане. Након 5 до 6 дана преселили смо се у ново подигнуту бараку, коју смо ми саградили, када смо дошли у Бачићеву циглану.

Када смо дошли у логор у Бачићеву циглану, била је тамо заједничка кухиња за Србе и Жидове заточенике. Ову кухињу су водили све сами Жидови, који су набављали храну, те делили заточеницима. Код тога смо ми Срби заточеници горе пролазили, јер су Жидови већи дио хране узимали себи и тако нас Србе поштеђивали. Да би се то стање поправило, замолио је Србин заточеник Ђујић Бранко, берберин из Загреба, усташког поручника Милоша Љубу, да раздвоји кухиње српску и жидовску. Поручник Љубо услишио је молбу Ђујићеву и од тада смо ми Срби имали засебну кухињу и нешто бољу храну.

На 8 децембра 1941 год. око 2 сата после подне, упали су у нашу бараку око 12 наоружаних усташа на челу са усташким заставником Матковићем и још једним поручником, којему не знам име. Усташе су одмах почели лати и убијати Србе. Ја сам се тада исто налазио у бараки и видећи да ћу погинути, сакрио сам се у канцеларију бараке са још 7 Срба. Усташе су тада убили и заклали у бараки и пред бараком 50 до 60 Срба, а око 35 су их свезали жицом и одвели на логорско гробље, које се налази крај Саве, где су их убили маљевима. Тада су убијени, односно заклани: Гаврић Мирко, из Пурачића крај Тузле, Божић Јоцо из Пурачића крај Тузле, Ђорђић Трифко, конобар из Добоја, Маринковић Саво, црквењак из Добоја. Имена других убијених не знам.

На 1 децембра 1941 год. око 10 сати пре подне поновно су упали

усташе у бараку и заклали, што убили, 86 Срба. Међу закланима био је Станковић Урош, из Пурачића, те Марко из Добоја, којему презимена не знам, као и Контић Перо из Бијељине. Имена других не знам.

На 15 децембра 1941 год. доведена је у Јасеновац у логору једна група Срба сељака из околице Сарајева – њих око 80. Сви су били млађи људи, у старости око 30 година. Ја сам тада са заточеницима Мићићем Слободаном, шофером из Јање и Грушцом Владом пословођом жељ. радионице из Сарајева, стајао је пред нашом бараком и гледао, како су усташе ову групу Срба сељака провели крај наше бараке према логорском гробљу. Двојица усташа ишли су на челу ове поворке и носили на раменима – сваки по један велики дрвени бат – с којим су ови сељаци на логорском гробљу убијени.

На 20 децембра 1941 год. око 4 сата после подне – засвирала је сирена на електричној централи у циглани, што је значило да смо морали прекинути рад и постројити се пред бараком т.ј. канцеларијом. Када смо сви дошли и постројили се пред логорском канцеларијом, дошао је до нас повјереник логора, усташки поручник Милош Љубо и извео из строја 21 Србина и 5 Жидова и све из пушке пред нашим очима убио. Он нам је после тога стрељања казао, да је заточеник Ђујић Бранко, затечен да носи револвер, који му је дао један усташа, па да је он тога Ђујића пре пола сата убио, а сада, да је још убио ради тога 21 Србина и 5 Жидова. После овога убиства ми смо опет наставили са нашим радом. Тада су били стрељани све сами сељаци, којима ја не знам имена.

На сам католички Божић т.ј. на 25 децембра 1941 год. око 12 и пол сати устао је иза ручка усташки поручник Милош Љубо са још неколико усташа, међу којима је био и један старији усташа, кога су сви звали „Татек“, а који је са Павелићем дошао из емиграције. Милош Љубо је дао тада извести око 20 Срба заточеника, које је постројио у строј испред канцеларијом и позвао усташу „Татека“ да сам изабере једног Србина, кога ће убити. Усташа „Татек“ изабрао је једног Србина и издвојио га из строја, да га убије. Почео је пунити пушку, али како није добро баратати знао с њом, пушка је сама опалила и ранила другу двојицу Срба, који су стајали у строју. После тога извадио је поручник Љубо свој револвер и рањене Србе дотукао, а сом тога убио је онога, кога је усташа „Татек“ био изабрао, да ће га убити.

На 26 децембра 1941 год. у 8 сати ујутру, налазио сам се у логорској болници број 2, где сам имао дужност, да чувам седмеро српске деце, који су тамо били доведени из разних места. У то време дошли су у болницу усташки заставници: Лубурић звани „Брко“ и Мујо, Муслиман

из Госпића. Они су пописали око 130 Срба заточеника, који су се тада налазили у овој бараци на лечењу. Исти дан после подне у 5 сати дошли су усташе у болницу и све ове Србе одвели на логорско гробље, где су их дрвеним маљевима убили. Имена убијених не могу навести.

На 31 децембра 1941 год. дошао је у нашу бараку усташки поручник Матијевић и затражио од нашег логорског старешине заточеника Мицића Слободана, да одмах одреди 74 Србина заточеника за стрељање. Истодобно је затражио од логорског старешине Жидова Шпилера, да он одреди 82 Жидова за стрељање. Логорски старешине ставили су поручнику Матијевићу одређен број Срба и Жидова на расположење. Матијевић је све ове Србе и Жидове одвео на логорско гробље, где су их усташе маљевима убили. Тада је међу оним убијен Србин заточеник Копања Душан, прив. чин. из Добоја. Имена других не знам.

На 2 јануара 1942 год. Остало је у бараки око 30 Срба заточеника, који су требали по одобрењу лекара, да се одморе, јер су се осећали слабима. Остали Срби били су тај дан на ваљском раду. Истог дана око 11 сати пре подне дошао је у бараку усташки ројник Шабан, брат усташког заставника Мује, са више усташа и они су све ове Србе поклали у баракама. Тада је заклан неки Станковић из Пурачића, имена других не знам.

На 4 јануара 1942 год. било је у логорској болници око 40 Срба заточеника. Њих су усташе тај дан око 4 сата после подне извели на логорско гробље, где су их све убили дрвеним маљевима по глави. Имена убијених не могу навести.

На 5 јануара 1942 год. Срби заточеници радили су на ваљском послу. У бараки је остало око 130 болесних Срба. Тај дан, око 1 и по сати после подне упао је у бараку усташки заставник Матковић звани „Грбо“ са неколико усташа и они су у самој бараки поклали око 40 Срба заточеника, који су били тешко болесни и нису могли ићи. Остале су све свезали дебелом жицом и одвели их на логорско гробље, где су их убили дрвеним маљевима. Тада су у овој партији Србији убијени: Вукмировић Милан, трговац из Јошанаца, крај Удбине Тишман Божо полиц. стражар из Сл. Брода. Имена других не знам.

На 8 или 9 јануара 1942 год. упао је у логорску болницу усташки заставник Мујо са још неколико усташа. Тада се је у болници налазило око 60 болесних Срба и око 70 Жидова. Све ове болесне Србе и Жидове одвео је заставник Мујо, а оне који нису могли ићи одвезао на логорско гробље и тамо их све побио дрвеним маљевима.

На 14 јануара 1942 год. доведена је у Јасеновац једна партија Срба сељака и грађана из Креке крај Тузле – њих око 80 укупно. Ова партија

сељака и грађана одведена је одмах у логорско гробље и тамо су сви убијени са дрвеним маљевима.

После 14 јануара 1942 год. престало је за неко време убијање заточеника, јер се је очекивао долазак међународне комисије, која је имала да прегледа логор.

На 4 фебруара 1942 год. – два дана пре доласка међународне комисије, уклоњени су из логорске болнице сви болесни заточеници њих око 40 до 50. Усташе су све ове болесне заточенике на саонама одвезли у место Јасеновац и тамо их негде сакрили. Међу овим болесним Србима налазио се је и један болесни Марковић из Пакраца, који је, док је био сакривен у месту Јасеновцу тамо и умро, а остали су сви повраћени у болницу, након одласка међународне комисије.

Пре доласка међународне комисије сви заточеници добили су око леве руке траке с бројевима и то Срби су добили плаве, Жидови жуте, а Хрвати и Муслимани црвене траке. Сваки од заточеника имао је један измишљен број. Ја сам имао број 800 и ако је на дан доласка међународне комисије било свега око 600 заточеника. Исто тако добили су заточеници лимене плочице, које су носиле исти број као траке. Све су ове траке и лимене плочице после одласка међународне комисије покупљене од заточеника и негде спремљене. Нама заточеницима било је строго наређено, да на питање којега члана међународне комисије имадемо само одговарати: „Ја сам заточеник број тај и тај“ и навести број који је дотични имао на траки. На питање какова је храна – морали смо одговорити: „Добра“. На сва остала питања – морали смо одговорити: „Питајте мога заповедника“.

У очи доласка међународне комисије т.ј. у ноћи од 5 на 6 фебруара 1942 год. морали смо сви радити целу ноћ, и други дан до 10 сати на подизању једне бараке, која је била удешена као благоваона. У овој бараци били су постављени столови и клупе, шоље те сав потребан прибор за јело. Петровић Пане, Томић Дико, ја и још један заточеник, којему се имена не сећам, били смо одређени да пред међународном комисијом одиграмо улогу конобара, који тобож код јела двори заточенике. Разуме се да никада ни један заточеник није ручао у тој бараки. После одласка међународне комисије ова барака која је носила број 8 служила је као чекаоница заточеника.

Логорска болница такође је уређена посебно. Уређена је посебна операциона сала, а болница је имала своја оделења. У болници је било тада свега 8 кревета. У кревете су били смештени здрави заточеници, који су имали задаћу, да глуме болеснике. Др. Геренчевић Паја, лекар из Срем.

Карловаца, који је као заточеник вршио дужности лекара у овој болници, позвао је и мене, да легнем у један болеснички кревет и глумим улогу болесника пред члановима међународне комисије, јер сам имао једну малу раницу на левој нози. Међутим у задњем часу био сам одређен, да дочекам међународну комисију као конобар у импровизираној благоваони.

Усташки повереник за све логоре наведени Лубурић Макс казао нам је пре доласка међународне комисије, да се морамо сви бринути, да преглед логора испадне што боље, па да ће онда и нама бити боље, а у противном случају да ћемо сви страдати.

На 6 фебруара о.г. дошла је у Јасеновац међународна комисија, која се је састојала од Немаца, Талијана, Мађара, делегата Ватикана и још неких других. Међународна комисија је прегледала логор и – разуме се- све нашла у реду. Усташки повереник Лубурић био је задовољан, а после одласка комисије опет је било све по старом.

После одласка међународне комисије, усташе нису ново доведене групе Срба и Жидова одводили на логорско гробље и тамо убијали, већ су их доводили у циглану, где су им најпре одузимали сав новац и остале ствари, а затим су их одводили на спрат циглане, где су их ударцима са жељ. полугама по глави онесвестили а затим их све бацали у усијану пећ и спаљивали. Овај посао бацања онесвештених Срба и Жидова у цигларску пећ вршили су једанаест посебних заклетих гробара, који су изабрани између заточеника Срба и Жидова. Шеф ових гробара био је инж. Данон. Жидов заточеник.

Пред конац месеца фебруара 1942 год. доведене су у Јасеновац две групе грађана и то једна из Сарајева и Завидовића, а друга из Загреба. Обе ове групе убијених су на горе описани начин, односно ударцима жељ. полугама омамљене и лешеви спаљени у циглани. Овако су ликвидирани многи Срби, односно читаве групе ново доведених Срба у Јасеновац.

На 18 марта о.г. излила се је река Сава у логор у Бачићевој циглани, и зато смо морали ноћу да бежимо из бараке у саму циглану и били смо распоређени по многим шупама циглане, где вода није могла доћи. Ту ноћ оставили су усташе око 20 болесних Срба и Жидова у логорској болници, које смо након неколико дана нашли мртве. Ту исту ноћ т.ј. 18 и 19 марта 1942 год. одвојили су усташе око 170 Срба заточеника, који су већ ном били старији и болесни и некуда их одвели. Ови се Срби никада више нису појавили, па се са сигурношћу рачуна, да су убијени. Тада је међу осталима одведен и убијен заточеник презименом Давић за кога не знам шта је.

На 21 априла о.г. премештен сам ја из јасеновачког логора у Загреб у бившу женску казниону на Савској Цести. Овде сам остао све до 19 јуна о.г. када сам из Загреба допране у Земун и преведен у Београд. У Загребу у жен. казниони било је за моје време око 600 заточеника, од којих су били већина Хрвати. Тада су се налазили у казниони: Филиповић, домобрански сатник, Деура, свршени првник и Чакловић књижар из Загреба. Поступак у овој казниони био је углавном коректан.

Ја сам био одређен за бријача у бријачници за усташе и затвореникe, па сам и сам добивао усташку храну.

Неко време сам спавао у ћелији број 27, у којој је било затворено 14 усташа из усташке жељезне бојне. Они су били затворени већином ради пијанства и лакоумног задуживања. Ови усташе хвалили су се у ћелији између себе, који је више Срба убио. Тако је један од њих уствр-дио, да је у једну јаму у Велебиту бачено 28.000 Срба, који су из казниoне из Госпића прошло лето били одведени у Велебит. Тај усташа, који је то причао јесте усташки водник Марковић из усташке бојне.

Колико је Срба убијено у Јасеновцу није ми познато, али је тај број свакако велик.

Усташе, који су за моје време били са службом у логору у Јасеновцу јесу: Лубурић Максо усташки сатник, који је пре тога био чин. окруж. уреда за ос. рад. у Мостару, Милош Љубо усташки поручник Матковић усташки поручник, Пичили, усташки поручник, Матковић звани „Грбо“ усташки заставник, Модрић, усташки заставник, Мујо, усташки заставник, Лубурић звани „Брко“ усташки заставник, Гашпић усташки заставник, Шабан усташки ројник, брат заставника Мује, Прпић, усташки водник и усташа звани „Татек“. Имена других усташа не знам, али знам врло добро да су у јасеновачком логору вршили усташку дужност 4 усташке сатније и то: 13 која се састојала од Хрвата и Муслимана из Херцеговине, 14 која се састојала из Хрвата из Осијека, 17 која се састојала од Муслимана из Јајца и околице. Четрдесет девета усташка сатнија вршила је ванъску службу, да не би на Јасеновац и логор извана ткогод навали, а остале три сатније вршиле су дужност у самом логору.

Ја сам 20 јуна о.г. из затвора женске казнионе у Загребу преведен у Земун и одатле исти дан пребачен у Београд.

Друго ништа немам исказати, а на исказано и прочитано ми могу се и заклети.

ЂУРКОВИЋ СИМО, стар 36 година, син пок. Максима и Савке рођене Марић, православне вере рођене у Доњој Трнави, среза Бијељин-

ског инжинир хемије у жељезари у Зеници где је ухапшен, допраћен из логора Јасеновац, тој изјави:

Слом Југославије затекао ме је у Зеници где сам био намештен као чиновник жељезаре, и све до 29 јула 1941 год. био сам на миру несметан у своме раду и не надајући се хапшењу обзиром на уверавања и изјаве меродавних фактора у дирекцији жељезаре у Сарајеву.

Ненадано 29 јула 1941 год. ухапшен сам на раду у канцеларији и спроведен среском начелству у Зеници, где сам непреслушан остао у затвору до сутрадан, а тада сам полицијски спроведен у Сарајево и предан сарајевској управи полиције. Овде сам остао три дана и за ово време нисам призиван ради саслушања, а по томе упућен сам са једним транспортом од 10 Срба и 4 Јеврејина из Сарајева у Госпић у казниону. Са мном од Срба у овом транспорту били су: браћа Ђорђе и Никола Пикула, и то Никола трговац из Трнова код Сарајева и Ђорђе, који је као добровољац по слому Југославије избегао са своје добровољачке земље у Бачкој у Сарајево.

Транспорт којим сам ишао до Госпића спроводила су два редара градске полиције, два жандарма и два полицајаца агента. Путовали смо III класом особног воза у једном вагону специјално резервираним за овај транспорт. У Госпић смо стигли рано ујутро 4 августа и одмах предани у казниону окружног Суда. Ту смо остављени у дворишту а сутрадан ујутро извршен је над нама претрес те су нам одузете све ствари осим новца. Нарочито су покупили ножеве, налив пера и друге ситнице. Овде смо затекли једну већу групу Срба сељака из околине Јајца а исто тако и групу Срба интернираца из Бијељине, Сарајева, Вишеграда итд. Појединци из ових група доведени су из логора у Копривници. Затекао сам ту трг. Никифора Васиљевића, браћу Марковиће, Др. Перу Тодоровића, лекара све из Тузле; из Пурачића браћу Јову и Данила Благојевића, Уроша Станковића, Недељка Деспотовића и још неколицину из Пурачића, а из Бијељине Љубојевића Васка, поседника, Војаковић Милоша трговца, Станковић Емилијана, трговца и сестрића му Васића Илију из Јањине, као и још многе друге чијих се имена не могу сада сетити. Из Бијељине било је ту око 68 Бијељинаца, те око 400 до 600 сељака из бијељинског краја.

Већ првога дана како сам дошао у Госпићску казниону био сам сведоком ужасног терора у овом логору. Усташе су из дворишта казнионе у којем је било око 800 људи одводили сваког часа поједине заточенике у затворске собе и тамо их мучили и убијали или, како рече један усташа, „вежбали се у гађању". Једнога од ових одведених кога нису убили у затвору, вратили су натраг у двориште, али пред нашим очима на излазу у дво-

риште убио га је једним метком у потиљак главе иза леђа усташа Мимица, којему име не знам. Одмах код улаза са улице у казниоичко двориште постављен је био један митраљез уперен према средини дворишта и усташе су се стално врзмале око тога митраљеза пртећи нам да ће нас све побити, ако се који макне. Још првога дана по доласку дошао је до нас управник казнионе и саопштио нам да ћемо за три дана ићи својим кућама.

Међутим другога дана по доласку у Госпић размештени смо из дворишта у затворске собе. Одмах је настала трговина, јер су нам усташе нудили на продају све могуће животне намирнице као и духан знајући да имамо при себи доста новца. Сва трговина је у ствари била пљачка јер су усташе најскупље продавали сваку ствар, коју смо хтели купити. Тако је то потрајало 15 дана и мене са мојом групом није нитко призвао било ради саслушања а нити су нас куда упућивали, што нас је све чудило јер су свакога дана долазили траснпорти нових интерниараца и исто тако и транспорти којим сам ја дошао били су одмах упућивани у разне личке логоре, као Јадовно, Оштарије, итд. као и на оток Паг, а то у ствари и нису били логори него места одређена за „ликвидирање“ Срба.

Међутим након 15 дана ипак су и моју групу одредили за транспорт на Велебит. Скинути смо у двориште и већ повезани били све два и два у ланце, када је одједном дошло наређење да се одустаје од даљега слања транспорта у Велебит и то услед доласка талијанске војске у Лику. Одмах су нам скинули ланце са руку, стрпали у камионе и пребацили нас на жељ. станицу у Госпићу, где су нас стрпали у теретне вагоне и то у сваки вагон по 80 људи. Образован је тако транспорт од око хиљаду Срба згруваних у 13 вагона, и ова композиција кренула је у Јастребарско. Пут до Јастребарског био је страшан, јер су вагони били претрпани и у вагонима смо се формално гушили од врућине и смрада. Воде нисмо смели тражити и док смо стигли до Јастребарског умрло је од жеђи 12 људи. По доласку у Јастребарско оставили су ове мртваце у вагонима и тек када смо следећег дана из Јастребарског продужили истом композицијом теретног воза пут за Јасеновац избацили су ових 12 мртваца из воза. Који су људи били међу овим мртвима не знам, јер у вагону у којем сам се ја налазио није се десио ни један смртни случај.

Иза нас у казниони у Госпићу остало је још око 120 Срба и то већином угледнијих Срба грађана из Сарајева, Тузле и Пурачића, и њих су такође из Госпића упутили за Јастребарско где су остали до 12 септембра и тада су упућени у Јасеновац.

Транспорт којим сам ја ишао стигао је у Јасеновац 21 августа праћен по усташама. Ту смо предани усташкој управи логора и били само

први заточеници у Јасеновачком логору. Било нас је око 900, све самих Срба. У то време налазиле су се у логору три нове бараке у које смо смештени. Но истога дана дошао је за нама из Јастребарског и један транспорт Јевреја са Сланог, који су Јевреји дошли већ као организован логор, па су и у Јасеновцу по наређењу усташа преузели унутрашњу организацију логора на челу са својим логорником.

По уласку у логор извршена је над нама потпуна преметачина и одузет нам је сав новац и накит као прстење итд под претњом да ће сваки онај који буде прикрио или му се нађе новац бити стрељан.

Пуних 4-5 дана провели смо у баракама и за то време уопште нисмо добили хране тако, да су људи од глади падали у несвест. Усташки функционери у логору рекли су нам да храна још није стигла и да се чека на неко одобрење кредита за издржавање јасеновачког логора. Од Јевреја интерниираца били смо потпуно одељени.

Трећег дана по доласку у логор успело је четворици Срба заточеника да побегну из логора и срећом то бегство није изазвало никакве теже последице за нас остале, но усташки „дужносници" рекли су нам да ће у будуће стрељати нас по 10, 20 па и 100 ако се понови још који случај бегства.

Петога дана појавио се међу нама први пут Поглавников повереник за све логоре у Хрватској (званична титула) Лубурић Вјекослав по рођењу Херцеговац, раније чиновник Окружног уреда у Мостару и одржао нам говор рекавши нам да ћемо као интернирци провести у Јасеновцу на радовима на подизању насипа неколико недеља а после тога да ћемо бити пуштени кућама. После тога је наредио да се одвоје сељаци на једну страну од грађана, и од прилике две трећине нас били су сељаци, који су се одвојили, њих око 600. Одмах су ове људе формирали у две партије и одвели их из логора у непознатом правцу те за њих нисмо касније ништа могли сазнати где су и шта је с њима. Ипак смо чули са разних страна да су ови људи одведени у Сл. Пожегу и тамо сви убијени. Пошто је доиста 26 августа 1941 год. у Слав. Пожеги извршено „ликвидирање" неколико стотина Срба интернираца сељака, није искључено да су то били они наши другови интернирци из Јасеновачког логора јер се временски поклапа одлазак из јасеновачког логора са извршеним убијањима у логору и Сл. Пожеги.

По одласку ових сељака упућени смо и грађани на рад на Лоњском насипу крај Струга, - рукавца Саве. Почели су нам тада давати и нешто бољу храну, а ми надајући се да ћемо према обећању повереника Лубурића, бити по свршеном послу пуштени својим кућама радили смо

с вољом и залагањем. За време ових радова на Лоњском насипу посетио нас је и Еуген Кватерник, шеф усташког редарства, син Војсковође Славка Кватерника, па нам је и он обећао да ћемо по свршеном раду на насипу бити пуштени кућама.

За време ових радова били смо и филмовани и како смо чули биоскопској публици саопштено је преко платна да су то Срби, који су побегли од четничко-комунистичког насиља, а којима су хрватске власти дале уточиште и хлеба те сада марљиво раде на обнови Хрватске.

У месецу септембру одвојили су нас од занатлија који су распоређени на рад на Бачићеву циглану и ланчару, пилану и циглану и ту је заметак и основ логора Јасеновац III у који смо и ми касније смештени након ликвидације логора Јасеновац II.

Концем септембра успело је двојици Срба побећи из логора и то Мраковић Бранку, столару из Травника, ии Поповић Љуби, столару из Тузле, који су са једним усташом отишли у једну оближњу шуму да сасеку неколико дрвета из којих би се направили мањеви за радове на насипу. Последице тога бегства, била је да су пописани сви они који су се тај дан затекли унутар логора, т.ј. онога дела логора ограђеног жицом и списак ових пописаних људи послан је усташком табору у село Јасеновац, па је табор у списку пописаних подцртао имена 26 интернираних Срба, који су одмах стављени у усташки затвор где су држани 4 дана а после тога су их све повезали ланцима и одвели их без ствари у правцу једне оближње шуме. Кратко време иза тога чули су се пуцњи из пушака, а то је значило да су сви ови људи побијени. У овој партији побијених налазио се Др. Перо Тодоровић, лекар из Тузле, Јово Сабљић, трговац из Суње, Берић Син Саве Берића из Слав. Брода, Беланчић полицијски пристав из Високог, браћа Пикуле из Сарајева, Марковић Бошко, бивши народни посланик из Власенице. Других се сада поименично не могу сетити, а радио сам у то време на насипу. То је у осталом била срећа за мене као и за све остале који се нисмо приликом пописивања налазили унутар логора, јер би и многе од нас захватило ово прво „ликвидирање“ у јасеновачком логору.

Услед рада на насипу и слабе хране почело је већ почетком октобра умирати дневно по 5-8 људи. Око 10 октобра настале су прве кише па је услед подводног земљишта прекинут даљи рад на лоњском насипу а нас су пребацили са прављења насипа (лоњског) на прављење једног новог насипа који би имао да штити логор Јасеновац II.

У међувремену пристизале су у логор мање партије Срба заточеника. Долазили су углавном транспорти са Јеврејима, а од Срба дошао је један транспорт Херцеговаца, њих око 70, као и она заостала партија од

120 Срба из Јастребарског. Ови су попуњавали празнине у првој партији с којом сам ја стигао и која је већ била проређена тако да нас из те прве партије није било више од 50.

Логор Јасеновац III био је смештен на Бачићевој циглани недалеко жељ. пруге Суња–Новска. Овде смо на подизању логора радили под неиздржљивим околностима ради сталних киша тако да је проценат умирања био све већи а и поступак према нама од стране усташа све се већма погоршавао. Људи су на раду тучени и убијани, а једном приликом и сам повереник Лубурић опалио је из револвера против једној групи која је радила и једног Србина интернирца ранио. С нама су на овом послу радили и Јевреји, али је према Србима примењиван далеко гори поступак и Србе су и више тукли и више гонили на рад него Јевреје. Било је за време рада доста случајева да су усташе изнемогле људе и потпуно исцрпљене од посла убијали на лицу места.

Болница није уопште постојала. Тешко болеснима давали су логорски лека и поштеду и ови болесници остајали су у баракама. Лекари су били Јевреји интернирци, а од Срба један медицинар Геренчевић Паја из Сремских Карловаца, којега смо сви звали Доктором.

10 новембра надошла је поплава у логор Јасеновац II тако да је 13 новембра упућена једна партија заточеника од 250 људи за Крапје, где је привремено импровизиран логор, а од осталих 200 заточеника пребачено их је 80 14 новембра у логор у Јасеновац III. док их је око 120 остало у логору Јасеновац II да руше бараке.

Ових 280 заточеника Срба упућених за Крапје побијено је, и то сви до једног „ликвидирани". Већ на њиховом путу од логора Јасеновац II до села Јасеновца убијено их је око 50, а по ликвидирању логора у Крапју у месецу децембру побијени су од ове партије и сви преостали.

Ми који смо дошли у логор Јасеновац III остали смо поштеђени осим неколицина, док од оних 120 заточеника у логору Јасеновац II побијени су сви осим двадесеторице, који су дошли к нама у логор Јасеновац III.

Међу одведенима и ликвидиранима у логору Крапје налазили су се међу осталима: Текић Гавро, судија, Богдановић Јово, трговац, Тејић Мика, кафеџија, са синовима Ацом и Божом, браћа Богољуб и Обрад Боснић, Панић Тодор, кафеџија, Остојић Мика, кафеџија, Милошевић Јово, приватни намештеник, Бошњаковић Јоцо, судски чиновник, Стоисављевић Стево жанд. наредник у пензији, сви из Бијељине, а из Високог: Беатовић Ранко, раније пословођа „Бате". Колико се још сећам ту су били Мандрака Спасоје и Черик Никола из Сарајева. Имена других

убијених Срба не могу за сада навести.

Од оних 120 Срба заточеника који су остали ради рушења барака у логору Јасеновац II побијено их је 100, а знам да су међу њима побијени браћа Трифковић из Добоја. После свих ових ликвидирања било нас је у логору Јасеновац III, тада једином логору, још у свему око 100 људи, заједно с оних 20 из логора Јасеновац II.

Прве ноћи кад смо пребачени у логор Јасеновац III преноћили смо под једном шупом у Бачићевој циглани и онако прозебли, промрзли и мокри остали смо изложени снег и ветру, јер је шупа била отворена. Чували су нас усташе и ни један преко ноћи није смео да се макне а сваког онога који би се макар мало телом покренуо сместа или покушао да испружи нове или учини какав покрет руком немилосрдно су ударали и убијали на лицу места. Тако је те прве ноћи у логору Јасеновац III убијено под овом шупом 5 Срба заточеника. Напомињем под једно да је одмах приликом доласка у логор Јасеновац III на самој капији куда се налази у логор убијено њих неколицина болесних и изнемоглих, који су били довежени колима.

Сутра дан ујутро распоређени смо на рад и то на плетењу жице око логора. Радили смо по блату до колена а на пољу је падао снег. Како није било доста барака за становање становали смо у једној озиданој просторији управо ходнику на циглани, који смо прозвали „тунел". Лежали смо на голој земљи без икакве простирке и покривача.

У то време пристижу у логор мање и веће групе Срба. Тако је допраћено и 40 Срба из Бијељине, среза, сељака који су дотерани на Загреб где су били пред преким окретним судом, који их је ослободио али унаточ томе хрватске власти су их послале на „рад" у Јасеновац. Кад су ови махом млади људи, видели патње које их чекају запрепастили су се и згрозили на д судбином која их чека, те њих седморица за време рада покушали су бегство првога дана и неколицини је то и успело, док их је неколико ухваћено и домах на лицу места „ликвидирано".

Поводом тога сазван је збор свих Срба заточеника код тунела осим занатлија по радионицама и ту пред нашим очима усташе су поклали око 50 заточеника.

Од ових 40 Бјељинаца допраћених из Загреба остало их је након клања на збирном месту свега 15 и њих су скинувши их голе одвели у затвор, где су их држали голе у затвору неколико дана, а затим и њих све до једнога побили.

Један од великих радова у логору за заточенике био је и рад на копању рупа за побијене и умрле као и на укапању и на сахрањивању мр-

твих. Постојала је и радна партија гробара са „групником“ на челу, који су копали јаме, носили мртваце и затрпавали их. Ови гробари били су Срби и Јевреји, на челу им је био као вођа групе „групник“ Данон, Јевреј ин из Сарајева, иначе по занимању геометар.

Најгори месеци за заточенике били су новембар, децембар и јануар. У овим месецима људи су убијани без разлога и разлике на раду из чиста мира. Тада су транспорти који су стизали за логор нису више читави улазили унутар логора, него су већ на улаз у логор усташе убијали или клали ножевима добар проценат пристиглих. Тако је партија заточеника из Слав. Пожеге од 60 људи сва побијена. У дворишту Бачићеве циглане пред самом канцеларијом логора. Наравно, да се није могло сазнати који су људи били у овој партији. У то време стигла је из Карловца једна велика партија од 160-180 људи, који су убрзо сви осим двојице „ликвидирани“ и то остали су на животу Вујо Воркапић обућар и Огризовић Ђуро трговачки помоћник. Знам да су из Карловачке групе убијени Мудринићи отац и син. Како су људи стално гоњени на рад а исхрана је била више него бедна, број изнемоглих и болесних све је већма растао, тако да је поред усташког убијања сваки дан и умирало по 10-15 људи.

Дана 24 децембра на католички Бадњак дошао је транспорт Срба интернираца из Сарајева, њих око 60, међу њима Прњатовић Воја и Ружић Ђорђе сви из Сарајева. Ова партија при улазу сретно је прошла. Међутим другог јануара побијени су из ове партије мање више сви односно поклани у баракама.

Дана 25 децембра на сам католички Божић стигла је партија од 72 Србина из Пакраца. Њих је тада убијено 27, а убијање је вршио и у главном клао ножем сам заповедник логора усташки поручник Љубомир Милош, сестрић Лубурића Вјекослава, повереника свих логора у Хрватској.

Церни дани за Србе заточенике били су 1, 2 и 3 јануара 1942 г. 1 јануара одведено је из бараке на тзв. „рупе“ 66 Срба, где су их све побили маљевима и у „рупе“ затрпали, а сутра дан 2 јануара поклали су усташе и убили у једној бараки где су се налазили болесни и изнемогли око 40 до 50 људи, док су их 136 одвели на „рупе“ и ту их све побили маљевима. Тада је страдала и поменута група Срба из Сарајева, која је стигла улогор 24 децембра 1941 године, а у којој је био и Прњатовић Војо, Ерић Војо и Ружић Ђорђе, сви из Сарајева, док се других по имену не сећам.

Трећег јануара 1942 год. дошао је међу нас заточенике повереник Лубурић и лично издвојио на страну све осим занатлија и то идући од

једног а до другога и питајући сваког појединог шта је по занимању. Сви они који нису били или нису изјавили да су занатлије стрпали су у камионе и одведени у логор Јасеновац II и ту сви побијени.

Значајно је споменути да су усташе у месецу јануару преко смрзнуте Саве прелазили у Босну и оданде из опљачканих српских села доносили доста плена, нарочито много стоке, хране и разноврсних животних намирница и ову храну сместили у два велика просторија које су биле пуне сухог меса, сланине, итд. Заточеници изгладнели све су то видели и некоји се нису могли уздржати и у погодном моменту искористили су прилику кад није било у близини усташа на стражи те понеки комад меса сувога украли из просторије где је месо било остављено. Међутим усташе су за ову крађу сазнали и све ове несретнике убили на лицу места. У овом убијању учествовао је и сам заповедник логора Љубо Милош, који је убијао из револвера или клао ножем несретне и гладне заточенике, а уз њега секундирали су му у овоме клању и друге усташе.

У месецу јануару по највећој зими морали смо склапати нове бараке. Температура је била до минус 26 испод нуле и преко целога дана остајало се на раду и на пољу, па и за време ручка. При подизању ових барака а нарочито при постављању плота страдало је такође доста заточеника, које су усташе већ изнемогле и премрзнуте убијали на лицу места при самом раду.

У јануару стигла је једна партија Срба сељака из околице Сарајева, њих око 50, и они су одмах директно одведени на „рупе“ и сви побијени маљевима. Судећи по њиховој ношњи и цепаним чалмама око главе били су то сељаци негде од Пала.

Под крај јануара проширио се глас о доласку једне интернационалне комисије, која би имала да на лицу места установи стање заточеника у Јасеновачком логору. Тим поводом на неколико дана пред долазак комисије сазвао је повереник Лубурић све „групнике“ на састанак и изјавио групницима, да ће логор посетити неки „његови пријатељи“ из Немачке те од њих затражио да учине све за времена да логор пре доласка комисије буде са свим својим радним отсецима у реду. У првом реду имала се довести у ред спољна уређење логора: чишћење логорског круга, барака, подизање једне бараке за трпезарију, као и подизање једне централне кухиње, те уређење болнице и амбуланте.

Сва радна оделења имали су на дан доласка комисије да раде пуном паром, па су тако и она радна оделења као на пр. пилана, која уопште није радила, поново прорадила. Свим заточеницима наређено је да се пред члановима Комисије хитро и жустро крећу, да би оставили ути-

сак свежине и да су добро храњени, уопште узевши, да комисија стекне уверење, да је јасеновачки логор радни логор а не мучилиште.

Као доказ добре организације у вођењу евиденције о заточеницима добили су заточеници траке и бројеве, а на брзу руку сређене су картотеке за заточенике и спискови. Срби су добили плаве траке, као знак четништва, Јевреји жуте траке, а Хрвати и Муслимани црвене, јер су њих све окарактерисали као комунисте и ако то у ствари није било тако.

Сви заточеници добили су упутства какве ће одговоре дати члановима комисије и ако би били о чему питани. Сваки заточеник морао је дати број под којим се води и који му је исписан на траки на руци а све податке о њему да ће дати канцеларија логора. Да би иронија и камуфлажа била још већа пред Комисијом, уведено је у две бараке као и у централну кухињу електрично осветљење.

Сваки заточеник морао је бити чист, умивен, обријан у чистом вешу и најбољем оделу. На пет дана пред долазак комисије храна је толико побољшана, да смо имали јести колико год смо хтели и то меса тако да уопште нисмо били у стању појести онолико колико нам је давано.

Пошто се у логору у то време налазио велики број болесних у две бараке и тзв. амбуланти то су ови болесни заточеници „ликвидирани“ и брисали из списка. Поубијано их је тада најмање око 120. Да би се болници ипак дао стварни болнички изглед импровизирана је у дотадашњој амбуланти, једна болница са 15 кревета, и у њу су стављени потпуно здрави заточеници. Импровизирана је операциона сала, а комисији је имао давати обавести о стању болесних лекар Др. Ландерфер, Јевреј заточеник.

У очи доласка комисије старије и изнемогле заточенике њих око 120, одвели су у село Јасеновац, у тзв. логор Јасеновац IV. У крвничком раду усташа ово је чак један светлији моменат, јер по иначе уобичајеној пракси очекивало се да ће и ови стари и изнемогли заточеници бити ликвидирани.

Пред сам долазак комисије повереник Лубурић сазвао је све „групнике“ и између осталог рекао им: „Ви стари заточеници много сте видели и много знате. Чињене су погрешке и с Ваше, али више с наше стране. Желим да логор буде у реду, иначе ћу га ликвидирати“. Шта су ове његове речи значиле, и што је значило „логор ликвидирати“ било је нама свима и сувише јасно. сем тога Лубурић је дао појединим „групницима“ техничке упуте шта и како имаду да раде у радионицама у ланчари, циглани, пилани, економији и тд, како би комисија добила збиља утисак да је јасеновачки логор радни логор.

Бројно стање заточеника на дан доласка комисије износио је 1450 људи, од тога 250 Срба, а остало Јевреји. Међутим, Хрвата и Муслимана није у тај мах ни било, јер су сви они одведени још половицом децембра, њих око 300 у Стару Градишку. Од Хрвата и Муслимана налазили су се у логору само поједини занатлије, а били су обележени са црвеним тракама на руци.

Комисија се задржала у логору у прегледавању разних просторија и радиона и барака око 2 сата и прошла је углавном кроз оне просторије за становање и радионице кроз које их је провела управа логора. У овој комисији било је око 30 лица.

По одласку комисије настало је нешто боље стање у логору а то се видело и по држању повереника Лубурића. Он је очито био задовољан са резултатом „комисијског прегледа", али није нама усмено изразио то своје задовољство.

Одмах сутра дан по одласку комисије узети су од 23 Срба заточеника податци ради пуштања на слободу, али тек 26 фебруара ослобођени су од рада и добили побољшање хране. Дана 30 марта ова тринаестorица Срба одведени су из логора и упућени у Београд.

У месецима фебруару и марту стизали су и надаље транспорти Срба са разних страна, али се не могу сетити и навести одакле су сви. Биле су то све мање групе, углавном Срба и понешто Јевреја. Март месец је важан због тога, што тада настаје нови систем „ликвидирања", а то је спаљивање убијених у циглани. Исто тако доводе се камионом и групе жена, које су такође спаљиване. Тако је концем фебруара доведена је преко залеђене Саве група од 50 жена и деце у Јасеновац и стављена у затвор 7-8 дана, и поново одведена натраг преко Саве и тамо вероватно ликвидирана. Међу овим женскима било је доста врло лепих девојака и колико сам могао лично приметити из прикрајка усташе су се дуго задржавале уједној просторији где су ове женске биле смештене, и може се као највероватније претпоставити да су их усташе одводиле ноћу и над њима вршили насилну обљубу.

Концем марта појавила се опет поплава у логору Јасеновац III и поново се форсираним радом имао подићи још један попречни насип. При подизању тога насипа опет је настало кундачење заточеника. Радило се непрекидно по дану и по ноћи. Међутим надоласком воде било је проваљен насип, а како су заточеници били већ потпуно исцрпљени од рада довели су осташе сељаке из Јасеновца који су место заточеника наставили са радом на насипу. Како је вода унаточ тога продрла у логор и поплавила бараке за становање тако да није било места за заточенике,

приступило се опет „ликвидирању“. Том приликом убијено је а потом спаљено око 120 заточеника, Срба и Јевреја. Услед поплаве логора један део Срба и Јевреја одведено је у Стару Градишку а преостали су смештени на узвиситијим местима у шупе на циглани и радионицама.

После десетак дана, кад се вода повукла, враћени смо у бараке.

У априлу све више и више долазили су и довођена по усташама на камионима транспорти и групе жена и деце. Како смо чули доведени су из Ђаковачког логора и из Старе Градишке. Све групе ових доведених жена и деце смештене су у тзв. тунел на циглани и у партији од по 20 особа након убијања гвозденим полугама бачене су у пећ и спаљиване. Морам напоменути да ми заточеници нисмо смели нити могли ишта о томе знати о томе кога и одакле све довозе камионима, па поближе о спаљивању ових жена и деце не могу ништа навести осим напред што сам навео.

Од већих партија мушкараца која је допраћена у логор у месецу априлу била је партија сељака из Грачанице и Градачца. Било их је ту око 180. Од тога је одмах одведено у „тунел“ ради спаљивања њих око 60, и то одмах их је издвојено 40 пред канцеларијом логора, а 20 након цепљења (да иронија буде већа) такође су гурнути са оних 40 у „тунел“ и ту су сви спаљени.

У априлу месецу доведена је једна партија Срба сељака од Тузле, која је сва ликвидирана спаљивањем осим једног јединог сељака, по имену Илије Маричића, но који је међутим и после неколико дана умро.

Са Кордуна је у другој половици априла доведено око 450 Срба сељака и 4 жене. Ова партија је преслушавана у логору од стране неких цивилних лица међу којима се налазио и шеф полиције из Карловаца. Људе су при испитивању мучили усташе и полицијски агенти. Импутирало им се, да у имали везе са партизанима у Петровој Гори. Ови заточеници из Кордуна били су из срезова Војнић, Вргинмост и Карловац. Знам да је било и међу њима сељака из Горњег и Доњег Сјеничака, Тушиловића и других села на Кордуну.

Од ове партије њих најмање 60-70 „ликвидирано“ је спаљивањем, остали су пробрани и одређени за рад у Немачку сем стараца и болесних. За то време од споменуте 4 жене које су стигле са овом партијом једна је полудила и усташе су је пустили да овако луда хода слободно кроз читав логор.

У априлу су стигле и две партије Срба из среза Бјељинског у свему око 100 људи, од којих је највећи део транспортован на рад.

У месецу априлу пада и ликвидирање села Млаке у близини Јасе-

новца и то зато што је у сеоској гостиони дошло до сукоба између усташа и домаћих сељака, којом приликом су сељаци убили тројицу усташа, а једног усташког часника су ранили. Усташке реакције су се састојале у томе, да су сви мушкарци Срби и све жене са децом одведени по усташама у непознатом правцу. За жене и децу говори се да су одведени у Стару Градишку, а једном делу мушких становника села Млаке успело је да побегну пред усташама преко Саве у Босну.

Надодајем, да су осим ових већих партија са заточеницима који су стигли у јасеновачки логор долазиле и мање групе из разних крајева, тако на пр. из Липика, Пакраца и Загреба.

У априлу пристижу већ и групе и то у све већем броју Хрвата и Муслимана, које више не издвајају као што је то раније било од Срба, него их стављају у заједничке бараке са Србима. Карактеристично је и то да ове Хрвате више и не категоришу као комунисте него их подводе под исти режим под којим се налазе Срби и Јевреји. Међу Хрватима доведеним у Јасеновац у то време било је доста официра и војника домобранаца у униформи, па чак и усташа у униформи као и усташки агената. Са ових униформисаних лица скидане су одмах униформе.

У месецу мају поред мањих група које су стигле у Јасеновачки логор дошла је и једна већа група из Нове Градишке, њих 76 углавном Срба и десетак Хрвата, као и партија из Сарајева са 180 људи Срба, Хрвата и Муслимана, од којега је броја било половица Срба. Ова је група је била врло мешовита по своме саставу, јер је у њој поред интелектуалаца и доста занатлија и сељака. У овој партији налазио се инжињер Черни као и инжињер Стипетић из Сарајева, који су били Хрвати а од Муслимана били су ту судија Мехмедагић и Налић члан сарајевског позоришта, сви из Сарајева. У овој партији било је доста и домобранаца, војника хрватске војске. Сви ове партије као и мање одмах су се формирале и упућивале у Земун, и са овом партијом као и партијом Срба из Јасеновца пошли смо и нас неколицина старих заточеника и стигли у Земун 26 маја о.г.

Наводим сада неколико карактеристичних момената из јасеновачког логора, који илуструју прилике у том логору, који су усташе звали „логором смрти“, као и најважније усташке функционере.

УСТАШЕ: 1) Поглавников повереник за логоре у Хрватској био је споменути Лубурић Вјекослав, а његов заменик и један од најкрволочнијих био је Матковић, усташки поручник

2) Милош Љубомир, усташки поручник и управник односно заповедник свих логора у Хрватској, сестрић Лубурића Вјекослава.

3) Лубурић, звани „Брко“, стриц Лубурића Вјекослава, усташки

заставник, управитељ логора у Јасеновцу.

4) Инж. Пичили, усташки поручник, технички управник логора Јасеновац.

5) Усташки функционери: Којић усташки поручник, једно време управитељ ланчаре. Заставници: Мујо од Бихаћа, Матковић, брат споменутог напред Матковића, Матијевић, Модрић, Алтарац (један од најкрволочнијих), Јаков, Гашић, Којић II, брат напред поменутог Којића. У рангу заставника био је неки Илија звани „Татек". Додајем да се у логору још раније налазили усташки официри, али су ови из логора премештени. Један од најпристојнијих међу њима био је усташки поручник Рогић.

Логору су биле додељене три сатније усташа, њих око 300 а били су размештени у селу Јасеновцу, одакле су долазили на службу у сам логор.

Убијање мањевима вршили су усташе, а убијање гвозденим полугама пред спаљивање вршио је заставник Алтарац и „Брко" Лубурић. Убијене Јевреје убацивали су у пећ заточеници Срби, а Србе Јевреји, а тако је то било и раније приликом затрпавања мртвих Срба и Јевреја у „рупе".

Мањем је ликвидирао заточенике својом руком чувени „Мујо" од Бихаћа.

СЛУЧАЈ ОТОНА ГАВРАНЧИЋА.

Отон Гавранчић доведен је у логор почетком новембра из Загреба и послан у једну бараку међу Јевреје. Он је био осуђен да заврши живот у најтежим патњама, а казна му је била што је морао ићи свако вече у „усташки затвор" који се састојао од исплетене жице под ведрим небом у логорском кругу. Жица је била оплетена са свих страна у округ а исто тако испреплетена и одозго у висини по прилици од 60-80 центиметара, тако, да човек у жици стављен није могао усправно стајати него је морао или клечати или чучати. Гавранчићу је наређено да имаде ићи у жицу свако вече са сумраком, а из жице излазити ујутро о сванућу. У време, кад је Гавранчић издржавао овај „усташки затвор" терен је био под водом у висини од 20 до 30 сантиметара и он је морао читаву ноћ провести у чучећем положају у жици. Тако је издржао 5 дана узастопце, а шести дан ујутро некако је успео да се извуче из жице, где га је нашао без свести један кувар заточеник, који га је пошто је још била ноћ одвео у кухињу и ту га повратио к свести, грејањем ногу у топлој води. Из кухиње је у зору одведен у бараку али је истога дана сав исцрпљен и измучен у бараци умро.

Осим овога случаја било је још доста случајева, да су заточеници кажњавани стављањем у жицу, да у њој проведу по једну или две ноћи а разлози за овакву казну били су рецимо, што појединци заточеници нису на послу добро радили и слични посве ништавни разлози.

Ова је жица постојала само у логору Јасеновац II.

КАКО ЉУБО МИЛОШ ЛИКВИДИРА.

У крвничком убијању Срба истакао се изнад свих усташки управник логора Љубо Милош. Он је сам својом руком што побио из револвера што из кратког пушкомитраљеза или заклао ножем читаве групе Срба у исти мах поред бројних појединаца. Број по њему побијених Срба пење се на више стотина.

Један заточеник очевидац, чије име не могу навести, припао ми је о Милошу овај случај.

У логор је била стигла једна група од 12 Срба, све младих људи. Како је Милош Љубо случајно поред канцеларије логора спазио ову групу тек стиглих заточеника и видећи их где стоје у врсти један поред другог пришао им је и упитао: „Јест ли Власи“? они су сви мраморком ћутали, стојећи усправно скрштених руку на прсима. Пришао је тада првоме од њих у врсти и упитао га: Говори јеси ли Влах? када му овај није ништа одговорио тргнуо је махинално из џепа револвер и спрашио метак у груди овоме првоме заточенику. Пришао је тада другоме, трећему и осталима и као са првим свршио је са свима осталима. Ниједне речи они нису одговорили и као од шале Љубо Милош их је „ликвидирао“.

И из других партија заточеника он је по доласку и при издвајању у логору сам ликвидирао читаве десетине заточеника у појединим партијама, некада пиштољем, а некада малим усташким ножем.

Приликом бегства седморице од оних 40 доведених Срба заточеника Босанаца који су у Јасеновац послани из Загреба где их је преки суд ослободио, после клања и убијања које је извршио сам Милош Љуба међу овим 40-торицом окрену се неколицини из ове групе издвојених и рекао им „мајку Вам влашку што се и ви сви не буните да Вас једном све ликвидирам“.

Он је био главни ликвидатор и оне 27-орице Срба из Пакраца.

Поновило се то више пута, а равни су му у томе били и браћа Матковићи, усташки функционери и највећи крволоци у јасеновачком логору.

СЛУЧАЈ ПЕТРА ЗРНИЋА ПРОФЕСОРА ИЗ БЕОГРАДА.

У месецу јануару пошао је из Београда са уредним пасошем за Сплит преко Загреба Петар Зрнић професор из Београда. У Сплиту му је живела жена Јелена, позната као уредница једног женског часописа у Београду. У Загребу је међутим био скинут с воза по усташком редарству и ухапшен те спроведен у јасеновачки логор.

По доласку у логор пријавио се одмах управнику логора Милошу, рекавши му да је Србин који је живео у Београду, те да са путном исправом путује жени у Сплит, и да не види разлога зашто су њега ухапсили и довели у логор. Милош му је рекао и договорио да сачини једну молбу у којој ће то све навести и на основу тога да затражи у молби да га се пусти на слободу. Усташе су га тада довели у бараку у којој сам се и ја налазио. Ту је пред нама заточеницима испричао свој случај и уједно саставио на две или три стране молбу упућену на управу логора ради пуштања на слободу. После два сата проведена у нашој бараки однео је Милошу своју молбу и убрзо видели смо да је отпраћен из Милошеве канцеларије у усташку стражару. Сутра дан нам је саопштено т.ј. мени који сам водио списак заточеника у својој бараки, да га бришем из списка живих.

СРБИН СА „ДВА СРЦА“.

У новембру или децембру доведен је са једном групом Срба у логор и један врло леп висок и снажан човек. Двојица усташа гледајући га повели су разговор, па један од њих рече другоме: Овај сигурно има два срца. Други му на то одговори да то не може бити, нашто онај први рече: „Уверићеш се да овај има два срца“ и тада је извадио свој усташки нож и с њим је полако копао по прсима овог човека све дотле док га није повредио у срце и док овај снажни човек није пао на земљу.

Наравно да је ова игра усташа била унапред договорена, јер им је сметало да виде овако снажног и здравог човека пред собом.

СЛУЧАЈ СА АВДОМ ТРБОЊОМ

Некако у зими доведен је у логор и један Муслиман из Мостара по имену Авдо Трбоња и исти је стављен у бараку међу нас Србе заточенике. Случајно је прошао испред бараке повереник логора Лубурић Вјекослав и Авдо кад га виђе одмах му је пришао као староме пријатељу. И доста по свему се видело да се они добро познају, јер је и њега Лубурић

одмах препознао и с њим остао у разговору скоро пола сата. Авдо му се је потужио због тога што је доведен у логор, а Лубурић му је рекао да дође у његову канцеларију па да ће нешто учинити за њега. Авдо је затим отишао до логорске канцеларије али мало затим видели смо да га усташе воде у канцеларију т.ј. у стражару. Сутра дан саопштено је да се Авдо Трбоња има брисати из евиденције. Важно је при томе оно што је нама у бараци Авдо Трбоња испричао за свога побратима Лубурића. За Лубурића је рекао да га познаје из Мостара где је Лубурић био године 1934 намештен као чиновник у Окружном уреду и ради неких малверзација и злоупотреба отпуштен из службе. Како је Лубурићу, по речима Авдиним претстојало хапшење одлучио је да иде у емиграцију и том приликом Авдо тако тврди, дао је своме пријатељу Лубурићу 7000 динара за пут. Како нама Авдо рече, Лубурића у емиграцију нису одвели никакви политички разлози него бегство пред затвором због проневере у Окружном уреду. За све добро што је Авдо учинио Лубурићу овај му је вратио тиме, што га је једноставно „ликвидирао".

ИСХРАНА У ЈАСЕНОВАЧКОМ ЛОГОРУ.

У логору је исхрана заточеника била у главном лоша и испод сваке критике. Хлеба смо добивали и то нередовно у месецима септембру и октобру и то по шестину, деветину или десетину хлеба тежине око 600 грама. Кроз месеце новембар, децембар, јануар, фебруар и март нисмо уопште примали хлеба, изузев занатлија који су се опћенито боље хранили од осталих заточеника. Но од половице децембра сви су у погледу хлеба били изједначени тако да ни занатлије више нису примали хлеба. Храна је била редак пасуљ, крумпир, купус, сточна репа, некада мало зачињено с масти али у главном без икаквог зачина. То је био ручак а таква је била и вечера. Доручка или уопште није било, или нам је понекад давана прокувана топла вода. Крумпир смо добивали као чорбу или неољуштен куван, највише по три крумпира на једног човека. Пошто је крумпир преко зиме у траповима иструо или премрзнуо нису људи могли ни њега више да једу. У децембру и јануару добивали смо кисели купус. То је сасвим разумљиво довело до формалне глади и умирања од глади у логору и на стотине и стотине заточеника умрло је због овако слабе исхране. Како је стање с исхраном било види се по томе, што су људи по ђубришту тражили отпатке купусовог листа ли љуске од крумпира и с тиме се хранили.

Међутим од месеца априла па на овамо почело се давати заточе-

ницима дневно по 240 грама кукурузног хлеба.

Вода је била лоша и нездрава, тако да су људи добивали пролив.

БРОЈ „ЛИКВИДИРАНИХ СРБА“ У ЛОГОРУ.

Од месеца августа 1941 године до средине маја 1942 године убијено је или помрло у Јасеновачком логору и то унутар самог логора што ноторно и познато око 10-12 хиљада заточеника, а од тога две трећине Срба, дакле око 8.000.

Ако се узме да је од овога броја т.ј. 8.000 око 40% умремо од глади и болести, онда се број убијених Срба унутар самог јасеновачког логора креће између 5 и 6 хиљада.

Колико је пак Срба побијено изван логора и оних бројних партија и транспората који су упућивани у Јасеновац, не зна се, али се сигурно зна да су многе партије стизале и ушле у логор али су одмах одвођене прво на „рупе“ и ту су маљевима „ликвидирани“. Ваља напоменути да се о овим „ликвидираним“ нису уопште водили никакви спискови, па је за то немогуће навести неку реалну цифру на овај начин побијених Срба. Канцеларија логора води спискове само оних заточеника, који су се налазили унутар логора и који нису приликом доласка у логор „ликвидирани“.

СРБИ ЗАРОБЉЕНИЦИ У ЈАСЕНОВАЧКОМ ЛОГОРУ

Било је доста случајева да су Срби заробљеници, официри и војници по повратку из Немачке из заробљеништва ухапшени у Загребу и допремљени у јасеновачки логор. Према овим заробљеницима поступало се је као и са осталим заточеницима. Њих је до половине маја дошло укупно око 50, а међу њима налазила су се и два Србијанца. Судбина ових заточеника бивших заробљеника била је иста као и осталих интернираца. Многи су од њих убијени, а многи умрли од изнемоглости и болести.

КАКО СЕ ИШЛО НА РАД

Приликом одлажења на рад усташе су заповедале да идемо трчећим кораком уз певање најувредљивијих песама за Србе, као: „Ој Србијо, проклета Цгадијо, да си знала неби ратовала“, или „Павелићу живела Ти рука, што ти уби српскога хајдука“, или „Александар у гробу се хлади, младом Пери сандучић се гради“. Усташе су нам иначе давали текстове

оваквих или сличних песама ругалица, које смо морали приликом одлажења на рад или на самоме раду гласно певати, јер у противном био је сваком живот у питању.

МОЈ РАД У ЛОГОРУ

Од мога доласка у логор т.ј. од 21 августа до 11 децембра 1941 године радио сам са осталима на насипу а по доласку у логор Јасеновац III радио сам на једној грађевини, а после тога постао сам писар који је водио списак Срба у логору. Све промене достављао сам логорској канцеларији у којој су радили сами Јевреји и у којој се водила евиденција о целом логору као и картотека. Логорник и шеф канцеларије био је Јеврејин Бруно Дијаманштајн, а доцније Винер Брнхард. Поред ове унутрашње канцеларије постојала је и усташка, којој је био на челу управник логора Љубо Милош. Усташки табор налазио се у месту Јасеновцу и исти је водио усташки поручник Матковић. Овај усташки табор познат је под именом логор Јасеновац I.

Дајем на крају следећи попис живих Срба који су на дан 17 маја 1942 год. још остали у логору Јасеновац:

Мимић Слободан, Стјепановић Ристо, Радић Цвјетко, Лазић Симо, сви из Јање, среза Бијељина; Петровић Бранко из Зенице, Ђорђевић Панто и Ђорђевић Перо из Какња, Поповић Стево, Милшић Михајло, Милетић Урош, Шитун Младен, Лубура Јово, Кусмук Дамјан, Војновић Бранко, Ђулук Душан, Мацановић Саво, сви из Сарајева; Гаврић Милан, Митровић Исаило, оба из Тузле; Поповић Влајко, Данокловић Душан, браћа Ракићи, сви из Зворника; Жужа Лука, Жужа Тодор, Станковић Ристо, сви из Градачца, Кнежевић Јово, Дурић Нећо, оба из Градачца, Дубљевић Радован, Макивић Милош оба из Брезе; Стризовић Ђуро, Воркапић Бујо, оба из Карловаца, Тодоровић Ицо, Давидовић Милан оба из Подравске Слатине; Босанац Лазо из Грубишног Поља, Бановић Милан, из Прњавора, Ивановић Перо, Ивановић Ђорђе, Стаковић Емилијан, Бабић Тешо, Кајмаковић Милан, сви из Бијељине, Орезовић Божидар из Добрлине, Стефановић Светозар из Крчедина, Кресојевић Обрад и Милинковић Лука из Боботе; Зкалић Никола из Пакраца; Катић Никола из Никшића; Циганович Милош и Гучевац Душан из Високог, Јанковић Жарко, Париповић Илија из Загреба.

На економији Феричанци код Нашица налази се: Кајмаковић Милан, Бучевац Душан и Релић Милан бачвар из Сл. Брода. На економији Војновића код Окучана налази се: Годановић Вукан из Приједора,

Шиљкут Александар из Пазарића, те Васић Илија из Јање, као и Ћалић Никола, за којега не знам одакле је.

Више ништа не бих имао навести и на све напред наведено и прочитано ми могу се по потреби и заклети.

Садржај

Реч приређивача 5
Уводне напомене о времену и приликама 13

САСЛУШАЊА СРПСКИХ ИЗБЕГЛИЦА

Песма „Пловите, српски лешеви“ Србина Сремца 41
Изјава Војислава Прњатовића прва изјава 42
Изјава Војислава Прњатовића друга изјава 56
Изјава Стеве Симића 67
Изјава Вукашина Жегарца 79
Изјава Ђуре Медића 94
Изјава Драге хаџи Чолаковића, Саве хаџи Чолаковића, Јоце Чолаковића и Пане Петровића 103
Изјава Миливоја Николића и Реље Билановића 117
Изјава Бранка Поповића 134
Изјава Мирка Пајкића 141
Заједничка изјава Бранка Поповића, Драге хаџи Чолаковића, Пане Петровића, Дике Томића, Саве хаџи Чолаковића, Миливоја Николића, Вукашина Жегарца, Војислава Прњатовића, Реље Билановића, Стеве Симића, Јоце Чолаковића, Ђуре Медића и Мирка Пајкића 148
„Списак Срба за које се поуздано зна да су остали у логорима Јасеновац и Стара Градишка“ 151
Изјава Лазара Орозовића 154
Изјава Владимира Лончара 159
Изјава Лазара Котура, Саве Вучићевића, Симе Косића, Николе Туромана, Јове Туромана, Мирка Туромана, Вељка Туромана, Милутина Туромана, Илије Јакшића, Владимира Јакшића, Душана Котура, Милана Котура, Михајла Тривунчића, Милана Котура, Живка Мунижана, Лазе Котура, Милана Бачића, Петра Котура и Лазе Мачкића 167
Изјава Стојана Билановића и Велимира Билановића 173
Изјава Славка Кокоруша 177
Изјава Јована Ковачевића 181
Изјава Рас(т)ка Крњајића 185
Изјава Драге Свјетличића 191
Изјава Симе Ђурковића 205

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.819.5(497.13+497.15)"1941/1942"(093.2)
341.485(=163.41)(497.13+497.15)"1941/1942"(093.2)
341.322.5(=163.41)(497.13+497.15)"1941/1942"(093.2)
94(497.1)"1941/1942"

ЂУРИЋ Мишина, Вељко, 1953-
Јасеновачки логор : саслушања српских избеглица / (приредио Вељко Ђурић Мишина). - Београд : Музеј жртава геноцида : Одбор за Јасеновац Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве, 2020 (Горњи Милановац : Графопринт). - 225 стр. : илустр. ; 24 cm. - (Библиотека Документа ; књ. 2 / [Музеј жртава геноцида])

Тираж 250. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 21-23.

ISBN 978-86-86831-63-7

а) Јасеновац (концентрациони логор) -- Историјска грађа б) Срби -- Геноцид -- Независна Држава Хрватска -- 1941-1942 -- Историјска грађа

COBISS.SR-ID 26940169